

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ

**РАЗВИЈАЊЕ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ
СВЕСТИ КОД УЧЕНИКА ОСНОВНЕ
И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ**

– Међупредметни развој компетенција –

ПРИРУЧНИК ЗА НАСТАВНИКЕ
РАЗВИЈАЊЕ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ КОД УЧЕНИКА
ОСНОВНЕ И СРЕДЊЕ ШКОЛЕ
– Међупредметни развој компетенција –

Издавачи:

Агенција за спречавање корупције
Министарство просвете
Завод за унапређивање образовања и васпитања
Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања

Аутори:

Александар Перишић, Агенција за спречавање корупције
Драган Ракита, Завод за унапређивање образовања и васпитања
Елеонора Влаховић, Завод за унапређивање образовања и васпитања
Јасмина Ђирковић, Агенција за спречавање корупције
Ката Симић Мишић, Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања
Љиљана Симовић, Министарство просвете
Наташа Божић, Агенција за спречавање корупције
Наташа Таловић, Агенција за спречавање корупције
Оливера Ђалдовић, Завод за унапређивање образовања и васпитања

Штампа:

Јовшић Принтинг Центар, Београд

Тираж:

200

ISBN-978-86-82340-03-4

Штампање ове публикације помогла је Мисија ОЕБС-а у Србији. Ставови изречени у публикацији припадају искључиво аутору и његовим сарадницима и не представљају нужно званичан став Мисије ОЕБС-а у Србији.

Сви појмови који су у публикацији употребљени у мушком граматичком роду обухватају мушки и женски род лица на које се односе.

Садржај

Увод.....	5
РЕЧ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ.....	11
РЕЧ ДИРЕКТОРА АГЕНЦИЈЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ КОРУПЦИЈЕ.....	14
РЕЧ ДИРЕКТОРА ЗАВОДА ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА.....	17
РЕЧ ДИРЕКТОРА ЗАВОДА ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА.....	21
О МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ.....	23
О АГЕНЦИЈИ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ КОРУПЦИЈЕ.....	25
О ЗАВОДУ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА.....	28
О ЗАВОДУ ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА.....	31
О ПРИРУЧНИКУ.....	34
I ДЕО.....	37
ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИ РАД СА УЧЕНИЦИМА НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ.....	37
ИСКУСТВА ДРУГИХ ЗЕМАЉА У РАДУ СА УЧЕНИЦИМА НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ.....	46
II ДЕО.....	51
КОРУПЦИЈА КАО ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН.....	51

III ДЕО.....	107
О РЕФЕРЕНТНОМ ОКВИРУ.....	107
РЕФЕРЕНТНИ ОКВИР КОМПЕТЕНЦИЈЕ ЗА АНТИКОРУПЦИЈСКО ДЕЛОВАЊЕ.....	114
IV ДЕО.....	121
РАД НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ УЧЕНИКА У КОНТЕКСТУ ОБАВЕЗНИХ И ИЗБОРНИХ ПРЕДМЕТА.....	121
ПРЕДЛОЗИ АКТИВНОСТИ ЗА ЈАЧАЊЕ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ УЧЕНИКА У ОКВИРУ ДРУГИХ ОБЛИКА ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА.....	175
V ДЕО.....	203
РЕЧНИК ПОЈМОВА.....	203
РЕСУРСИ.....	212
ЛИСТА ЗА САМОПРОЦЕНУ НАСТАВНИКА.....	213

Образован и свестан грађанин је темељ демократског друштва и зато школа, осим породице, треба да обезбеди да ученици развију лични интегритет, осетљивост за друштвену праведност, личну одговорност, способност препознавања штетних појава у друштву и спремност да им се супротстављају. Корупција је штетна друштвена појава у чијој основи је неетичко понашање и ученици у току школовања треба да се упознају са том појавом, облицима у којима се појављује, последицама које изазива, као и са начинима борбе за њено смањење. Из тог разлога, Агенција за спречавање корупције, Министарство просвете, Завод за унапређивање образовања и васпитања и Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања склопили су споразум о сарадњи у области спречавања корупције. Као резултат те сарадње настао је овај Приручник са убеђењем да је образовање кључни алат у борби против корупције.

Свака генерација носи одговорност за друштво које оставља младима. Ако желимо Србију у којој правда, поштење и одговорност нису изузетак већ правило, онда је образовање један од најјачих савезника на том путу. Школа није само место сти-

цања знања, већ и простор у којем се обликују вредности, граде ставови и развија свест о томе шта значи живети поштено и одговорно.

И сам међународни оквир борбе против корупције препознаје улогу образовања. Конвенција Уједињених нација против корупције (UNCAC), правно обавезујући међународни мултилатерални споразум о борби против корупције, наглашава значај превентивних мера и обавезу држава да развијају програме јавног образовања и информисања који ће допринети нетолерисању корупције. Државе потписнице, између осталог, обавезују се да раде на *„предузимању активности јавног информисања које доприносе нетолерисању корупције, као и програмима јавног образовања, укључујући школске и факултетивне наставне програме”*. У том смислу, едукација није само један од алата, она је најснажнији штит који може да спречи појаву корупције.

Рано информисање и едукација деце о овим темама представљају кључан корак у изградњи свести о друштвеним вредностима, одговорности и важности правичности и транспарентности у раду институција. Још од најранијег узраста, кроз социјализацију у предшколским установама и школама, деца усвајају норме и моделе понашања који касније обликују њихове изборе као грађана. Образовне институције зато имају моћ да

створе будуће генерације које разумеју важност борбе против корупције и које активно подржавају принципе правде и доброг управљања.

Истраживања показују да је овај задатак више него неопходан. Према Алтернативном извештају о положају и потребама младих у Републици Србији за 2025. годину које је израдио савез удружења младих и за младе, Кровна организација младих Србије (КОМС)¹, чак 81,3% младих препознаје корупцију као највећи друштвени проблем. Осим корупције, као највеће друштвене проблеме млади су навели и недостатак демократије и правде (79%) и систем вредности (64%). Истовремено, верују да су за добијање посла често важнији лични контакти и политичке везе него знање и компетенције. Поменуто истраживање спроведено је у априлу и мају 2025. године на репрезентативном узорку од 1.259 младих од 15 до 30 година, подељених у три бројчано једнаке категорије: средњошколци, студенти и млади од 25 до 30 година.

Утемељење за рад са ученицима на ову тему налази се у документима који уређују образовање и васпитање у нашој земљи. То су, пре свега, *Закон о основама система образовања и васпитања* и *Стратегија развоја образовања и васпитања у Репу-*

• • •

1 <https://koms.rs/wp-content/uploads/2025/08/Alternativni-izvestaj-2025.pdf>

блици Србији до 2030. године, који дефинишу принципе, циљеве и очекиване исходе образовања и васпитања. Један од принципа је да су образовање и васпитање посвећени основним моралним вредностима, вредностима правде, истине, солидарности, слободе, поштења и одговорности и пуном поштовању права људи и деце. Као циљеви образовања и васпитања наводе се пун интелектуални, емоционални, социјални, морални и физички развој детета у складу са узрастом; развијање компетенције за сналажење и активно учешће у савременом друштву које се мења, као и развијање компетенције за живот у демократски уређеном и праведном друштву. Зато се међу кључним компетенцијама наводи друштвена и грађанска компетенција, а међу општим међупредметним – компетенција за одговорно учешће у демократском друштву. Ове компетенције треба да обезбеде активно грађанство, како се то наводи у *Стандардима националних компетенција за крај средње образовања*. То значи да се од школе очекује да реализује образовно-васпитни рад који обезбеђује да ученик, између осталог: разуме и прихвата значај принципа правде, слободе, солидарности, националне, верске, родне и етничке равноправности и одговорности у складу са својим узрастом²; упознаје себе, развија своје друштвене улоге и јача свој идентитет, лични интегритет, самосталност, самопоуздање и позитиван однос према другима; да

•••

2 Преузето из документа: *Стандарди националних компетенција за крај средње образовања*.

буде одговоран за изборе и одлуке које чини и понаша се хумано и с уважавањем према другима; аргументовано заступа ставове и мишљења уважавајући супротна гледишта, као и усвојене процедуре доношења одлука.

Рад на јачању антикорупцијске свести код ученика основних и средњих школа одвија се кроз образовно-васпитни рад на развоју компетенција за антикорупцијско деловање и захтева пажљиво прилагођен приступ узрасту јер се не ради само о учењу појмова већ о развоју моралног „компаса”, грађанске свести и разумевања правде и одговорности. Кључ успеха је у континуираном и ненаметљивом раду на изградњи вредности које се супротстављају корупцији. Ученици не морају знати дефиниције и законе, али треба да имају осетљивост за праведно и неправедно, спремност да поштују правила и опште добро, треба да знају како неправда утиче на заједницу и како се против тога треба борити. Тако се стварају грађани који препознају и одбацују корупцију још од најранијег узраста, што доприноси јачању владавине права у друштву.

Специфичност рада са ученицима у овој области огледа се у приступу и очекиваним резултатима. Приступ се заснива на међупредметном развоју компетенција и спиралној обради садржаја који се односе на корупцију као друштвену појаву. Када је реч о

результатима, специфичност је у томе што се неки од њих могу препознати већ у ученичком колективу, али ће се права развијеност антикорупцијске свести код ученика испољити тек у будућности, када они буду одрасле особе, када се запосле и буду у прилици да примењују стечена знања, развијене вештине и усвојене вредности и ставове о корупцији. Зато рад на јачању антикорупцијске свести ученика треба посматрати као инвестицију за будућност, значајну и за појединца и за друштво, а овај Приручник као помоћ и подршку у таквим напорима.

РЕЧ МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ

Вредносна утемељеност образовања и васпитања, као делатности од непосредног друштвеног интереса, обавезује нас да континуирано делујемо у складу са прописима, са утврђеним циљевима и принципима образовања и васпитања, а ка остваривању стратешке визије развоја система – квалитетно образовање за постизање пуног потенцијала сваког детета, младе и одрасле особе у Републици Србији.

Учење о теми корупције, односно развијање капацитета за препознавање и супротстављање овој друштвено неприхватљивој појави, потпуно природно пронашло је своје место у систему образовања и васпитања, који подржава развој и неговање позитивних људских вредности, критичко мишљење и способност за живот у демократски уређеном и праведном друштву. Заједнички задатак свих нас као актера у образовном систему је да стварањем прилика за учење, али и личним примером и одговорношћу доприносимо развоју друштва једнаких шанси за све.

Приручник за наставнике Развијање антикорупцијске свести код ученика основне и средње школе – Међупредметни развој компетенција, како и сам његов назив говори, намењен је наставницима као подршка да кроз међупредметни приступ подрже развој компетенција ученика за антикорупцијско деловање.

Обједињује теорију и праксу, садржај о корупцији као друштвеној појави, спречавање и борбу против корупције, идентификује могућности и даје конкретне примере како се са ученицима може радити на развијању антикорупцијске свести у оквирима прописаних програма наставе и учења и школског програма. Посебну вредност има и Референтни оквир компетенције за антикорупцијско деловање, који садржи знања, вештине, ставове и вредности које треба развијати код ученика, дате на нивоу функционалног, применљивог и појавног, те је у том смислу, уз упутство за његову примену, добар ослонац наставницима и школама да ову значајну тему препознају, имплементирају и даље развијају у својој пракси. Томе ће, верујемо, допринети и Листа за самопроцену наставника, која је саставни део овог приручника, као и обука за наставнике, која ће уследити.

Прилика је и да искажемо посебну захвалност и подршку Агенцији за спречавање корупције, Заводу за унапређивање образовања и васпитања и Заводу за вредновање квалитета образовања и васпитања, партнерима у припреми овог приручника.

Сматрамо да ће примена овог приручника допринети успешној реализацији једног од кључних задатака школе, а то је подршка личном развоју ученика и подршка развоју вредности и врлина

као путоказа у животу значајног како за добробит појединца,
тако и за добро заједнице и друштва у целини.

МИНИСТАР ПРОСВЕТЕ

Проф. др Дејан Вук Станковић

РЕЧ ДИРЕКТОРА АГЕНЦИЈЕ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ КОРУПЦИЈЕ

Идеја за настанак приручника „Развијање антикорупцијске свести код ученика основне и средње школе” настала је на стручној конференцији поводом обележавања 9. децембра – Међународног дана борбе против корупције, 2023. године са темом „Образовање младих у функцији спречавања корупције: Пут ка јачању друштвеног интегритета”.

Корупција угрожава кредибилност институција, правну сигурност и економски развој сваке земље. Борећи се против корупције у нашем друштву запослени у Агенцији за спречавање корупције раде изузетно одговоран и частан посао, чији је циљ превенција ове друштвене аномалије, са којом се, иначе, суочава цео свет и чије последице су погубне за опстанак и успешан развој свих држава и народа.

Околности у којима је Агенција формирана и њена досадашња постигнућа резултирали су позицијом која оправдава назив независног тела које посвећено остварује поверене надлежности. Доследно и стручно деловање и спровођење антикорупцијских закона и стратешких докумената у овој области је основ рада Агенције.

Посебан акценат ставили смо на подршку становишту превенције корупције, са основном намером да се свест о неопходности превенције корупције стекне у најранијем животном добу сваког појединца. Превенција корупције је, несумњиво, питање како васпитног тако и образовног система, у истој мери у којој је задатак Агенције у њеном институционалном оквиру.

Осим већ постојећих законских антикорупцијских механизма, препозната је важност увођења ове теме у све нивое образовања младих у нашој земљи. Школе су природна средина за подстицање друштвених вредности и подизање антикорупцијске свести, а целокупан систем образовања Агенција је препознала као приоритетан. Из тог разлога, већ у првим годинама по оснивању, организовали смо конкурсе за ученике основних и средњих школа, студенте и наставно особље, на којима су учесници осмишљавали радове у вези са антикорупцијским темама у категоријама: литерарни, ликовни и аудио-визуелни рад, а наставници су имали прилику да осмисле тематски час без обзира на наставни предмет који предају. Конкурси су представљали одличну прилику да се популација младих упозна са штетним последицама корупције, њеним манифестацијама у свакодневном животу и начинима на које свако може да пружи свој допринос у њеном сузбијању.

Спроводећи закључке Конференције из 2023. године, 2024. године потписали смо Споразум о сарадњи са Министарством просвете, Заводом за унапређивање образовања и васпитања и Заводом за вредновање квалитета образовања и васпитања, који има за циљ подизање свести ученика у основним и средњим школама и њихово оснаживање у препознавању и сузбијању корупције. Реализујући обавезе преузете Споразумом, Агенција је учествовала у изради Приручника, као и у осмишљавању програма обука, који за циљ имају оснаживање компетенција наставника у области спречавања корупције. У ту сврху развили смо и специјализовану обуку „Етика и интегритет у систему образовања”, намењену запосленима у образовним установама.

Сматрамо да искључиво заједничким активностима и међусобним уважавањем можемо изградити друштво засновано на вредностима интегритета, одговорности и транспарентности. Зато се залажемо за дугорочно јачање антикорупцијске културе која је неопходна како у образовном систему, тако и у целокупном друштву.

Директор
Дејан Дамњановић

РЕЧ ДИРЕКТОРА ЗАВОДА ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Спречавање корупције кроз међупредметни приступ и очекиване исходе

Учење није гомилање чињеница, већ разгранато повезивање. Само такав приступ може омогућити квалитетан програм који није „магацин знања” нити „окован” обавезним садржајем, већ отворен и усмерен на исход за развој критичког мишљења и практичне примене, а не на пуку репродукцију података.

Овај приручник осмишљен је као извор инспирације и мотивације наставницима са циљем да се подстакне повезивање наставних тема и исхода различитих предмета са темом спречавања корупције. Значај борбе против корупције у савременом друштву је неоспоран не само као правна категорија већ пре свега као темељна етичка и друштвена вредност. Корупција подрива универзалне вредности, нарушава правду, демократију и равноправност, а образовање односно васпитање, остаје један од кључних механизма њене превенције.

Како савремено образовање тежи интеграцији садржаја и брисању крутих предметних граница, природно се отвара простор за међупредметни приступ. У том духу, овај приручник нуди смернице и примере како теме попут интегритета, транспарент-

ности, одговорности и грађанске храбрости могу бити инкорпориране у наставу различитих предмета. Представљене теме нису исцрпне ни коначне, оне су полазна тачка, путоказ ка даљем развоју идеја и метода рада.

Очигледно је да постоје и простор и начин да се кроз редовне наставне садржаје подстакне критичко мишљење, етичко расуђивање и грађанска свест. Превенција корупције започиње разумевањем шта је корупција, како настаје, какве последице носи и каква је одговорност сваког појединца у њеном спречавању. Што је повезивање садржаја креативније и разноврсније, већа је вероватноћа да ће ученици развити лични интегритет и отпорност на коруптивне обрасце понашања.

Будућност наставе и учења је у отворености, а наставници су ти који бирају теме и повезују их са релевантним вештинама и знањима прилагођеним узрасту ученика, природи предмета и очекиваним исходима. Ученици више не треба да буду „складишта информација” у времену у коме вештачка интелигенција брже и обимније обрађује податке. Они треба да постану грађани који препознају неправду, злоупотребу моћи и који на то умеју да реагују. Решавање етичких дилема и стварних друштвених изазова треба да постане кључни задатак образовања.

Школа је место где се граде вредности. Кроз све предмете могу се отворити теме за разговор о етици, злоупотребама, правима и одговорностима, чиме се ученици подстичу на активно и критичко размишљање, што је најмоћнији облик превенције.

Овај приручник представља почетак подршке наставницима да повежу наставне садржаје и исходе са темом спречавања корупције. Верујемо да ћете наставити самостално да развијате ову идеју и позивамо вас да са нама поделите примере добре праксе, који ће бити објављени на Националном образовном порталу. Таква база примера омогућиће размену искустава и инспирисати наставнике широм земље.

Живимо у времену инфлације информација, често непроверених, манипулативних и површних. Корупција почиње тамо где се занемарује истина, где изостаје одговорност и где се губи осећај за заједничко добро. Зато школа не сме бити само место за учење кроз „претрчавање” садржаја, она мора бити простор изградње вредности код ученика. Сваки предмет пружа прилику за неговање вредности: поштења, храбрости, поштовања закона и слободе.

У том духу, акценат стављамо на развој вештина применљивих у свакодневном животу, у складу са општим кључним компетенцијама: критичко мишљење, комуникација, етичка осетљи-

вост, грађанска одговорност. Док су некада доминирале меморија и репродукција, данас је суштина у способности етичког поступања, препознавања злоупотребе и изградње личног интегритета.

Дакле, циљ нам је да ученици стекну и развијају вештине неопходне за живот у друштву које поштује универзална људска права и да ту свест обликују кроз наставу у свим предметима.

Оно што ће бити највећа вредност овог процеса јесу управо ваши часови и ваше идеје. Зато вас позивамо да нам их шаљете како бисмо заједно градили базу која ће оснажити васпитну улогу школе. ЗУОВ и партнерске институције ће и у наредном периоду наставити да пружају подршку у виду обука, приручника, апликација и разноврсних алата који ће помоћи наставницима да наставе да креативно повезују наставу са савременим друштвеним изазовима: спречавањем корупције, одговорним грађанством, дигиталном безбедношћу, одрживим развојем.

Директор
Др Златко Грушановић

РЕЧ ДИРЕКТОРА ЗАВОДА ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Борба против корупције није само ствар законодавства. Легислативни оквир јесте ту значајан, али највеће поље на којем се може радити против сваке врсте корупције јесу људи, и то нарочито млади. Управо ту долази до изражаја и васпитна и образовна улога школе подједнако.

Сви заједно желимо и настојимо да ученици, када изађу из школских клупа, поседују функционално знање и да буду спремни за свет око себе. У контексту тога јесте и усађивање етичког кодекса и свих оних моралних врлина које треба да красе једну комплетну личност.

Овај приручник представља важан део таквих настојања, као што је и ова симбиоза и спрега различитих образовних установа и других државних институција значајна како би се дао максималан допринос индивидуалном и колективном развоју ученика у нашим школама. У томе најјача карика морају бити наше колегице и колеге, наши наставници и професори. Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања је установа која је увек проактивно окренута и отворена према нашем наставном кадру и, пре свега, према нашим ученицима. Као поуздан партнер и у овом пројекту желимо да и на овај начин свима који ће

овај приручник користити ушутимо речи подршке и да напомене да је ЗВКОВ отворен за сваку даљу сарадњу.

Циљ и исход нам је јединствен – боље образовање за све. Осим тога, универзалне људске вредности треба сви да делимо заједнички и усађујемо ученицима, наставницима и свима који су везани за образовни систем. У тој намери, овај приручник може бити од велике користи, а сузбијање корупције, те изградња идентитета савременог човека утемељеног на етичким принципима, критичком мишљењу и одговорности, тиме постају *conditio sine qua non* образовног система.

В. д. директора
Проф. др Борис Стојковски

О МИНИСТАРСТВУ ПРОСВЕТЕ

Министарство просвете обавља послове државне управе који се односе на истраживање, планирање и развој предшколског, основног, средњег и високог образовања и ученичког и студентског стандарда, као и допунско образовање деце домаћих држављана у иностранству. Министарство такође учествује у изградњи, опремању и одржавању објеката предшколског, основног, средњег и високог образовања и ученичког и студентског стандарда од интереса за Републику Србију.

Министарство просвете ради на унапређењу друштвене бриге о надареним ученицима и студентима, као и ученицима и студентима са сметњама у развоју и инвалидитетом.

Министарство врши управни и стручно-педагошки надзор у предшколском, основном и средњем образовању и ученичком стандарду.

У надлежности Министарства је и организација, вредновање рада школа и надзор над стручним усавршавањем запослених у просвети.

Министарство просвете ствара услове за приступ и реализацију пројеката из делокруга рада Министарства који се финансирају

из средстава претприступних фондова Европске уније, донација и других облика развојне помоћи, као и друге послове одређене законом.

О АГЕНЦИЈИ ЗА СПРЕЧАВАЊЕ КОРУПЦИЈЕ

Оснивање Агенције за борбу против корупције, данас Агенције за спречавање корупције, као самосталног и независног државног органа, произашло је из процеса развијања нивоа власти у коме битно место имају надзорна, контролна, превентивна и регулативна тела. Оснивање националног антикорупцијског тела је обавеза проистекла из *Конвенције Уједињених нација против корупције* усвојене 29. септембра 2003. године, чији је потписник била и Савезна Република Југославија, односно њена наследница Република Србија.

Закон о Агенцији за борбу против корупције, а затим *Закон о спречавању корупције* овом државном органу поверио је низ надлежности, од којих се знатан број, по својој природи и карактеру, налази у сфери превентивног антикорупцијског деловања. Превентивно деловање подразумева идентификовање појава и ситуација које пружају прилику за настанак коруптивних понашања. Осим идентификације, превентивна делатност обухвата и осмишљавање и успостављање механизма чија је сврха да се подстицајна окружења за појаву корупције отклоне пре него што доведу до коруптивних понашања. Агенцији су, такође, поверене и надлежности чији је циљ успостављање и спровођење надзора и контроле над правилним и сврсисходним коришћењем јавних

овлашћења, која су дата јавним функционерима како би могли да се старају о заштити јавног интереса у областима у којима врше своје дужности.

Надлежности Агенције усмерене су на контролу располагања јавним ресурсима, што подразумева решавање питања неспојивости јавних функција и сукоба интереса, спровођење контроле имовине јавних функционера и вођење регистра јавних функционера, имовине и поклона, као и контролисање финансирања политичких субјеката. Агенција је надлежна да ради на разоткривању неправилности које учине појединци или групе, независно од њиховог статуса, због чега је обавезна да поступа по представкама и пријавама правних и физичких лица. Истовремено, посебна обавеза Агенције односи се на едукацију представника јавног сектора и других циљних група, укључујући и ширу јавност, о питањима значајним за антикорупцијско деловање. Агенција је, такође, законом обавезана да обезбеди механизме за успостављање и унапређење интегритета у институционалном и регулаторном оквиру, што подразумева координиран процес увођења и надзирања спровођења планова интегритета у јавном сектору, затим надзирање и извештавање тока процеса спровођења националне антикорупцијске стратегије, иницирање доношења или измене прописа ради отклањања коруптивних ризика, као и спровођење истраживања и анализе

како би обезбедила емпиријска знања за формулисање антикорупцијских јавних политика.

Агенција је од почетка свог постојања препознала важност рада са младима, њихово упознавање са антикорупцијским темама и едукацију у области превенције корупције.

Задатак овог приручника је да уђе у едукативни систем и упозна како наставни кадар тако и младе са појавним облицима корупције, начином решавања етичких дилема, превазилажењима ситуација које доводе до корупције, као и јачање самосталности, одговорности и одлучности у спровођењу вештина и знања у борби против корупције.

О ЗАВОДУ ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Законом о основама система образовања и васпитања 2004. године прописано је да Република Србија оснива Завод за унапређивање образовања и васпитања (ЗУОВ). На тај начин настављен је рад започет 1955. године када је основана прва институција која ће више пута мењати име, али увек са истим циљем деловања – да се на стручан начин бави образовањем и васпитањем.

Данас, ЗУОВ обавља развојне, саветодавне, истраживачке и друге стручне послове у предшколском, основном и средњем образовању и васпитању ради праћења, обезбеђивања и унапређивања квалитета и развоја система образовања и васпитања. Организационо је подељен у три центра.

Центар за развој програма и уџбеника – обавља стручне послове који се односе на припремање: програма образовања и васпитања за предшколско, основно и опште средње образовање, уметничко образовање и општеобразовне предмете у стручним школама, програма предшколског и основног образовања у иностранству, стандарда квалитета уџбеника, као и давање стручне оцене уџбеника и стручног

мишљења о додатним наставним средствима, дидактичким и дидактичким игровним средствима.

Центар за професионални развој запослених у образовању – обавља стручне послове који обухватају: припремање стандарда компетенција за запослене у образовању; одобравање програма и стручних скупова; креирање и реализацију обука које Завод припрема, подршку у реализацији обука од јавног значаја и пружање континуиране стручно-педагошке помоћи запосленима у образовању.

Центар за стручно образовање и образовање одраслих – остварује послове који се односе на развој, праћење и осигурање квалитета средњег стручног образовања и образовања одраслих; стручно усавршавање након завршеног средњег образовања; припремање стручне матуре; завршних, специјалистичких и мајсторских испита; припремање програма стручног оспособљавања и обуке, као и давање стручне оцене уџбеника и наставних средстава за средње стручне школе и образовање одраслих.

Завод је добитник Светосавске награде за допринос унапређивању квалитета образовно-васпитне праксе и научних достигнућа у области образовања и васпитања, а веб-сајт Завода

добитник је награде „*Топ 50 најбољих online ствари*” као један од најбољих веб-сајтова 2023. године у категорији образовања и културе.

О ЗАВОДУ ЗА ВРЕДНОВАЊЕ КВАЛИТЕТА ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања основан је одлуком Владе Републике Србије 2004. године да обавља стручне послове у области праћења и вредновања степена остварености општих принципа, циљева образовања и васпитања, остваривања стандарда образовних постигнућа по нивоима и врстама образовања, као и друге послове у складу са законом. Завод обавља своју делатност у оквиру четири центра.

Центар за осигурање квалитета рада установе припрема образовне стандарде; развија стандарде квалитета рада установа; учествује у спољашњем вредновању рада установа; развија методологију и инструменте за самовредновање и спољашње вредновање рада установа; креира и остварује програме обука у области праћења напредовања ученика и оцењивања; припрема и објављује публикације из области осигурања квалитета рада установа.

Центар за испите припрема предлог програма завршног испита на крају основног образовања и васпитања; учествује у припреми предлога садржаја завршног испита у средњем образовању и васпитању и општој, стручној и уметничкој матури; организује и спроводи завршни испит на крају основног образовања

и васпитања, пријемне испите за упис у средње школе за ученике са посебним способностима, општу, уметничку и стручну матуру и завршни испит на крају средњег образовања и васпитања; припрема тестове и упутство за оцењивање тестова за завршни испит на крају основног образовања и васпитања, као и за средње школе за ученике са посебним способностима; израђује и објављује радне материјале и приручнике за припремање испита.

Центар за међународна, национална испитивања и развојно-истраживачке послове учествује у планирању стратегије и методологије спољашњег вредновања система образовања и васпитања; учествује у спровођењу међународних и других истраживања од значаја за квалитет образовања и васпитања; анализира и статистички обрађује, припрема и објављује извештаје о резултатима испита, спољашњег вредновања установа и других истраживања у области образовања и васпитања; спроводи вредновање огледа у образовању и васпитању.

Центар за образовну технологију учествује у планирању развоја квалитетног дигиталног образовања; израђује инструменте образовне политике, радне материјале, препоруке и приручнике за развој и сертификацију дигиталних вештина и компетенција; развија и остварује програме обука у области дигиталног обра-

зовања; пружа стручну подршку, развија методологију и инструменте за израду база дигиталних образовних садржаја, отворених образовних ресурса и софтверских решења; развија и остварује анализе за процену васпитне и образовне додате вредности образовне технологије као показатеља квалитета рада установе или остварених ученичких постигнућа.

О ПРИРУЧНИКУ

Приручник је припремљен са намером да пружи помоћ и подршку у јачању антикорупцијске свести ученика основне школе (од петог до осмог разреда) и средње школе (свих разреда), кроз међупредметни приступ у развоју компетенција за антикорупцијско деловање. Намењен је, пре свега, наставницима али и свима који раде у овим установама, директорима, стручним сарадницима, а може бити од користи и родитељима.

У уводном делу читалац добија одговор зашто се приступило припреми Приручника и на ком законском утемељењу почива, затим основне податке о институцијама које су подржале његову израду и кратко обраћање министра просвете и директора установа. У наставку је садржај подељен у пет целина. Прва има за циљ да читаоца уведе у кључна питања образовно-васпитног рада са ученицима на јачању антикорупцијске свести, као и да прикаже искуства и дилеме других држава у раду на тој тематици. Други део Приручника пружа ширу слику о корупцији као друштвеној појави, узроцима који погодују њеном настанку, типовима корупције, њеним последицама, мерама и механизмима за спречавање и начинима санкционисања. Трећу целину чини Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање који обједињује знања, вештине, ставове и вредности које

треба развијати код ученика, као и појашњење како се он примењује у непосредном раду са ученицима. У четвртој целини налази се анализа постојећих програма наставе и учења обавезних и изборних предмета са становишта колико има садржаја који се могу довести у везу са развојем антикорупцијске свести код ученика и са имплементацијом Референтног оквира. Осим тога, у овом делу Приручника налазе се примери могућих активности на ову тему у оквиру других облика образовно-васпитног рада као што су: ваннаставне активности, час одељењског старешине, активности школског психолога и педагога, рад ученичког парламента. Приручник се завршава речником основних појмова у овој области, списком ресурса и листом за самопроцену запослених у школама која треба да покаже у којој мери су спремни за рад са ученицима на развоју компетенција за антикорупцијско деловање и какве су им потребе за додатним едукацијама у овој области.

ОБРАЗОВНО-ВАСПИТНИ РАД СА УЧЕНИЦИМА НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ

Уградња учења о корупцији у образовни систем је важан корак у стварању друштва које вреднује интегритет, одговорност и транспарентност. Да би то било ефикасно, приступ мора бити систематски, прилагођен узрасту и контекстуално релевантан. Он треба да садржи неколико ослонаца. Један је увођење те тематике у образовно-васпитни рад у основне и средње школе, али и у високо образовање кроз обавезне курсеве етике и интегритета. Други је обука наставника за унапређивање рада са ученицима/студентима у овој области и развој одговарајућих образовних материјала. Трећи ослонац представљају саме образовне установе које су пример поштовања правила, одговорности, транспарентности. Овај приручник покрива само област образовно-васпитног рада на ову тему у основној школи (од 5. разреда) и у средњој школи (сви разреди). У плану је да се на основу њега креира и реализује одговарајућа обука, као и да се припреме дидактички материјали за непосредни рад са ученицима.

Када се промишља о образовно-васпитном раду са ученицима на јачању антикорупцијске свести, постоје многа питања на које треба одговорити како би се он реализовао на квалитетан и ефикасан начин. Најважнија питања су: Шта се жели постићи? На ком узрасту ученика треба започети? У оквиру којих школских активности га треба спроводити? На којим садржајима треба радити? Које методе и технике треба користити? Како пратити напредовање ученика? Кома треба поверити реализацију?

Наведена питања показују сву сложеност рада на развоју антикорупцијске свести ученика и да га не би требало спроводити *ad hoc*, фрагментарно и без јасне визије о томе шта се жели постићи. У наставку текста, имајући у виду наведена питања, дата су нека појашњења и смернице за образовно-васпитни рад са ученицима на ову тему.

У осмишљавању образовно-васпитног рада увек се полази од тога шта се тим радом жели постићи код ученика. Томе се подређују садржај и начин рада (шта и како), али и сви остали аспекти (када, чиме, где...). Када је у питању област корупције, основно полазиште представља општа међупредметна компетенција за одговоран живот у демократском друштву која се односи на поштовање права, равноправности, толеранције... Међутим, то није довољно за креирање образовно-васпитног рада који има

за циљ јачање антикорупцијске свести ученика и зато је припремљен Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање који прецизније дефинише која су то знања, вештине, вредности и ставови које ученик треба да поседује да би имао ову компетенцију и развијену антикорупцијску свест. Са својим дескрипторима, односно описима који се односе на конкретна понашања, Референтни оквир даје јасне смернице за осмишљавање образовно-васпитног рада са ученицима на ову тему, пре свега за избор садржаја рада. Он се налази у трећем делу Приручника, уз појашњење шта представља и како се користи.

Друго важно питање у вези је са узрастом ученика, у смислу када треба започети са развојем компетенције за антикорупцијско деловање а да то не буде ни прерано ни прекасно. Процењено је да је оптимално започети са овим радом на почетку другог циклуса основне школе, односно у 5. разреду. Овакво мишљење базира се на чињеници да су се ученици овог узраста већ упознали са неким аспектима функционисања друштва кроз предмете Свет око нас и Природа и друштво, да имају четворогодишње искуство боравка у школском колективу, осетљивост за различите врсте неправде и да у једанаестој години, са развојем апстрактног мишљења, јача интересовање за друштвене феномене. Рад на овој тематици свакако није завршен на крају основне школе и треба га наставити у средњој школи где су уче-

ници довољно зрели и искусни да могу аргументовано дискутовати и критички промишљати о проблемима друштвене неједнакости и друштвене неправде који у највећој мери генеришу корупцију, о облицима неетичког друштвеног понашања и могућим последицама, као и о начинима супротстављања таквим појавама.

Како је планом образовно-васпитни рад у школи организован у различитим облицима (обавезни предмети, изборни предмети, слободне наставне активности, ваннаставне активности, час одељењског старешине, екскурзије), следеће питање које тражи одговор јесте који је облик најпогоднији за рад на јачању антикорупцијске свести код ученика. Искуство је показало да за неке сличне теме (нпр. безбедност, здравље, демократска култура и сл.) није оптимално увођење новог предмета и да боље резултате даје међупредметни (кроскурикуларни) приступ који подразумева да се тема „напада” у оквиру више образовно-васпитних облика рада, и то прожимањем кроз различите садржаје. То значи да рад на корупцији треба реализовати кроз различите облике образовно-васпитног рада, заправо кроз све који стоје на располагању школи и то ће бити илустровано примерима у четвртом делу Приручника.

Када је реч о садржају образовно-васпитног рада, он се одређује на основу Референтног оквира, односно дескриптора за област знања, вештина, ставова и вредности, имајући у виду узраст ученика и њихово предзнање. На пример, ако се у дескриптору за област знања наводи да ученик треба да разликује приватни од јавног интереса, онда треба да постоји садржај који то обрађује. Ако се тражи развијање основних моралних вредности, онда свакако у садржај треба укључити кључне појмове као што су поштење, правичност, одговорност, солидарност.

Увек кад се дискутује о образовно-васпитном раду важно питање је како се он спроводи, какав је општи приступ и које су методе и технике рада погодне. Општи приступ захтева, како је већ наведено, да он буде међупредметни и оријентисан на остваривање исхода у развоју компетенција. Када је реч о облицима рада, примерени су сви они у којима су ученици активни (симулације, демонстрације, играње улога, дискусије, за и против, тест ситуације, студије случаја, дебатни клубови, анализе текстова, догађаја или видео-снимака, пројекти...) у комбинацији са мини-предавањима, радионицама, радом у малим групама и паровима. Чак и спонтани разговор са ученицима је одговарајући ако је тема разговора добро изабрана (нпр. разговор о примерима из свакодневног живота: зашто је важно рећи истину, делити са другима, играти по правилима игре, не лагати...). Неке школске ситуације

могу се искористити за рад на ову тему (нпр. избори за председника одељењске заједнице – гласање по правилима, шта у ситуацији кад један глас пресуђује, шта ако неки кандидат врши притисак да буде изабран, ухваћен је ученик који преписује, наставник нетранспарентно оцењује ученике примењујући различите критеријуме...). Ученици могу да припреме брошуре, плакате или да организују обележавање 9. децембра – Међународног дана борбе против корупције (изложбе, представе, трибине, радионице...). Избор метода и техника рада зависи од садржаја и узраста ученика, али увек имајући у виду исходе, односно шта се жели постићи у области знања, вештина, ставова и вредности, односно које компетенције се желе развити.

Сваки образовно-васпитни рад мора да садржи праћење напредовања ученика. Због специфичности садржаја и коришћења међупредметног приступа у раду на јачању антикорупцијске свести ученика то се не може обавити на начин како се то најчешће одвија у школи (усмено испитивање, контролни задаци...), што не значи да праћење напредовања не може да се спроведе. Оно је важно и за ученике, али и за просветне раднике јер омогућава проверу да ли начин на који се ради даје жељене резултате дефинисане у дескрипторима у Референтном оквиру. Осим праћења остварености тих исхода датих у области знања, вештина, ставова и вредности (нпр. *објашњава штићене йосле-*

дице коруџије на друшћиво; разликује одговорно од неогворној њонашања у друшћиву; изражава њозићиван сћав њрема њошћеном њонашању...), постоји много тога што се такође може пратити. На пример, то може бити: начин на који ученик учествује у активностима; како прикупља податке; како образлаже и брани своје ставове; квалитет постављених питања; способност да се нађе веза међу појавама; навођење примера; промена мишљења у контакту са аргументима; разликовање чињеница од интерпретације; извођење закључака; прихватање другачијег мишљења; примена наученог; предвиђање последица; креативност решења; како ученици међусобно сарађују; како решавају сукобе мишљења; како једни другима помажу; испољавање иницијативе; начин превазилажења тешкоћа; критичко мишљење. У свим активностима постоји простор да се прати напредовање ученика, а могу се реализовати и оне које су томе посебно намењене као што су нпр.: писање есеја на изабрану тему, где ученици могу да искажу вредности које имају; спровођење дебате и фокус-група, где ученици могу да искажу своје ставове; прављење постера и реализација квизова, где ученици могу да покажу своје знање; давање предлога да се неки проблем реши, где ученици могу да покажу своје вештине значајне за антикорупцијско деловање.

И на крају, остаје питање коме треба поверити овај аспект образовно-васпитног рада у школи. Наравно да доминантну улогу имају наставници, и то различитих предмета, али треба укључити и психологе, педагоге, библиотекаре, па и директоре школа који могу дати допринос стварајући подржавајуће услове за такав рад. Подразумева се да нису сви предмети једнако погодни за рад на тему корупције, али много их је више него што то изгледа на први поглед, о чему ће више речи бити у четвртом делу Приручника.

Имајући у виду све наведено, може се закључити да у школама постоји потенцијал да се квалитетно реализује образовно-васпитни рад на јачању антикорупцијске свести код ученика. Међутим, да би се тај потенцијал искористио, потребно је, пре свега, да управа школе, наставници и стручни сарадници верују да је рад са ученицима на тему корупције потребан и могућ, као и да поседују одговарајућа знања која свакако нису стекли на својим студијама, те морају бити део стручног усавршавања. На крају Приручника налази се листа за самопроцену запослених у школи која треба да покаже у којој мери су спремни за овај рад и какве су им потребе за додатним едукацијама. Колико је велика потреба да се што пре нешто уради у овој области илуструје пример преузет из једне књиге намењене ђацима првацима за учење слова (налази се на тржишту у слободној продаји, није акреди-

тована за употребу у школи). Вероватно у жељи да текст буде пријемчивији ученицима, у њему се налазе следеће реченице: „Није лоше бићи најјори ђак у разреду јер од свих можеш да ирејисујеш” и „Данас смо у школи иїрали жмурке. Учиїтељица је жмурила, а ми смо ирејисивали загаїке”. Овакве поруке су врло опасне и указују на то да и одрасли недовољно познају природу корупције, њене форме испољавања у школском колективу и последице, а преписивање свакако јесте коруптивна активност и никако је не треба представљати у шаљивом тону.

И на крају, треба указати на главне ризике остваривања образовно-васпитног рада на јачању антикорупцијске свести ученика. На првом месту је када запослени у школи рад на корупцији не доживљавају као потребан и важан (то је више ствар породичног васпитања) или када сматрају да у оквиру постојећих облика рада у школи нема простора за рад на овој теми. Опасност се налази и у ситуацији када активности нису добро испланиране, када нема довољно координације између различитих активности и када нема сарадње између реализатора тих активности. Да би се избегла ситуација да је рад на корупцији „свачији и ничији”, најбоље је одредити једну особу која ће координирати активности и пратити квалитет реализације образовно-васпитног рада, као и степен напредовања ученика ослањајући се на Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање.

ИСКУСТВА ДРУГИХ ЗЕМАЉА У РАДУ СА УЧЕНИЦИМА НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУЦИЈСКЕ СВЕСТИ

Многе земље препознају образовање као стратешки правац у борби против корупције. У наставку текста налази се кратак приказ како је то рађено у неким земљама и каква су им искуства.

Литванија

Литванија је препознала значај етичког образовања у превенцији корупције и укључила га у национални наставни програм 2005. године. Антикорупцијски садржаји се обрађују у оквиру предмета као што су историја, етика, политичке науке и веронаука. Школе организују дебате и радионице поводом Међународног дана борбе против корупције, а више од 200 школа је укључено у „Мрежу школа за интегритет” која промовише вредности поштовања, одговорности и транспарентности.

Италија

Предмет грађанско образовање обавезан је у основним и средњим школама и кроз њега се обрађују теме као што су поштовање закона, друштвена одговорност и интегритет. Иако антикорупцијска едукација није издвојена као посебан предмет,

многе школе сарађују са организацијама попут *Transparency International* и реализују пројекте и семинаре који подстичу младе да преиспитују друштвене појаве кроз етичку призму.

Француска

У Француској се теме повезане са корупцијом интегришу кроз предмет „*Éducation morale et civique*” (Етичко и грађанско образовање), који је обавезан у средњим школама. Циљ овог предмета је развој етичких вредности, разумевање права и одговорности грађана, као и едукација о демократији, људским правима и јавном интегритету.

Мађарска

Мађарска је 2012. године покренула „Програм за превенцију корупције”, који укључује развој образовних модула на тему интегритета и антикорупције у сарадњи са цивилним сектором. Ови модули су најпре прилагођени националном контексту, а потом су постали саставни део етичког образовања у средњим школама. Касније су уведени и у више разреде основне школе. Ревизија модула етичког образовања показала је да настава о интегритету и превенцији корупције треба да се реализује кроз редовне једнодневне догађаје у школама (тзв. „пројектни дани“),

као и да информације о корупцији треба да буду укључене у више наставних предмета, не само у етику.

Хрватска

У Хрватској је у средње школе уведен предмет етика као изборни предмет. У оквиру тог предмета ученици се упознају са темама као што су развијање моралних вредности и способности доношења етичких одлука, разумевање људских права, правде, одговорности и слободе и сл. Међутим, изборност овог предмета показује да то не долази до свих ученика.

Хонг Конг

Хонг Конг је одличан пример како се плански може стати на пут овој друштвеној пошасте. Када је креирана стратегија за борбу против корупције, имало се у виду да је образовање један од веома битних метода. Кренули су од тога да је неопходно мењати свест грађана, а пре свега едуковати младе. Независна комисија за борбу против корупције (ICAC) у Хонг Конгу покренула је интерактивне драмске радионице у сарадњи са позоришном групом како би се код средњошколаца развила свест о штетности корупције. Представе укључују дискусију са публиком, што подстиче критичко размишљање. Пракса је показала да драматизација сценарија о корупцији може да буде ефикас-

нија од држања предавања у учионици. У интерактивној драми ученици се стављају у позицију ликова. Дубоко размишљају и лакше могу да примене оно што науче од ликова. ICAC спроводи сличне едукативне програме и у основним школама. Програми су оцењени као врло успешни и корисни у борби против корупције међу младима.

*

Сви ови примери показују да постоје различити модалитети рада са ученицима на развијању интегритета и јачању антикорупцијске свести и да свака држава креира начин на који ће на томе радити. У тим напорима неопходно је имати у виду улогу наставника и потребу да им се пруже помоћ и подршка како би ученицима, на адекватан начин, приближили корупцију као друштвену појаву против које треба сви да се боримо.

КОРУПЦИЈА КАО ДРУШТВЕНИ ФЕНОМЕН

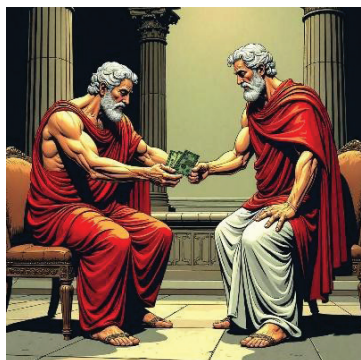
Иако се о корупцији интензивно прича у протеклих неколико деценија, она постоји од када постоје људи. Не можемо је сматрати ексклузивитетом неког историјског периода или окружења. Аутори који се баве појмом корупције указују на то да је у њеној основи похлепа – жеља за све већом моћи, новцем и утицајем. Похлепа нема границе, а тамо где нема ни моралних кочница ничу коруптивне радње као коров у запуштеном врту.

Кроз векове је мењала лице, али не и намеру – корупција је увек била злоупотреба јавне позиције ради личне користи.

Историја нас учи да ни древни Римљани и Атињани нису одолели овој друштвеној пошастима. Још у античко доба, филозофи Аристотел и Платон говорили су о кварењу моралних вредности у друштву.

Историја бележи многе коруптивне активности: атински војсковођа и државник Темистокле искористио је свој политички утицај и популарност да прибави личну корист, а када је због тога

прогнан из Атине, отишао је у службу персијског цара иако су Персијанци и Грци били у рату.

У старом Египту, судија ухваћен у при-
мању мита био је кажњаван сечењем
носа и протериван у радни логор. То је
била сурова, али јасна порука друштва.

Римско право, темељ многих модер-
них правних система, у Закону два-
наест таблица (таблица IX, став 3) прописује смртну казну за
судију који прими новац за неправедну пресуду – *Смртна казна
за судију, који је именован њред њрејџором, ако се њејобийњно
ујџврди да је њримио новац, за случај који је њребалло да њресуди.*

И творац лекарске заклетве Хипократ још у 5. веку п.н.е. упозо-
равао је на могућност поткупљивања лекара, те је његова препо-
рука била: „Лекар треба да буде најбогатији у селу да не би могли
да га поткупе. ”

Упечатљив пример обрачуна са корупцијом можемо да про-
нађемо у Херодотовој историји – персијски краљ Камбиз II,
сазнавши да је судија Сисамн за доношење пресуде тражио
мито, наређује да му се одере кожа и њоме обложи судијска сто-
лица. На место судије је потом поставио Сисамновог сина, а сто-

лица је служила као подсетник шта се дешава кад правда буде на продају.

У доба феудализма, када су моћ и богатство били концентрисани у рукама малобројних, корупција је често била чак и институционализована. Куповина црквених положаја – индугенција (опроштаја греха) и јавних функција постала је уобичајена пракса. Илустративна је реченица немачког фратра Јохана Тецела: *Чим златник звецне у ковчеју, душа ускаче у рај* – као трајна опомена да не смемо да дозволимо да новац постане средство за куповину морала, вере или правде.

У исто време, у Србији, Душанов законик, један од најсвеобухватнијих правних докумената тог доба, указивао је на корупцију као опасност по правду и црквени поредак. Члан 24. је прописивао да „ако се нађе црквени управник који је узео мито, да се уништи”, док се у члану 172. наводи следеће: „Све судије да суде по законнику, право, како пише у законнику, а да не суде по страху од царства ми.”

Ове норме нам говоре о свести да без поштовања прописа, одговорности, правичности нема стабилне државе.

Најст̄раш̄нија зараза је корӯпција,
їора неїо било која инфекција,
їер доживоїно заїађује људе.

Марко Аурелије

Појам и дефиниције корупције

Реч корупција потиче од латинске речи *corruptio*, *-onis*, што значи поквареност, подмитљивост, поткупљивост. Као придев, у буквалном преводу значи „труло”, „унутрашње

уништено” – што на симболичан начин осликава њен ефекат на друштво: труљење изнутра. У Лексикону страних речи и израза Милана Вујаклије под појмом корупција између осталог наведена су и следећа значења: изопаченост, разврат, распадање.

У основи, корупција представља злоупотребу јавне власти и моћи ради остваривања личне користи. Психоаналитичар Сигмунд Фројд једном приликом је упозорио: *„Кад се човек домоїне моћи, ѿешко ће одолеїи да је не злоупотреби.”*

Иако постоји огроман број чланака и публикација о корупцији, не постоји универзална, општеприхваћена дефиниција овог

појма. Очито је корупцију лакше препознати у пракси него је прецизно дефинисати. Најчешће коришћена дефиниција је она Светске банке која описује корупцију као *злоупотребу јавних овлашћења ради стицања личне користи*.

Италијански економиста Вито Танци даје ширу дефиницију истичући да *„корупција постоји када долази до намерној нарушавања принципа непристрасности у доношењу одлука, у циљу стицања личне погодности”*.

У Закону о спречавању корупције наводи се да је корупција *„однос који настаје коришћењем службеној или друштвеној положаја или утицаја ради стицања користи за себе или другој”*.

Из датих дефиниција запажају се три елемента корупције:

1. јавна овлашћења – указују на то како појединац мора да се понаша у одређеним околностима
2. њихова злоупотреба – поступање супротно прописима
3. остварена (лична) корист – материјална (новац, имовина) и нематеријална (избегавање трошкова, коришћење услуга)

У најширем смислу, корупција је свака злоупотреба положаја ради личне користи, било да се ради о јавном, било о приватном

сектору. Када „преко везе” уђемо у ординацију, понудимо новац полицајцу због невезаног појаса, ми обезбеђујемо себи корист злоупотребљавајући систем који би требало да служи свима подједнако. Корумпираном се сматра свака одговорна особа која уместо да поступа у складу са законом и у интересу грађана, ставља лични интерес изнад јавног. Истовремено, и особа која нуди или пристаје на мито такође учествује у коруптивном односу.

Култура, традиција и корупција

Као што смо већ рекли, корупција није појава савременог друштва, њен корен често можемо пронаћи у култури и традицији неког народа. У случају Србије, често се говори о „балканским правилима”, наслеђеним обичајима за време отоманске владавине.

Током вишевековног ропства под Отоманским царством развио се такозвани „систем дарова” – начин преживљавања, у коме је народ даривао локалне управитеље како би обезбедио повластице или обезбедио себи и породици опстанак. У таквим условима, мито и поткупљивање нису се доживљавали као неморални, већ као неопходно зло. Чак је и кнез Милош Обреновић, чија је политичка промућурност добро позната особина, пре сваке стратешке одлуке промишљено подмићивао турске вође.

Дуготрајност оваквог поданичког односа оставило је дубоке трагове у колективном памћењу. Негативни обрасци понашања, попут подмићивања и „тражења пречица” постали су део друштвене навике и механизам преживљавања.

С друге стране, даривање има и свој другачији облик – оно је често било (и јесте) израз захвалности. Када би нам неко учинио услугу, уобичајено је било да се поклони нешто у знак поштовања. У одређеним културама, у данашње време, даривање је гест поштовања, а негде чак и неопходност. У источним земљама Азије давањем поклона исказујете захвалност, док се у неким земљама Африке, попут Египта, Сенегала, поклони сматрају битним за унапређење професионалних односа, односно указују на гостопримство.

Ипак, у нашем друштву даривање је, због поменутих образаца, изгубило своје првобитно значење и преносећи се с колена на колено добило је облик поткупљивања. Данас је уобичајено да се при одласку код лекара или у неку институцију понесе неки поклон, попут чоколаде или кафе, што се тумачи као „знак пажње”. Сама култура поклањања није спорна, проблем настаје онда када дар више није израз захвалности, већ постаје очекиван или неопходан како би се услуга уопште добила. Тада даривање улази у домен корупције.

Како то (може да) изгледа у пракси

У једној основној школи, родитељи су дошли на разговор са наставницом математике. Син има лоше оцене. Након кратког разговора, родитељи остављају кесу са бомбоњером и скупим парфемом „као мали знак захвалности за труд”. Наредне недеље, ученик добија знатно вишу оцену иако приликом одговарања није показао довољно знања.

Анализа: Ова ситуација илуструје како поклон као „знак пажње” може да прерасте у неформални систем подмићивања. Уместо да успех зависи од знања и труда, одлучује „веза” и поклон, што обесхрабрује ученике и доводи до неједнакости и губитка поверења у систем.

Корупција у књижевности – Огледало друштва кроз уметност речи

Иако је корупција пре свега правни и политички феномен, теме о коруптивним радњама нашле су значајно место и у уметности, посебно у књижевности. Још од античких трагедија и римских сатира, преко Шекспира, Дикенса и Достојевског, до Нушића, Домановића и савремених писаца, књижевност је била оштро оруђе за разоткривање неправди, злоупотребе моћи. Кроз своја дела, ликове, радње, писци одгонетају не само корумпираност друштва тог времена већ и моралне дилеме појединаца.

У својим драмама Вилијам Шекспир приказује како корупција трује читаво друштво. Веома познат цитат из његовог дела *Хамлет* – *Неишћо је ируро у држави Данској*, указује на то да систем не функционише у складу са здравим вредностима (иако је данас Данска држава са ниским ризиком од корупције).

Чарлс Дикенс је био један од најгласнијих критичара друштвених неправди у Енглеској. У својим романима *Велика очекивања* и *Оливер Твист* он разоткрива институције које би требало да штите, а заправо доприносе још већој обесправљености сиромашних и деце. Домови за сирочад у његовим делима су „легло” коруптивних радњи.

Фјодор Достојевски је отишао корак даље, корупцију је приказивао као унутрашњи конфликт човека растрзаног између савести и користи. У делу *Браћа Карамазови*, кроз ликове Дмитрија и Фјодора Карамазова, као и судске процесе и мито, Достојевски показује колико је граница између личне слабости и системске покварености танка.

Међу српским књижевницима, Бранислав Нушић се издваја као мајстор сатире који је кроз хумор и комедију оголио друштвене пороке свог времена. У култном делу *Госпођа министарка* на врло сликовит начин приказује како човек без унутрашњег моралног компаса, када дође у позицију моћи, лако постаје људ-

ска карикатура. Живка, некадашња скромна чиновничка жена, преко ноћи постаје „госпођа министарка” и почиње да се понаша као да је изнад свих. Цела фамилија долази да јој тобоже честита, али иза свега се крију скривене молбе за услуге попут запослења, положаја, диплома – све оно што врло транспарентно указује на коруптивне радње.

На сатиричан начин бесмисао друштва приказивао је у својим делима и Радоје Домановић. У делу *Вођа* народ слепо следи слепог човека – симбол власти која не види, не зна куда иде, али ипак управља.

Не можемо да не споменемо Милована Глишића, чија приповетка *Глава шећера* представља прворазредан пример како недостатак моралних вредности и личног интегритета отвара врата корупцији. Сам мотив главе шећера Глишић није случајно изабрао – посланица постаје симбол искушења којем човек лако подлегне жртвујући моралне вредности за тренутну корист. У симболичној сцени чиновник прихвата главу шећера као поклон и заузврат затвара очи пред неправилностима. Тај тренутак показује како ситан дар може да удаљи човека од поштовања закона и етичких норми.

Нобеловац Иво Андрић у својим делима је показао како се корупција понекад препознаје не само у криминалу већ и у ћутању, равнодушности.

Афоризам: Истина у једној реченици

Сатиричари и афористичари често најпрецизније описују оно што се у друштву „не види” или се не жели видети.

Афоризам је ту да нас насмеје, али и да нас тргне, да нам отвори очи.

„Има неподмитљивих људи. То су они од којих ништа не зависи.” – Душко Радовић

„Остао је непоткупљив. Све досадашње понуде биле су непристојне”. „Не примамо мито! Само дајемо.” – Илија Марковић

„Политичари нису цинкароши. Ни своју имовину неће да пријаве.”
„Имамо разлога за задовољство. Стандард нам је већи у односу на исти период идуће године.” – Дејан Патаковић

„Друштвом су некада харали непотизам и корупција. Данас се то променило, прво иде корупција па непотизам.” „Власт и опозиција су успоставили мост сарадње – опозиција може да скаче с моста.” – Милорад Ћосић

Афоризам има моћ да нас насмеје, али у духовитом облику крије се горка истина – она коју је лакше „прогутати” уз осмех него кроз директан приказ реалности.

Појавни облици корупције

КОРУПТИВНЕ РАДЊЕ У ПРОСВЕТИ

- Ø Оцењивање
- Ø Намештање успеха на крају школске године
- Ø Држање приватних часова
- Ø Коришћење веза приликом уписа у школу
- Ø Продаја уџбеника чији су аутори наставници
- Ø Запошљавање наставног кадра
- Ø Коришћење веза приликом додељивања награда у школи
- Ø Организовање екскурзија/излета
- Ø Преписивање
- Ø Мито

Корупција је као камелеон – непрестано мења „боје” и облике прилагођавајући се околностима које је окружују. Како друштво, његове институције, прописи напредују, тако и корупција еволуира проналазећи нове начине да опстане и продре у свакодневни живот. Заправо, човек својим креативним умом стално усавршава механизме како би на лак, а врло често неетички, па и нелегалан начин, увећао добра, утицај, моћ.

Појавни облици корупције су често замаскирани и разноврсни – лепеза је широка:

клептократија, фалсификовање и проневера, надувавање рачуна, присвајање добити, злоупотреба јавних средстава, намештање избора, трговина утицајем, подмићивање, намештање јавних

набавки, кронизам, непотизам, сукоб интереса, злоупотреба информација...

Како неки од појавних облика изгледају у пракси система образовања можемо видети у следећој табели:

Коруптивни облик	Појашњење	Пример
Подмићивање (мито)	чин забрањеног нуђења новца, услуга и других вредности да би се заузврат добиле погодности	<i>Родитељ нуди новац професору да његово дете добије ирелазну оцелу; студент добија оцелу за испит на којем се није ни појавио</i>
Непотизам	давање предности рођацима или блиским особама приликом запошљавања, напредовања или доделе привилегија	<i>Директор школе запошљава рођака у свој колеџив</i>
Злоупотреба јавних средстава	коришћење средстава из јавне својине за личне потребе	<i>Ненаменско трошење средстава намењених за набавку школске опреме</i>
Фалсификовање	радње којима се други доводе у заблуду о аутентичности докумената или аката	<i>Издавање диплома без стварног похађања наставе/полајања испита; иреписивање туђих радова (мастер, дипломски)</i>
Намештање јавних набавки	незаконита пракса у којој се јавна набавка спроводи тако да фаворизује одређеног понуђача кршећи принципе конкуренције и транспарентности	<i>Руководство школе унапред договорителендер са одабраним понуђачем</i>

Због сложености и разноврсности коруптивних појава није могуће навести све њене облике, али је важно препознати оне најчешће како бисмо могли да им се супротставимо.

Типови корупције

Као што смо видели, корупција се у пракси појављује у различитим облицима, што је навело бројне ауторе који се баве овом темом да предложи различите класификације. Тако постоје разне поделе корупције, може се чути да постоји ситна или крупна, црна, сива или бела, хаотична или организована итд.

Једна од најзначајнијих и најчешће коришћених подела је она која се заснива на нивоу на којем се корупција јавља и ко у њој учествује. Према том критеријуму разликујемо високу (политичку) корупцију и административну (бирокуратску) корупцију.

Политичка корупција (висока корупција, енгл. *grand corruption*)

- › Јавља се међу носиоцима политичке власти, тј. међу политичарима и високим државним функционерима. Карактерише је снажна повезаност политичке елите са бизнисом, што се најчешће испољава кроз финансирање политичких странака, улагање политичара у приватни капитал и сл. Често остаје скривена од јавности.

Уништава политичку конкуренцију, повећава популарност аутократских политичких партија и жељу за „јаком руком”. Подразумева злоупотребу политичких процеса и правила, као и заобилажење закона ради приватне користи уместо да буде у служби јавног интереса.

- › Појавни облици политичке корупције: клептократија, намештање избора, подмићивање, намештање јавних набавки, фаворизовање, фалсификовање, кронизам, непотизам, сукоб интереса.

Административна корупција (бирокупатска, енгл. *petty corruption*)

- › Јавља се на нижим нивоима, у државној администрацији, а врше је службеници. То је тип корупције са којом се грађани највише сусрећу. Чак и једно негативно искуство може да створи утисак широко распрострањеног подмићивања.
- › У народу је познат саркастичан израз ФТ1П (фали ти један папир), који описује честу и фрустрирајућу појаву у јавним институцијама када вам службеници траже додатну документацију иако је странка, тј. грађанин већ прикупио сва потребна документа.

- › У свакодневним сусретима са службеницима грађани осећају притисак да морају да плате услугу на коју ионако имају права. Ову врсту корупције доживљавају као „нужно зло”, што доводи до стварања увреженог става да се без подмићивања ништа не може постићи.
- › Углавном се ради о мањим износима новца, или су то скупи поклони, коришћење „веза”.
- › Појавни облици: мито и поклони, трговина утицајем...

Узроци корупције

Корупција се јавља на различите начине, али њени узроци често леже у slabим институцијама, неуређеном систему, лошој економији. Разлози за настанак корупције разликују се од земље до земље, али најчешће су то: недовољно јасни закони, слабе институције, недостатак транспарентности, слаб морал и одговорност, као и сиромаштво, ниске плате и недостатак обучених људи.

Све ове околности могу да доведу до потенцијално ризичног/коруптивног понашања.

Пример у пракси: запошљавање наставника у школама.

Иако би процес избора кандидата требало да буде транспарентан и заснован на стручним компетенцијама, у пракси се често

дешава да се одлуке о избору кандидата доносе на основу личних познанстава, политичке повезаности или уз новчану надокнаду.

Такви поступци не урушавају само интегритет образовног система, већ директно утичу на квалитет наставе и будућност читавих генерација.

Битно је напоменути да се корупција јавља тамо где постоји „повољна прилика” – када нема контроле, правила личног понашања и професионалне етике. Значи, корупција настаје када постоје могућност и интерес.

Хауард Витон (*Howard Whitton*), аустралијски стручњак за етику у јавном сектору, формулисао је једноставну, али јасну формулу која указује на то шта погодује настанку корупције:

$$K = P - LEN / PI$$

(К – корупција, П – прилика; ЛЕН – личне етичке норме; ПИ – професионални интегритет)

Корупција настаје (=) кад постоји прилика (могућност и интерес, то нпр. може бити непостојање прописа или компликоване процедуре итд.), а нема личних етичких норми, односно професионалног интегритета.

Формула нам поручује да чак и када прилика постоји, високи ниво личне етике и јак професионални интегритет могу да спрече појаву корупције. Замислимо да нека јавна институција има запослене који поседују високе етичке стандарде и изграђен професионални интегритет. Чак и ако се појави ризична ситуација, они ће бити брана и заштитиће систем од коруптивних радњи.

У сваком тренутку имамо избор и сами доносимо одлуку да ли ћемо прихватити пут корупције или му одолети. Наш избор прави разлику.

Замислите да сте ви ти који доносе одлуку: шта бисте урадили у ситуацији у којој сви око вас очекују да „поклоните” неком ученику оцену, а он није показао адекватно знање?

Поседице корупције

Корупција је попут трулих дасака у темељу куће – на први поглед све делује стабилно, али систем лагано пропада изнутра. Она је тиха, али разорна претња, гуши трговину и инвестиције, утиче на животну средину, подстиче кршење људских права. Не само што одвлачи новац намењен јавним услугама већ и продубљује сиромаштво, повећава неједнакост и смањује поверење у институције, у постојање правичног система. Њене последице осећају

се у свим сферама живота: у економији, здравству, образовању, правосуђу, политици...

На економском плану, корупција нарушава тржишну конкуренцију и обесхрабрује домаће и стране инвеститоре. Како се конкуренција смањује, квалитет робе и услуга се погоршава, цене расту, а становништво постаје сиромашније. Неефикасно трошење буџета доводи до већег терета за пореске обвезнике.

„Годишњи трошкови међународне корупције износе запањујућих 3,6 билиона долара у облику мита и украденог новца”, изјавио је генерални секретар Уједињених нација Антонио Гутереш још 2018. године.

Према подацима УН и Светског економског форума, корупција „прогута” око 5% светског бруто домаћег производа (БДП-а), што је око 5,5 билиона долара за 2024. годину (БДП за 2024. годину износио је 110 билиона америчких долара). Тим новцем могло би да се изгради десетине хиљада школа и болница, набави више стотина хиљада медицинских апарата за те болнице, а за школе модерна наставна средства, могло би да се изгради хиљаде километара путева/саобраћајница, канализације.

У политичкој сфери, друштво губи поверење у демократске институције. Када грађани доживљавају да су јавни функци-

онери изнад закона, долази до неповерења у прописе, власт, изборне активности.

На правном нивоу, долази до нарушавања владавине права. Корупција омета функционисање правосуђа, закони се селективно примењују, људи осећају нелагоду јер су неједнако третирани пред законом.

Друштвене последице корупције посебно погађају најугроженије слојеве становништва. Највећу цену корупције не плаћају богати и моћни, већ најугроженији – сиромашни и немоћни. Без стабилног буџета и наменског трошења средстава држава не успева да финансира услуге за основне људске потребе – здравство, образовање, социјалну заштиту.

Како то може да изгледа у пракси: у школи без грејања, наставу држе наставници који су запослени „преко везе”, без потребних квалификација, док ученици немају уџбенике.

На крају, још једна велика последица корупције јесте морална ерозија друштва. Када се непоштено понашање прихвата као нормално, а појединци који крше правила бивају награђени уместо санкционисани, друштво постепено губи осећај за правду, поштење, вредности. Систем вредности је потпуно урушен.

Прибегавање изговорима

Како бисмо умањили сопствену одговорност у ситуацијама које имају коруптивну позадину, склони смо да прибегнемо различитим изговорима. Уместо да се суочимо са чињеницом да је понашање неетично, користимо разне врсте рационализација, попут:

- › „Сви то раде, зашто бих ја био изузетак?”
- › „Нико неће приметити.”
- › „Морао сам, систем ме је натерао.”
- › „Само сам убрзао оно што би се ионако десило.”

Замислимо следећу ситуацију:

Марко је наставник филозофије у средњој школи. Његова ћерка има мали кафић и жели да отвори летњу башту. Процедура за добијање дозволе је компликована и дуго траје. Марко сазнаје да је један од његових ученика син службеника у локалној самоуправи. Током разговора са учеником спомиње да му је потребна „мала помоћ” око убрзања дозволе. Убрзо се састаје са учениковим оцем и у неформалном разговору нуди „накнаду за труд”, у замену за брже решавање предмета.

У овој ситуацији Марко злоупотребљава свој положај и однос са учеником и индиректно уводи ученика у коруптивну праксу.

Упркос томе, Марко размишља како није лоше поступио, јер ћерка би свакако добила дозволу за башту; само је мало убрзао доношење дозволе; ионако је поступак за добијање дозволе за постављање баште угоститељског објекта дуг и компликован; Марко зна да његов ученик тешко живи, тако да мала награда за труд његовог оца може да буде само добар потез, а још се и издавање дозволе плаћа, што значи да ће се у буџет слити приходи; нико није оштећен; завршен је још један предмет...

Међутим, успостављање оваквих навика и њихово оправдавање различитим изговорима води друштво у ћорсокак. Иако на први поглед може да делује безазлено, корупција дугорочно подрива поверење у институције и нарушава основне вредности правде и једнакости. Када грађани прихвате да су „веза” или мито ефикаснији пут од поштене процедуре, све више почињу да заобилазе прописе верујући да је то једини начин да дођу до услуге или реше проблем. Такво понашање постепено урушава темеље владавине права, ствара атмосферу неповерења и друштвене неправде.

Интегритет

*Чини њраве стївари и када ње нико
не њосмаїра!*

Појам супротстављен корупцији је интегритет. Нема корупције тамо где постоји интегритет. Корупција настаје онда када је интегритет појединца или институције слаб, угрожен. Управо зато интегритет представља један од кључних механизма за њену превенцију – он делује као унутрашњи компас који нас води да поступамо етички чак и када је тешко.

Шта је интегритет?

Појам интегритета изведен је из латинске речи *integritas*, *-atis* која значи потпуност, целовитост, јединство, недељивост, поузданост. У суштини, интегритет подразумева усаглашеност између наших уверења, речи и поступака у свим животним улогама. Особа која има интегритет остаје доследна вредностима чак и када се налази под притиском да поступи супротно. Интегритет значи да твоја реч вреди, да се не довијаш лажима. Значи да и кад погрешаш, станеш иза тога. Нпр. потпуно је у реду да наставник каже ученицима да је у некој ситуацији погрешао или да нешто не зна.

Лични интегритет

Особа која има интегритет неће подлећи искушењу да чини нешто што је противно моралним нормама чак и када би то могло да јој донесе личну корист. Особе са интегритетом не

траже изговоре, не избегавају одговорност и не скривају грешке, већ их признају, исправљају и уче из њих. У пракси, то значи да поступаш онако како и говориш. Особе које имају лични интегритет не преписују на часу, не траже „пречице”, изговоре, не плагирају радове.

Институционални интегритет

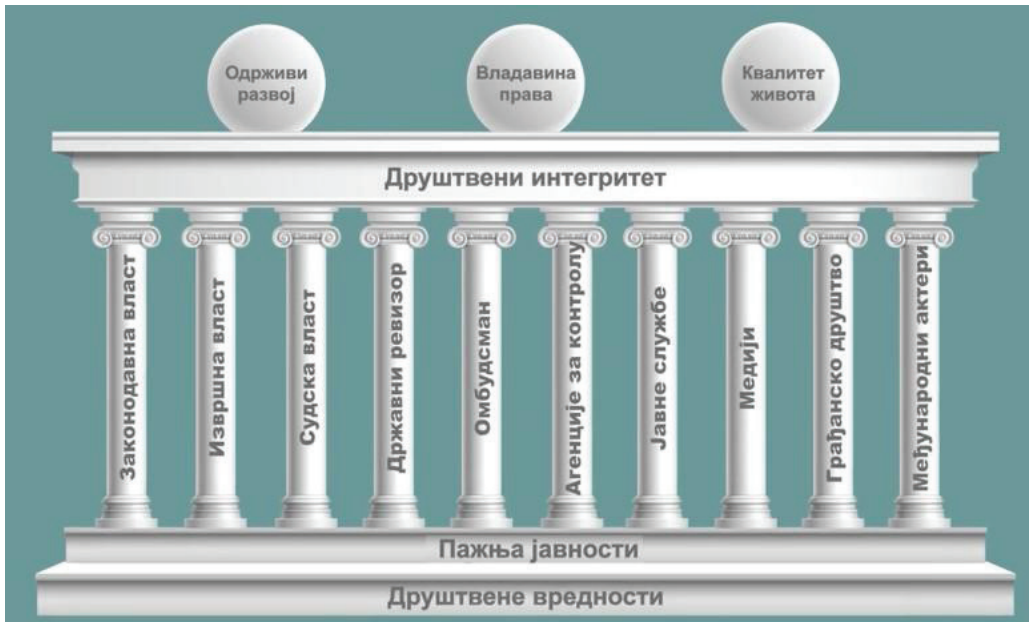
Односи се на институције које у свом раду ревносно примењују правила, прописе, процедуре, држе се етичких принципа. Не фаворизују појединце, не подлежу притисцима, не функционишу кроз „потезање веза”. Када институција доследно делује у јавном интересу, грађани јој верују.

Друштвени интегритет

Друштвени интегритет представља скуп вредности које преовладавају у једној заједници. Када је друштвени интегритет висок, ствара се окружење у ком се поштују закони, а грађани се понашају одговорно не зато што су на то приморани, већ зато што верују да је то исправно.

Џереми Поуп (*Jeremy Pope*), један од оснивача *Transparency International*, замишља друштвени интегритет као грчки храм. Кров тог храма представља интегритет друштва, који подупиру бројни стубови: законодавна, извршна и судска власт, независна

тела попут државног ревизора и заштитника грађана, контролна тела, јавне службе, медији, грађанско друштво и међународни актери. *Квалићетт животта, владавина йрава и одрживи развој* налазе се на крову и представљени су као кугле како би се истакло колико је важно да кров постојано стоји како се ове три кугле не би откотрљале и пале.

Храм је изграђен на темељу који чине пажња јавности и друштвене вредности. За стабилност сваке грађевине битно је да темељ буде чврст. У овом случају битно је да друштво има изграђен систем вредности и да их негује, јер вредности одређују функционисање друштва. Такође, јавност мора да буде ангажо-

вана – грађани морају да буду активни, да постављају питања, траже одговре на њих, да уочавају неправилности. Уколико један стуб ослаби, повећани притисак се преноси на један или више других стубова. Када неки од кључних стубова не обавља своје функције како треба, стубови система почињу да се климају и урушавају се, а последице по друштво могу бити озбиљне и далекосежне. Може доћи до ланчане реакције која доводи до рушења целокупног система. Уочавамо да изградња и промовисање интегритета представљају кључну ставку у спречавању и сузбијању корупције.

Вредности

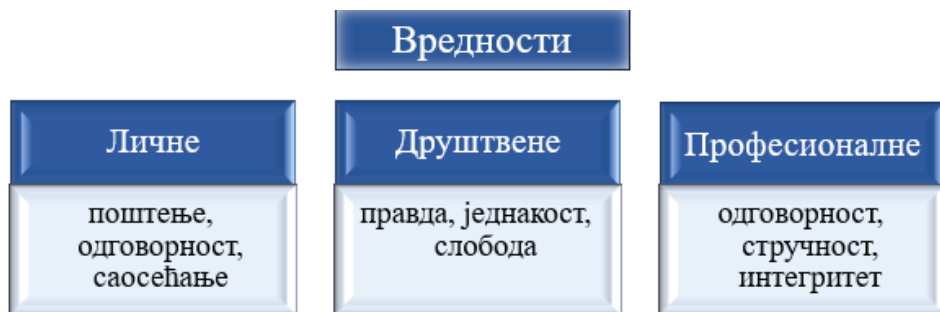
Из досадашњег излагања постало је сасвим јасно да вредности имају кључну улогу у обликовању нашег понашања, као и у изградњи здравог друштвеног система. Можемо да их замислимо као унутрашњи компас који нам помаже да се снађемо кроз животне изазове.

Вредности представљају дубока и трајна уверења и принципе који утичу на наше понашање и начин размишљања. Оне обликују наш однос према себи, али и другим људима, као и друштву у целини. Доживљавамо и тумачимо различите животне ситуације на одређени начин, доносимо одлуке, понашамо се, све у складу са вредностима које су нам битне.

Сваки човек има свој систем вредности – скуп више вредности које су међусобно повезане и утичу једна на другу. Овај систем није статичан, већ се обликује током живота, под утицајем породичног васпитања, личних искустава, образовања, културе, религије, средине. У складу са сопственим вредностима појединац ће бити склон одређеном понашању, ставовима. На пример, особа којој је *поштовање* кључна вредност на послу ће бити склона уважавању других, пажљивој комуникацији и одржавању добрих односа с колегама.

Систем вредности није исти у свим животним добима. Оно што је некоме важно у младости, може да добије другачију тежину у зрелом добу. Млади често високо вреднују слободу и независност, док у зрелијим годинама у први план долазе здравље, одговорност, стабилност. Изненадне околности, неко близак нам се разболи, или пандемија која нас је задесила, такође могу да промене хијерархију вредности. Током пандемије ковида здравље је свима постало приоритетна вредност.

Једна од честих подела вредности је на:

Личне вредности

Односе се на индивидуална уверења о томе шта нам је важно. Обично су усвојене у породичном окружењу. Примери неких личних вредности су: поштење, одговорност, храброст, скромност. Особа која поштује овакве вредности трудиће се да буде искрена, доследна и поуздана, па и кад то није најлакши пут.

Друштвене вредности

Ове вредности утичу на односе међу људима и омогућавају да друштво функционише. Као што смо видели, вредности представљају темељ. Оне нас повезују и показују шта је важно за заједнички живот – правда, једнакост, слобода, солидарност и хуманост. На пример, слобода значи да свако има право да сам бира како ће да живи, али без угрожавања права других.

Професионалне вредности

Ове вредности обухватају правила понашања на радном месту, као што су стручност, савесност, непристрасност, интегритет и поштовање. Оне су основа професионалне етике и колегијалне сарадње.

На пример, наставник треба да поштује вредности као што су једнакост, савесност, објективност и професионализам. Вред-

ност једнакост показује тако што се према сваком ученику односи с поштовањем, не прави разлике и приликом оцењивања примењује исти критеријум за све, без обзира на то ко је ученик, одакле долази или с ким је у блиском односу.

Постоје вредности које имају универзални, општељудски карактер, као што су слобода, истина, правда, добро, љубав, солидарност, достојанство. Оне превазилазе културне и националне разлике и представљају темељ на којем се граде све друге вредности.

У контексту етике и морала, вредности се односе на оно што сматрамо исправним или погрешним, добрим или лошим.

Етика и морал

⇒ А шта су етика и морал?

Често етику и морал помињемо као синонине, али између њих постоји разлика.

Етика је теорија која проучава и објашњава морал, док је морал скуп практичних правила понашања којима се људи руководе у свакодневном животу.

Етика је грана филозофије која проучава моралне вредности, принципе и норме, говори нам зашто нешто треба да чинимо и поставља питања као што су: шта је исправно/добро, или како би људи требало да се понашају у различитим ситуацијама.

Морал је као пут којим сви у једној заједници ходамо. То је скуп неписаних правила и обичаја који нам говоре шта је добро, а шта је лоше. Он није записан у законима, али се поштује. Када прекршимо моралне норме, не долази полиција, али долази осећај кривице, стида или осуда околине.

На пример, у школи је морално неприхватљиво варати на писменом/контролном, преписивати домаћи задатак од другара и сл.

Етика није само апстрактна филозофска дисциплина – она има практична одређења. На пример, многе професије имају свој етички кодекс/кодекс понашања, који представља скуп правила која дефинишу како треба да се понашамо у професионалном окружењу. Етички кодекс нам говори како треба да се ради/учи/студира, односно, **шта** конкретно смеш или не смеш да радиш. Циљ етичког кодекса је да спречи нежељена понашања и да обезбеди да свако понашање буде усклађено са моралним принципима. Он јасно дефинише шта се сматра исправним понашањем у институцији. Када нема јасних правила, људи различито тумаче ситуације, па настају неспоразуми.

Етичке дилеме

Дакле, да поновимо, етика и морал нам помажу да доносимо исправне одлуке, како у свакодневном животу тако и на послу/у школи. Међутим, дешавају се ситуације у којима се различите вредности сукобе. Тада се налазимо у ситуацијама које називамо етичке дилеме. То су сложене ситуације у којима нам није лако да одлучимо шта је исправно.

Етичка дилема настаје када се нађемо у ситуацији у којој се сукобљавају две или више вредности које су нам важне, али морамо да изаберемо само једну. У таквим ситуацијама ниједна одлука није сасвим „тачна” или сасвим „погрешна”. Све зависи од тога којој вредности у том тренутку дајемо предност. На пример, можемо бити у ситуацији да бирамо између поштовања закона и помагања некоме коме је хитно потребна помоћ иако је та помоћ можда незаконита.

Замислите следеће ситуације: колега током часова обавља приватне послове, да ли га пријавити управи; имамо сазнање да ће колега који је недавно узео кредит за стан остати без посла, информација је врло поверљива, да ли рећи колеги или чекати званичну објаву управе.

Једна од познатијих и често коришћених дилема у психологији је тзв. *Хајнцова дилема*, која илуструје сложеност моралног расуђивања.

Хајнцова жена је оболела од ретког облика рака. Постојао је лек за који су лекари веровали да може да је спаси. То је био облик радијума који је недавно открио научник у граду у ком живи. Међутим, Хајнц није имао довољно новца да га купи, јер је научник тражио много више новца него што Хајнц може да заради. Обишао је све познанике и рођаке како би позајмио новац, али

успео је да сакупи тек половину суме. Рекао је научнику да му жена умире и замолио га да му јефтиније прода лек или да му допусти да плати на рате. Међутим, научник га је одбио уз објашњење да жели да наплати своје заслуге за рад и проналазак ретког лека. Очајан, Хајнц је провалио у кућу научника и украо лек за своју жену.

⇒ Да ли је Хајнц требало то да уради? Зашто да или зашто не?

Приликом решавања етичких дилема морамо да имамо на уму да не постоји неки једноставан рецепт, али постоје одређени кораци које је потребно да предузмемо у анализи етичке дилеме.

Ралф Потер (*Ralph Potter Jr.*), професор социјалне етике, развио је модел етичког размишљања који помаже у анализи етичких

дилема и доношењу одговорних одлука. Овај модел, назван и Потерова кутија, у буквалном преводу, има четири главне фазе: дефинисање и анализа ситуације, идентификовање вредности, идентификовање принципа, идентификовање лојалности.

Примена овог модела у решавању етичких дилема изгледа овако:

Први корак – прикупљање свих релевантних чињеница које могу да утичу на одлуку: шта је довело до одређене ситуације, каква је она сада, ко су укључене стране, какав је контекст... Такође, потребно је идентификовати вредности и принципе који су у игри, а затим прецизно формулисати проблем. Потер саветује да у овој фази одлучимо који су принципи и вредности, у складу са нашим вредносним системом, важнији за дату ситуацију. На пример, у примеру са колегом који ће бити отпуштен важно је размислити о томе које су вредности за нас битне: да ли је то пријатељство, поштовање ауторитета, или лојалност фирми, професионалност итд.

Други корак – анализа дилеме, представља најбитнији корак. Током анализе треба да одмеримо супротстављене вредности и принципе. Морамо да одредимо аргументе „за” и „против”. У нашем примеру, можемо да одлучујемо између пријатељства и професионалности. Поставља се питање да ли је исправно ставити пријатељство изнад лојалности фирми, поштовања етич-

ког кодекса. Такође, важно је да размислимо и о томе како ће наше понашање утицати на друге људе, које су последице наше одлуке. Позната изрека „пробај да ходаш у туђим ципелама” подсећа нас на то да је потребно да се ставимо у положај друге особе, да замислимо да се ми налазимо у таквој ситуацији како бисмо боље разумели шта се дешава. У том процесу важну улогу има емпатија, способност да разумемо и осетимо шта други човек проживљава. Потребно је да покажемо разумевање за другог и да осетимо његове емоције. Међутим, доношење исправне одлуке не ослања се само на емоције. Не смемо занемарити прописе, правилнике, етичке кодексе, који могу јасно да нам укажу на постављене границе у понашању. На пример, у пословном окружењу постоје јасне смернице о томе шта је етички прихватљиво, а шта није и требало би да узмемо у обзир ове смернице приликом решавања дилема.

Током анализе, од помоћи могу да нам буду етичке теорије и принципи, као што су:

- › поступај само по оној максими за коју можеш да пожелиш да постане општи закон (Имануел Кант);
- › најбоља одлука је она која доноси највише добра највећем броју људи (утилитаризам);

- › поступај према другима онако како би желео да они поступају према теби (златно правило).

Последњи корак у решавању етичке дилеме је доношење одлуке. Када смо размотрили све чињенице, моралне принципе и вредности, као и последице, време је да донесемо одлуку. Важно је и да размислимо на који начин можемо да оправдамо своју одлуку. Нека од питања која можемо да поставимо себи су:

- › Да ли могу да погледам себе у огледалу након ове одлуке?
- › Шта ће други помислити о мојој одлуци?
- › Да ли бих волео да се оваква одлука примени и у мом случају?
- › Шта би ми моја породица рекла након ове одлуке?...

За многе људе оправдање пред самим собом и пред другим људима (колегама, породицом) може да буде одлучујући фактор приликом доношења одлуке.

Као што смо видели, етичке дилеме се не решавају формулама, већ емпатијом, разумевањем људи и могућих последица и доследношћу вредностима у које верујемо. Решавање етичких дилема често нам помаже да схватимо колико смо спремни да преузмемо одговорност за своје изборе.

Основни кораци за решавање етичких дилема по Потеру

*Онај ко не преузима
одговорност за своје речи,
ускоро ће изгубити поверење.*

Конфучије

Одговорност

Преузимање одговорности значи да прихватамо све последице свог избора, и оне добре и оне лоше.

Одговорност, као и интегритет, представља брану коруптивним радњама.

Иако често у свакодневним ситуацијама можемо да чујемо како је „одговорност тешка”, она није тежак камен који вучемо, већ је више као путоказ који нас држи на правом путу. Када је појединац свестан да ће за своје одлуке и поступке да одговара, да ће сносити последице, мања је вероватноћа да ће злоупотребити своју позицију.

Појам одговорности први пут се среће у праву и објашњава се као правна или морална урачунљивост. Данас се појам одговорности посматра пре свега као етички појам.

У речнику Матице српске пише да је одговорност

- свест о обавези, осећање дужности;
- обавеза извршавања дужности;
- обавеза да се у оквиру какве делатности, посла и др. одговара сходно утврђеним прописима, нормама.

У енглеском језику постоје две речи које означавају појам одговорност:

responsibility – у дословном преводу, могућност давања одговора. У ширем смислу значи и способност да се одговори на сва постављена питања јавности.

accountability – могућност полагања рачуна за учињено, односно спремност да се објасне предузете радње или донете одлуке.

Дакле, можемо да закључимо да одговорност подразумева полагање рачуна за извршена дела и поступке и пружање одговора на постављена питања. То је способност да станеш иза онога што радиш, чак и када је тешко. Спреман си да сносиш последице.

Интересантно је да је на почетку развоја римске државе постојала обавеза да магистрати и остали чиновници у року од годину дана по завршетку службе положе рачун и да одговарају за све неправилности које су у вези са њиховим вршењем службе.

У образовању, одговорност има посебну тежину, јер наставник не обликује само знање ученика, већ и њихов поглед на свет, на правду, на људе.

Како се одговорност гради?

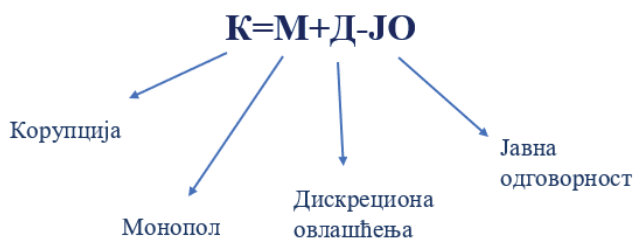
- › Личним примером: Ученици више упамте **како** се понашамо него **шта** говоримо.
- › Доследношћу: Ако не држимо до сопствених правила, не можемо да очекујемо да их други поштују.

- › Кроз поверење: Када знамо да смо део окружења које поштује одговорност, лакше је и сам бити храбар, искрен, доследан.

Примери одговорног понашања су бројни: долазак на време на посао; поштовање рокова; спремност да се призна и исправи грешка, економично поступање са средствима у установи (не штампамо материјале за приватне потребе, не користимо службени мобилни телефон за приватне позиве)...

Аутор који се озбиљно бавио феноменом корупције Роберт Клитгард (Robert Klitgaard) у свом делу „Корумпирани градови” записао је да недостатак одговорности у јавним службама (јавна одговорност), у комбинацији с монополом и дискреционим овлашћењима, представља идеалне услове за настанак корупције. Без јавне одговорности власт може лако да се злоупотреби, чиме корупција може лакше да се развије.

Овај однос Клитгард је сажето представио следећом формулом:

Ова формула указује на важност јачања јавне одговорности и регулисања питања дискреционих овлашћења увођењем различитих контрола.

Јавна одговорност подразумева обавезу власти, институција и појединаца да доносе одлуке и делују транспарентно, етички и у интересу грађана, у интересу јавности. У сржи сваке јавне одговорности лежи лична одговорност. Институције, као и друштво у целини, градимо ми – појединци. Стога, лична одговорност сваког запосленог у јавној управи мора бити најважнија баријера против корупције.

Одговорност и стилови понашања

Однос према послу у великој мери зависи од начина на који прихватамо одговорност и извршавамо задатке. Наш однос према одговорности не говори само о професионализму, већ и о квалитету међуљудских односа на радном месту. То, заправо, одражава стил понашања. Модел „Квадранти одговорности”, креиран на основу дугогодишњег искуства Тима Санфорда (Timothy L. Sanford) у раду са младима, приказује четири основна обрасца/стила понашања:

- прихватање одговорности,
- дефинисање граница одговорности,

- › пребацивање одговорности и
- › преузимање туђе одговорности (туђих задатака).

Квадранти одговорности

Пребацивање одговорности

Особа може да изврши обавезе, али их не доживљава као део своје одговорности.

Овај стил прати: порицање, пребацивање одговорности и кривице за необављени посао.

„Ма што бих се ја мучно око тога, кад реално то могу и други да заврше.”

Прихватање одговорности

Особа преузима одговорност за своје радне задатке и професионално их извршава. Све је под њеном контролом.

Овај стил прати: транспарентност, поверење у компетенције колега, поузданост, пружање подршке колегама у раду уколико се обрате за помоћ.

„Радим свој посао, али радо помогнем и колегама у извршењу њихових задатака, уколико траже помоћ.”

Преузимање туђе одговорности

Особа преузима и завршава задатке, иако нису нису под њеном контролом, тј. нису јој дати ти задаци.

Овај стил прати: уверење да све зависи од нас, да колеге нису довољно компетентне, да ће све бити „траљаво” урађено уколико неко покуша да уради.

„Све ја морам.”

Дефинисање граница одговорности

Особа препознаје да одређени задаци нису под њеном контролом (нису део њених надлежности), али се у пракси дешава да јој се намећу.

Овај стил прати: јасна подела задатака и граница у раду и одговорностима.

Инсистирање на непостојању преклапања дужности.

„Нека свако ради свој посао и неће бити проблема.”

Адаптирано према моделу Тим Санфорда: Четири модела интеракције

Док прихватање одговорности промовише поверење и сарадњу, преузимање туђе одговорности може да доведе до супротног стања. Постављање јасних граница спречава злоупотребу, а пребацивање одговорности указује на недостатак ангажовања. Разумевањем ових стилова понашања можемо да градимо боље и одговорније радно окружење.

Ризичне ситуације за настанак корупције – сукоб интереса

Појам интерес односи се на корист, добробит или циљ којем појединац или група теже. Интереси могу бити лични (нпр. финансијски, породични, професионални) или колективни (нпр. интереси заједнице, државе, организације). У свакодневном животу људи често балансирају између различитих интереса. Међутим, проблем настаје када се ти интереси сударе, нарочито када се лични интереси сукобе с професионалним или јавним обавезама. У контексту ризичних ситуација које могу довести до корупције у радном окружењу, битно је истаћи да су то све оне ситуације у којима је **јавни интерес** угрожен постојањем приватног интереса. А зашто је битно да не дође до сукоба јавног и приватног интереса? Такав сукоб може да представља угрожавање поверења грађана у институције, угрожавање законитости, да нарушава етичке принципе рада и отвара врата за корупцију.

Јавни интерес vs. приватни интерес

Јавни интерес представља опште добро заједнице, интерес свих или већине грађана једног друштва. Примери су бројни: безбедност грађана, друштва и државе; квалитетно образовање; заштита животне средине; доступно здравство; социјална заштита; култура итд.

Приватни интерес, с друге стране, представља материјалну или нематеријалну корист коју појединац може да има како за себе тако и за повезана лица (породицу, рођаке, кумове и сл.)

Сукоб интереса се јавља када приватни интерес утиче, може да утиче или изгледа као да утиче на поступање, односно обављање пословних дужности.

Сукоб интереса се често описује као предворје корупције. Он сам по себи није незаконит, али постаје проблем када се не препозна, не пријави и не избегне. Управо тада отвара пут коруптивном понашању. До корупције, међутим, неће доћи ако се сукоб интереса реши у корист јавног, а не приватног интереса. Зато је од великог значаја да се овакве ситуације благовремено препознају и да се на њих реагује одговорно и транспарентно. Када имамо недоумицу да ли се налазимо у сукобу интереса, могу нам помоћи тзв. контролна питања, као што су:

- › Да ли ћу ја (или неко близак мени) имати неку корист од ове одлуке или предузете акције?
- › Да ли ћу захваљујући овој одлуци у будућности стећи неку добит која би могла да доведе у питање моју објективност у процесу одлучивања?

- › Да ли ће мој и углед мени драгих особа бити нарушен предложеном одлуком или поступком?
- › Да ли сам нешто обећао или се обавезао када је реч о предмету или ситуацији о којој се одлучује?

Добру илустрацију јасног раздвајања јавне дужности и приватних осећања, односно раздвајања јавног и приватног интереса, представља изјава Џорџа Вашингтона упућена његовом пријатељу:

„Ви сте добродошли у мојој кући, ви сте добродошли у мом срцу. Моја лична осећања немају ништа са садашњим случајем. Као Џорџ Вашингтон учинићу све за вас, док као председник ништа не могу да учиним!“

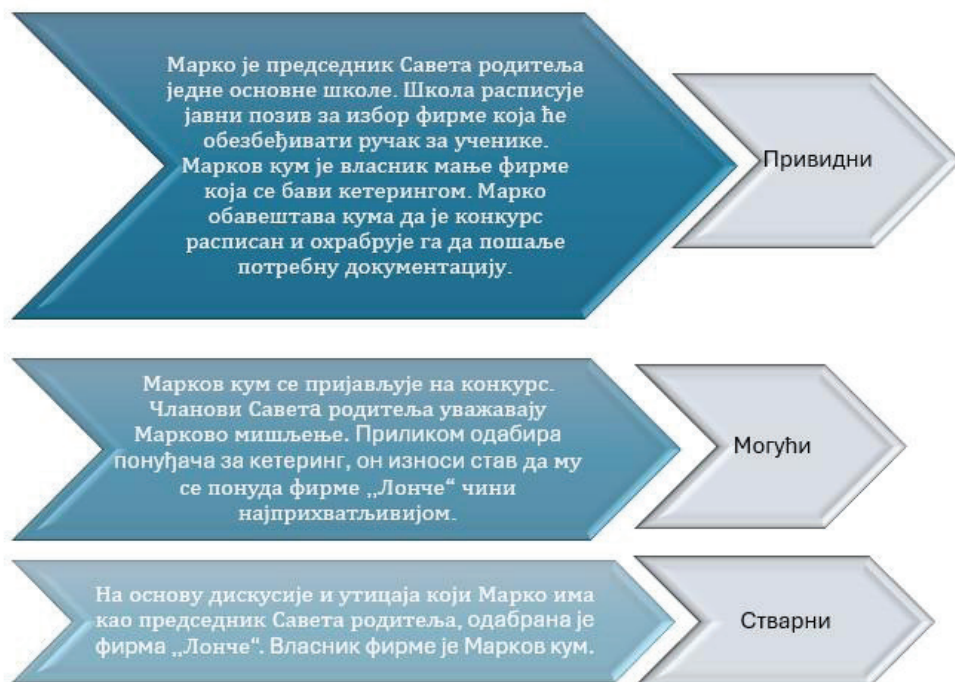
Типови сукоба интереса

Постоје три типа сукоба интереса: стварни, могући и опажени/привидни сукоб интереса.

Типови сукоба интереса

- **Стварни сукоб интереса** - приватни интерес запосленог угрожава јавни интерес (приватни интерес утиче на непристрасност и објективност у обављању послова)
- **Могући сукоб интереса** - приватни интерес запосленог може да утиче на јавни интерес (на непристрасно и објективно обављање посла); могући сукоб интереса још увек се није догодио, одиграће се у будућности
- **Привидни сукоб интереса** - изгледа да приватни интерес утиче на јавни интерес (чини се да утиче на непристрасно и објективно обављање посла)

Како типови сукоба могу да изгледају у пракси, можемо да видимо у следећем примеру:

Специфични облици ситуација које могу довести до сукоба интереса су непотизам, кронизам, пантофлажа.

Непотизам

Односи се на ситуацију у којој особа употребљава своја овлашћења како би остварила неку предност за члана своје породице (на пример, запослење, напредовање на послу). У јавном сектору непотизам значи да најбољи кандидат неће бити запослен или унапређен и на тај начин ће последице да трпи и та особа, али и јавни интерес. Интересантно је порекло речи непотизам – потиче од латинске речи *nepos*, што значи рођак, а облик непотизам се одомаћио откад су римске папе делиле црквене дужности својим рођацима и незаконитој деци.

Кронизам

Кронизам је шири појам од непотизма и обухвата ситуације у којима се предност даје пријатељима и колегама. У Великој Британији кронизам се означава изразима „старе школске везе”, „момци из старог клуба”.

Обе врсте сукоба интереса показују да је приликом запошљавања у органе јавне власти неопходна непристрасност у свим поступцима и приликом одабира.

Пантофлажа

Пантофлажа у буквалном преводу значи „обување папуча”.

Означавача прелазак функционера из јавног у приватни сектор, његово запошљавање, односно пословну сарадњу са привредним субјектима или међународним организацијама чија је делатност у вези са функцијом коју је претходно вршио. Овде је проблем што јавни функционер може током своје службе да мења понашање како би повећао своје шансе да се „допадне” приватном сектору у којем жели да се запосли. Може да има „лежернији” став приликом обављања својих радних обавеза. Такође, проблем може да представља и преношење поверљивих информација које ће користити будућој фирми.

Пример: помоћник министра енергетике након истека мандата пређе да ради у фирму која се бави овом облашћу.

Мере и механизми у превенцији корупције

Сведоци смо тога да се сваки дан у медијима појави наслов који је у вези са неком коруптивном ситуацијом. Ма колико се

државе трудиле да стану на пут овој пошасте, она као упоран коров изнова ниче.

Ефикасна борба против корупције подразумева укључивање великог броја различитих институција – полиције, јавног тужилаштва, судова, државне ревизије, независних тела, нарочито Агенције за спречавање корупције. Њихов рад је потребно координисати како би се обезбедила размена информација и података.

Успешно сузбијање корупције подразумева свеобухватан приступ и примену различитих инструмената: законских, институционалних, образовних и друштвених. Не постоји једно, „магично” решење, али комбинација више мера које делују упоредо значајно може да умањи простор за коруптивно понашање.

Да би се корупција у друштву смањила, пракса је показала да је неопходно применити **репресивне**, али и **превентивне** мере, међу којима је и едукација, мада неки аутори сматрају да је едукација „трећи стуб” у превенцији корупције.

Искуство је показало да ослањање искључиво на репресивне мере није довољно ефикасно у спречавању и сузбијању корупције. Иако је кажњавање оних који крше закон важно, оно само по себи није довољно. Битно је да знамо да ће почини-

оци коруптивних дела бити кажњени, али само кажњавање, без истовремене превенције и изградње етичке културе, не доноси трајне резултате. Илустративан је пример стручњака из Литваније који су проценили да један евро уложен у превенцију корупције може да донесе уштеду од чак четири евра у јавним финансијама. Овакав приступ показује да је улагање у превентивне мере далеко исплативије и дугорочно одрживије.

Репресивне мере – реакција на почињено дело

Репресивне мере представљају казне које се примењују када је до коруптивне радње већ дошло. Њихов циљ је да се корумпирани појединци санкционишу у складу са законом и да се пошаље јасна порука да се корупција не исплати. Ове мере спроводе институције као што су полиција, тужилаштво, судови.

Пример: Ако директор неке образовне установе захтева новац у замену за пролазан успех или добијање дипломе без похађања наставе, то представља тежак облик злоупотребе положаја. Уколико се дело пријави и докаже, следе репресивне мере: дисциплинска одговорност, кривични поступак и, евентуално, губитак посла или слободе.

Међутим, као што смо рекли, репресија долази након што је штета већ настала и зато је битно да се уради нешто да до ње не дође – битно је укључити и превенцију.

Превентивне мере – стварање система отпорног на корупцију

Као што узимамо витамине да бисмо ојачали имунитет и спречили прехладу, тако и превентивне мере у борби против корупције имају за циљ да на време отклоне услове који могу довести до њеног настанка. То је скуп активности чији је циљ да се корупција спречи пре него што до ње дође. Оне су важне јер уводе ред и подстичу институције да раде транспарентно, доследно и одговорно.

Неки од превентивних алата су:

- › Обавеза пријављивања сукоба интереса
- › Правила о поклонима – евиденција поклона¹
- › Изјава о имовини и приходима функционера
- › Израда плана интегритета

•••

1 Поклон је ствар, право или услуга, односно корист или погодност дата или учињена без одговарајуће накнаде.

- › Заштита узбуњивача – оних који пријављују корупцију унутар система

Пригодни поклон – прима се у приликама када се традиционално размењују поклони, као што су Нова година, 8. март, обележавање неких личних догађаја итд.

Протоколарни поклон – прима се од представника стране државе, међународне организације или страног физичког или правног лица приликом службене посете или у другим сличним приликама.

Едукација – грађење културе интегритета

Едукација је основа у борби против корупције. Она није само учење о законима и правилима, већ развијање етичких вредности, свести о одговорности и личном интегритету. Антикорупцијска едукација помаже да схватимо важност заштите јавног интереса како међу запосленима у јавном сектору тако и међу младима и грађанима.

Кроз редовну и добро осмишљену едукацију учимо како да препознамо корупцију, како да реагујемо у ситуацијама етичких дилема и како да изградимо културу поштовања, одговорности и транспарентности.

Србија бележи помаке у овој области. Посебно важну улогу у том процесу има Агенција за спречавање корупције, која је од свог оснивања до данас иницирала и подржала бројне програме, конкурсе и активности усмерене на младе (ученике, студенте) и њихове наставнике.

Млади против корупције

Овај програм је реализован 2013. године уз подршку Агенције и обухватио је више од 1.100 ученика широм Србије. Програм су спровеле организације Омладински одбор за образовање и Иницијатива за друштвену одговорност, а циљ је био да се младима приближе теме корупције и личне одговорности кроз радионице, едукативне материјале и директан дијалог.

Евалуација овог пројекта коју су извршили полазници показала је да су ученици „научили нешто ново”, да им је тема корупције важна и да је потребно да буде део школског градива.

Едукативни конкурси

У периоду од 2010. до 2015. године, поводом 9. децембра – Међународног дана борбе против корупције, Агенција је организовала низ едукативних конкурса намењених ученицима и наставницима. Ученици су имали прилику да своју креативност и ста-

вове искажу кроз литерарне, ликовне и аудио-визуелне радове, док су наставници имали прилику да осмисле креативне часове.

Ауторка цртежа: Милица Крунић
ОШ „Никола Вукићевић“, Сомбор

Ови конкурси јесу имали свој такмичарски карактер, али су били и подстицај за промишљање о вредностима као што су поштење, правда, одговорност и друштвена свест. Учесници су кроз креирање својих дела истраживали шта корупција значи за њих.

Зашто је све ово важно?

За ученике који током школовања развију етичку свест постоји већа вероватноћа да као одрасли постану грађани који поштују законе, институције и вредности и који лакше могу да препознају коруптивне ситуације. Као што спортисти могу боље да

одиграју утакмицу када су утренирани, тако и грађани морају да уче које су то ситуације у којима може доћи до занемаривања ваљаног вредносног система, моралних норми и да имају храбрости и знања да им се супротставе.

Чувари интегритета и узори

У свету у коме корупција и лични интерес често бацају сенку на јавни живот постоје људи који својом доследношћу, скромношћу и храброшћу дају светле примере. Њихове приче показују да праве вредности воде ка правди, једнакости, интегритету, одговорности.

Навешћемо само неколико примера који треба да нам представљају узоре.

Министар финансија Краљевине Србије Лаза Пачу познат је по томе што није подлегао политичким и личним притисцима ни за себе, ни за друге. Био је врло отпоран на корупцију, препородио је финансије Србије. Био је врло штедљив и поштен човек. Свет га је звао „финансијски геније” и у то време Србија је могла да подигне кредит у било којој светској банци. Лаза је уз себе увек носио два пенкала – државно за потписивање јавних докумената и приватно за потписивање приватних.

Многе су анегдоте везане за њега. Најинтересантнија је можда она везана за краља Петра I Карађорђевића, која заправо објашњава Лазине принципе.

Вересија ни за краља

Краљу је требало хитно 200.000 динара. Послао је секретара код министра Пачуа да му унапред исплати ову суму од владареве плате. Гос'н Лаза саслуша секретара, кисело се осмехне и каже: „Не може!” Згранутом секретару своју одлуку објаснио је овако:

„Умре краљ, не дај боже, а смртан је као сви ми. Ко ће онда да врати дуг државној каси? Зна се, Лаза. Или, политичари натерају краља да абдицира. Ко ће да плати дуг? Опет Лаза. Него, брате, да мене не би болела глава, иди ти у Кредитну задругу, они дају зајам”, рекао је секретару Пачу.

Краљ се, наравно, није наљутио.

Ксенија Атанасијевић, прва жена доктор филозофије у Краљевини Југославији, била је много више од научнице. Била је глас разума, етичности и храбрости у временима када су жене ретко добијале право да говоре и одлучују. Као универзитетска професорка и филозофкиња у више наврата је бирала истину, морал и

достојанство, чак и онда када је то значило сукоб са системом, губитак положаја или осуду средине.

Одликовале су је одговорност и интегритет. Храбро је одбијала да се повинује патријархалним и политичким нормама верујући да је слободно мишљење темељ правичног друштва.

Прва жена лекар у Србији Драга Љочић била је боркиња за женска права, хуманиста и патриота. Студије медицине завршила је у Цириху, јер у Србији жене у то време нису могле да студирају. Када се вратила, морала је да се бори и са државном бирократијом и са предрасудама. Као лекар на фронту лечила је рањенике у више ратова, често под истим условима као и војници, без надокнаде. Није тражила личну корист, већ је користила своју стручност у служби друштва. Била је упорна, одговорна, доследна. Одбила је политичке функције које би је одвојиле од непосредног рада са људима.

О РЕФЕРЕНТНОМ ОКВИРУ

Компетенција за антикорупцијско деловање је скуп функционално интегрисаних знања, вештина, ставова и вредности које треба да поседује ученик по завршетку средње школе. Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање за сваку од четири области даје дескрипторе, односно описе како се компетенција манифестује у пракси, тј. како се може уочити код ученика, на пример: *разликује примере поштености и непоштености у друштву; објашњава штељне последице корупције на друштво или одбија да учествује у непоштеним активностима*. Самим тим, ови описи постају исходи које треба остварити образовно-васпитним радом са ученицима.

Сврха тако конципираног референтног оквира је да олакша:

- » избор садржаја и осмишљавање активности образовно-васпитног рада на јачању антикорупцијске свести ученика, односно развој компетенција за антикорупцијско деловање;

- › праћење напредовања ученика у развијености компетенције за антикорупцијско деловање;
- › креирање програма стручног усавршавања просветних радника за рад на јачању антикорупцијске свести код ученика.

Референтни оквир је припремљен у складу са становиштем да се са ученицима који похађају пети разред може започети рад на развоју компетенције за антикорупцијско деловање и уколико се на томе ради континуирано до краја средње школе, може се очекивати да они стекну неопходна знања, развију вештине, усвоје вредности и ставове који су као очекивани исходи наведени у дескрипторима оквира. То значи да се све што је наведено у Референтном оквиру односи на крај средње школе, односно на ученике од 19 година.

Дескриптори компетенција нису, како се то некад приказује у референтним оквирима, раздвојени на оне који су за крај основне, односно средње школе и нису формулисани по нивоима (од основног до напредног). Такво решење одговара специфичности природе садржаја који се односи на корупцију и у тексту који следи даје се појашњење како треба читати и разумети дескрипторе. На пример, дескриптор из области вредности *Тврди да примена закона треба да буде једнака за све не*

може се разврстати по нивоима јер постоји само један једини ниво вредности који важи и за млађе и за старије ученике. Како су формулације дескриптора уопштено дате, потребно је да их наставник у процесу планирања часа/активности даље операционализује и прилагоди узрасту. То значи да ће на истом дескриптору радити и наставник у основној школи са ученицима у петом разреду и наставник у средњој школи са ученицима завршног разреда, али ће изабрати другачије садржаје, подстицаје, примере, активности.

До развијених компетенција није лако доћи, оне су резултат кумулативног рада са ученицима у оквиру различитих активности и различитих садржаја, с тим што се неки исходи/дескриптори лакше и брже остварују, а неки теже и спорије. На пример, дескриптор *Поставља јасне границе своје одговорности у односу на друге и прихвата одговорности за сопствено понашање* захтева не само више активности већ и већу зрелост ученика и извесно животно искуство те се може очекивати да се у пуној мери оствари тек код ученика у средњој школи. Међутим, и то ће бити резултат кумулативног рада током више разреда јер се питање личне одговорности мора обрађивати у свим разредима и повезивати са различитим садржајима. Овим примером долазимо до другог кључног појма примене Референт-

ног оквира, а то је спирални приступ (први је међупредметни приступ).

Међупредметни и спирални приступ обезбеђују да се код ученика у дужем временском периоду развију компетенције за антикорупцијско деловање. О међупредметном приступу већ је било речи у делу *Образовно-васпитни рад са ученицима на јачању антикорупцијске свесћи*, а сада појашњавамо спирални приступ. Као у примеру из претходног пасуса, то значи да се садржаји који воде ка остваривању неког дескриптора прорађују више пута, и то у различитим разредима. Тематика је таква да је неопходно више пута враћати се на неке вредности, ставове, знања и вештине, с тим што се сваки пут то ради проширивањем и/или продубљивањем садржаја, коришћењем другачијих примера, подстицаја, техника рада. На тај начин се компетенције за антикорупцијско деловање постепено развијају, и то у свим својим областима – знање, вештине, ставови и вредности, уз напомену да је лакше остварити исходе који се односе на знање и вештине него на ставове и вредности. Међутим, како нема развоја компетенције без рада на вредностима и ставовима, исходе који се односе на њих никако не треба занемарити, већ треба пажљиво промишљати и планирати како на томе радити. У наставку текста дато је кратко појашњење за дескрипторе који се односе на вредности и ставове.

Вредности су основна уверења/веровања шта је ваљано, пожељно, корисно, исправно, морално, односно шта је непожељно и недопустиво и оне обликују начин на који људи размишљају, доносе одлуке, понашају се. Вредности утичу на понашање особе тако што чине основу намераваних активности, пружају значење и смернице људима у њиховој интеракцији са другим људима. Оне могу бити персоналне и друштвене. Персоналне вредности произлазе из животног искуства особе и њихово усвајање више се везује за утицај породице. Друштвене вредности проистичу из ширег друштвеног значаја, и то су демократија, равноправност, пацифизам и сл., и кључне су за одређивање приоритета и структуре организације живота у једној заједници. Наравно, на њихово усвајање више утиче друштво у коме особа живи преко својих канала утицаја као што су школа и медији. С обзиром на то да је корупција друштвена појава, она се односи на друштвене вредности и зато се компетенције у Референтном оквиру у вези са вредностима одређују као веровање у праведност, једнакост, одговорност, интегритет, поштење. Свако то веровање је разрађено у неколико дескриптора који наставнику дају смерницу у ком правцу треба радити са ученицима, шта треба остварити и шта треба пратити у процени напредовања. На пример, веровање у поштење дато је у четири дескриптора који гласе: *Тврди да је поштење темељ праведног друштва; Тврди да поштење понашање у друштву доприноси економском развоју друштва и*

сћејену остївареностїи људских їрава; Промовише їоїтребу да се јавно їовори о їошїењу їојединаца и їоследицама неїошїе-ної їонашања; Засїуїа сїановишїе да неїошїено їонашање у друшївзу їтребѧ санкционисаїи у складу са законом.

Ставови представљају релативно трајну склоност особе да на одређени начин реагује на неки објекат, особу, идеју или ситуацију, и то позитивно или негативно. Као и код свих других ставова, и ставови о корупцији имају три компоненте. Особа има нека сазнања о корупцији (когнитивни аспект става), нека осећања у вези са тим (емоционални аспект става) и вољни аспект става, који се показује у спремности да се реагује, и то не било како, већ у складу са оним што се о томе зна и осећа. На пример, у Референтном оквиру став о поштењу има дескрипторе: *Изражава їозиїиван сїав їрема їошїеном їонашању и Осећа нелаїоду у сїїуацији када се неко неїошїено їонаша и изражава сїремностї да криїикује їакво їонашање.* Део описа у коме се каже *осећа нелаїоду* је емоционални аспект става, а *изражава сїремностї* је вољни аспект.

Вредности и ставови су повезани, с тим што за разлику од става, вредност је општија и трајнија диспозиција тако да се, по правилу, једна вредност повезује са више сродних ставова и тиме шири репертоар понашања.

У дескрипторима који су дати уз ставове и вредности коришћени су изрази као што су *засїуїа мишљење*, *їїврди*, *охрабрује*, што може деловати претерано захтевно, па и неадекватно за ученике, нарочито за оне млађег узраста. Међутим, под тим се не мисли да ученици треба да спроводе неке промотивне активности, излажу своја схватања о корупцији као неку врсту предавања, већ да спонтано могу да изразе своје вредности и ставове о различитим поступцима људи у вези са корупцијом, писмено или усмено.

РЕФЕРЕНТНИ ОКВИР КОМПЕТЕНЦИЈЕ ЗА АНТИКОРУПЦИЈСКО ДЕЛОВАЊЕ

А. ВРЕДНОСТИ

А1. Веровање у праведност и једнакост

A1.1	Тврди да су праведност, једнакост и поштовање људских права темељ друштва.
A1.2	Тврди да примена закона треба да буде једнака за све.
A1.3	Заступа становиште да је важно да се у јавности говори о ситуацијама кршења праведности и једнакости.
A1.4	Заступа становиште да кршење принципа праведности и једнакости у друштву треба санкционисати у складу са законом.

А2. Веровање у одговорност

A2.1	Тврди да је лична одговорност важна за добробит појединца и друштва.
A2.2	Заступа гледиште да институционална одговорност мора да постоји за општу добробит друштва и сваког појединца.
A2.3	Подржава потребу да се јавно говори о одговорности појединаца и институција и последицама неодговорног понашања.
A2.4	Заступа становиште да неодговорно понашање у друштву треба санкционисати у складу са законом.

A3. Веровање у поштење

A3.1	Тврди да је поштење темељ праведног друштва.
A3.2	Тврди да поштено понашање у друштву доприноси економском развоју друштва и већем степену остварености људских права.
A3.3	Подржава потребу да се јавно говори о поштењу појединаца и последицама непоштеног понашања.
A3.4	Заступа становиште да непоштено понашање у друштву треба санкционисати у складу са законом.

A4. Веровање у интегритет

A4.1	Заступа мишљење да људи треба да се понашају у складу са моралним вредностима и професионалним дужностима.
A4.2	Тврди да лични интегритет појединца доприноси изградњи здравог и критичког друштва.
A4.3	Заступа мишљење да људи треба да буду доследни у ономе шта говоре и шта раде.
A4.4	Тврди да особа треба да сачува достојанство и да не одустаје од својих вредности под притиском других.

Б. СТАВОВИ

Б1. Став према праведности и једнакости

Б1.1	Осећа нелагоду у ситуацији кршења праведности и једнакости и спреман је да критикује такво понашање.
Б1.2	Спреман је да реагује у ситуацији када уочи да су лични интереси и привилегије изнад праведности и једнакости.
Б1.3	Изражава став да је неприхватљиво да неко добије предност у друштву само због личних веза, положаја, могућности утицаја.
Б1.4	Изражава позитиван став према санкционисању понашања која крше праведност и једнакост у друштву.

Б2. Став према одговорности

Б2.1	Изражава позитиван став према одговорном понашању појединаца и институција.
Б2.2	Осећа нелагоду у ситуацији када се неко понаша неодговорно и спреман је да критикује такво понашање.
Б2.3	Похваљује примере одговорног понашања.
Б2.4	Сматра да неодговорно понашање у друштву треба санкционисати у складу са законом.

Б3. Став према поштењу

Б3.1	Изражава позитиван став према поштенем понашању.
Б3.2	Осећа нелагоду у ситуацији када се неко непоштено понаша и спреман је да критикује такво понашање.
Б3.3	Изражава став да је важно говорити у јавности о примерима непоштеног понашања у друштву и последицама таквог понашања.
Б3.4	Изражава позитиван став према санкционисању непоштеног понашања.

Б4. Став према интегритету

Б4.1	Изражава став да људи треба да поступају исто и у јавности и у приватном животу, чак и када их нико не посматра.
Б4.2	Изражава позитиван став према особама које исказују интегритет у понашању, које су правичне, поштене, одговорне и доследне у ономе што говоре и што раде.
Б4.3	Осећа нелагоду у ситуацијама када се над неким врши притисак групе да промени мишљење или да се не понаша у складу са својим вредностима и спреман је да критикује такав притисак.
Б4.4	Изражава негативан став према правдању непоштеног и неодговорног понашања под изговором „сви то раде”.

В. ВЕШТИНЕ

В1. Поштено понашање

V1.1	Разликује примере поштеног и непоштеног понашања у друштву.
V1.2	Реагује у ситуацијама непоштеног понашања.
V1.3	Хвали примере поштеног понашања.
V1.4	Одбија да учествује у непоштеним активностима.

В2. Одговорно понашање

V2.1	Разликује одговорно од неодговорног понашања у друштву.
V2.2	Реагује у ситуацијама неодговорног понашања.
V2.3	Хвали примере одговорног понашања.
V2.4	Поставља јасне границе своје одговорности у односу на друге и прихвата одговорност за сопствено понашање.
V2.5	Одбија да учествује у неодговорним активностима.

В3. Праведно понашање

V3.1	Препознаје примере неправедног и неједнаког поступања.
V3.2	Поступа у складу са принципима праведности и једнакости.
V3.3	Реагује на неправду и ситуације дискриминације.
V3.4	Анализира ситуације у којима постоје етичке дилеме.

В4. Понашање са интегритетом

В4.1	Бори се за своје принципе и моралне вредности и не одустаје лако.
В4.2	Доследно се понаша.
В4.3	Отпоран је на групни притисак који захтева да одустане од својих моралних вредности.
В4.4	Спреман је да се супротстави неправди, непоштењу, неодговорности.

Г. ЗНАЊА

Г1. Корупција као друштвена појава

Г1.1	Објашњава појам корупције као друштвене појаве и наводи облике коруптивног деловања.
Г1.2	Разликује приватни од јавног интереса.
Г1.3	Препознаје сукоб интереса.
Г1.4	Правилно користи термине у вези са корупцијом.

Г2. Ситуације које доводе до корупције

Г2.1	Објашњава које околности и фактори утичу на појаву корупције.
Г2.2	Наводи примере из којих се види како је дошло до корупције.
Г2.3	Објашњава да недостатак транспарентности и механизма за одређивање одговорности повећава ризике за коруптивне радње.
Г2.4	Објашњава улогу новца, моћи и личних веза у стварању прилика за настанак корупције.

Г3. Последице коруптивних појава

Г3.1	Објашњава штетне последице корупције по друштво.
Г3.2	Наводи примере како корупција погађа најугроженије слојеве друштва.
Г3.3	Илуструје примерима како коруптивно деловање утиче на личну судбину и на развој заједнице.
Г3.4	Објашњава како корупција успорава економски развој.

Г4. Механизми за спречавање корупције

Г4.1	Разликује репресивне и превентивне мере у спречавању корупције.
Г4.2	Наводи примере мера и активности за превенцију корупције.
Г4.3	Објашњава улогу образовања у изградњи отпорности на коруптивне активности.

Г5. Санкционисање корупције

Г5.1	Препознаје примере мера за санкционисање коруптивних радњи.
Г5.2	Објашњава како санкције доприносе спречавању корупције и очувању поверења у институције.
Г5.3	Објашњава значај транспарентности и праведности у процесу санкционисања корупције.
Г5.4	Разликује улогу судова, полиције, тужилаштва и других институција у процесу санкционисања коруптивних дела.

РАД НА ЈАЧАЊУ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ УЧЕНИКА У КОНТЕКСТУ ОБАВЕЗНИХ И ИЗБОРНИХ ПРЕДМЕТА

Иако се може рећи да у постојећим програмима наставе и учења у основној и средњој школи нема садржаја који се експлицитно односе на тему корупције и јачање антикорупцијске свести, ипак постоји простор који се може искористити за разноврстан образовно-васпитни рад на овој теми. За корупцију се каже да је као хоботница која се појављује на врло различитим местима и у различитим облицима и зато се логично може повезати са садржајем више школских предмета, обавезних и изборних. За препознавање те везе потребно је пажљиво прочитати Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање, као и програме наставе и учења појединих предмета и креативно осмислити одговарајуће облике рада. Чак и кад су те везе скромне (нпр. ученици решавају задатке из математике који су повезани са тематиком корупције), постоји допринос развоју компетенција за антикорупцијско деловање уколико наставник, након решавања задатака, одвоји време да са ученицима разговара о

томе и издвоји важне ствари као што су једнакост, праведност, поштење, одговорност, транспарентност.

О коруптивним радњама са ученицима се може радити на два нивоа. Један је ниво корупције као друштвеног феномена, а други је ниво личног искуства ученика током школовања где су се сусрели са појавама као што су преписивање, шаптање, давање поклоне наставницима, фаворизовање ученика, које су такође неки видови корупције јер се на нефер начин нешто добија, постиже. Истраживања показују да ученици имају осетљивост на неправду, непоштење, неодговорност, неједнакост у свом школском окружењу, али да најчешће не знају како да на прави начин реагују у таквим ситуацијама. То је разлог више да се о томе са ученицима разговара и да се јача њихов капацитет да пруже отпор таквим појавама и да се боре за једнак однос према свима.

У наставку текста, у складу са међупредметним и спиралним приступом, о чему је већ било речи, налази се анализа важећих програма наставе и учења обавезних и изборних предмета у основним и средњим школама која има за циљ да прикаже колико сваки од њих има потенцијал за образовно-васпитни рада на тему корупције. У тој анализи предмети су посматрани у целости, не по разредима и независно од тога да ли су у питању једногодишњи или вишегодишњи, а наставницима ће

то бити довољна информација и подстицај да рад на корупцији уграде тамо где мисле да је то најлогичније и најфункционалније како би се постигло да ученици стекну знања о корупцији, јачају антикорупцијску свест засновану на вредностима и позитивним ставовима о праведности, једнакости, поштењу, одговорности и да израсту у особе са идентитетом и интегритетом.

ОБАВЕЗНИ ПРЕДМЕТИ

СРПСКИ ЈЕЗИК И КЊИЖЕВНОСТ (основна и средња школа)

Предмет Српски језик и књижевност пружа велике могућности за рад на јачању антикорупцијске свести, што се препознаје у стандардима образовних постигнућа за крај основне школе, и то у: општој предметној компетенцији (ОПК), специфичној предметној компетенцији (СПК) и исходима образовног циклуса (ИОЦ).

У оквиру ОПК наводи се: *сналажење у друштвеном животињу – решавање проблемских ситуација, сарадња, предузимање иницијативе, развијање одговорног односа према себи и околини и сл.*

Као СПК наводе се: *анализирају издвојен проблем у тексту и умеју да аргументују своје мишљење; сремни су да преузму одговорност за изборе и одлуке који утичу на лични живот и живот заједнице.*

У оквиру листе ИОЦ постоји више исхода који одговарају овом раду, од којих издвајамо неколико. Ученици:

- › изражавају своје мишљење аргументовано, у складу са контекстом, уважавајући туђе ставове;
- › користе читалачку писменост (размишљају о тексту и вреднују његов садржај; пореде чињенице и ставове изнете у тексту с властитим представама, траже доказе у тексту и супротстављају их доказима из других извора информација користећи општа и специфична знања, али и способност апстрактног размишљања) у различитим сферама;
- › обликују своје естетске и етичке ставове уз помоћ литературе;
- › разумеју и користе могућности језика, истражују и изражавају ставове о себи, као и о друштвеним, културним, моралним, духовним и естетским димензијама људских искустава; читајући и пишући, проширују своје видике и развијају свој мисаони и емоционални свет, уз спремност да преузму одговорност за изборе и одлуке који утичу на лични живот и живот заједнице.

На основу наведеног, јасно је да се појаве неетичког понашања, корупције, друштвене неправде могу лако интегрисати у овај

предмет кроз изабране литерарне и публицистичке текстове, дискусије и писане задатке на изабрану тему. Предмет је посебно погодан за рад на вредностима и ставовима кроз анализу понашања књижевних јунака и њихове мотивације или кроз дискусију о њиховим моралним дилемама.

Примери тема за писмене радове:

Није пошћено – ученици треба да опишу ситуације из свакодневног живота када неко поступа непоштено у школи, спорту, породици...

Да сам ја директор школе – ученици треба да замисле да су у позицији моћи и да опишу како би решили проблем фаворизовања ученика, неправедног оцењивања, родитеља који доносе поклоне наставницима и сл.

Истина или превара – ученици треба да напишу кратку причу у којој се јунак суочава са искушењима да добије нешто што му не припада преваром или да буде искрен и да добије оно што заслужује.

Засмејало ми је – ученици треба да опишу неку ситуацију у којој су се осетили да су преварени, да други нису били према њима поштени и да опишу како су се тад осећали и како су реаговали.

Примери тема за дискусију:

Зашто је важно да будемо пошћени, одговорни, праведни?

Чујем, видим, ћућим!

Сви то раде, зашто не бих и ја?

Кад нејравда постане правило!

Мала лаж – велика шћећа!

Кад новац одлучује уместо правде!

Рад на тексту

Ученици раде у пару на тексту у коме се образлаже шта је мито, а шта заслужена награда. Треба да одговоре на неколико питања и да дискутују у целом одељењу.

Ученици читају кратак текст који приказује унутрашњи монолог јунака који се двоуми да ли да учествује у превари или не. Треба да одговоре на неколико питања и да дискутују у целом одељењу.

Обрада књижевних дела у основној школи

У другом циклусу основне школе ученици се упознају са српском епском поезијом која се односи на давну прошлост, али у тим песмама постоји много тема које имају ванвременску актуелност јер говоре о вредностима поштења, праведности, одговорности. Епска песма „Урош и Мрњавчевићи” позната је по делу у којем мајка Јевросима упозорава Марка Краљевића да не суди „ни по бабу, ни по стричевима”, што Марко и чини и одлучује да је од оца остало сину и да је Урош законити владар. И данас се тај израз „ни по бабу ни по стричевима” користи како би се изразило да је нешто поштено, а не корумпирано.

Тежина живота српског народа описана је у епским песмама и кроз самовољу Турака, који су често владали не поштујући ни сопствене законе, односно узимали су порезе и за Отоманско царство, али и за себе, што је за народ био дупли данак. У песми „Марко Краљевић укида свадбарину” описује се насилничко понашање Арапина прекоморца који влада Косовом и уводи бројне порезе чак и за оне који се жене и удају. Стихови кажу:

*Па је друји зулум намејнуо:
ко с' удаје, иридесет дукаџа;
ко се жени, иридесет и четири.
Који има ње толико даде,
џај се јунак може оженији
и девојка млада удомији;
а у мене браћа сиромашна,
нема блаја да Арају даду,
у њоме сам јадна заосџала,
џе се нисам млада удомила.*

Корупција као мотив прожима целокупно стваралаштво Бранислава Нушића. Нико као он није успео да прикаже тако свеопшту критику тог феномена у Србији с почетка 20. века. У 7. разреду обрађује се његово дело „Власт”, које се може назвати букваром корупције јер показује суштину те појаве. Главни лик Тоза, чим добије власт, постаје бахат, саможив и потпуно се мења. У том процесу долазе до изражаја коруптивни елементи. Кроз његово напредовање писац критикује државни систем у коме они који су необразовани и глупи могу да напредују у систему власти. Кроз драму се показује и колико су људи снисходљиви према

представницима власти највише због тога да би кроз додворавање остварили личну корист.

У сатиричној песми Јована Јовановића Змаја „Јутутунска јухахаха” представљен је владар Балкана који непрестано обећава народу да ће дати устав, што се не дешава. Недавање устава представља ограничење права и слободе народа, као и владареву узурпацију апсолутне власти. Песник се изругује и народу, тј. поданицима који послушно прихватају сва обећања и беспоговорно прихватају обавезе које имају (плаћају порез и учествују у ратовима када је потребно), чиме прихватају и аутократску и тиранску власт. Корупција је дата у облику идеолошке манипулације и институционалне лажи.

У 8. разреду ученици имају прилику да се упознају са делом Петра Кочића „Јазавца пред судом”, у којем се мотив корупције појављује кроз сатирично приказивање правосуђа и администрације у тадашњој Аустроугарској. Тужећи јазавца као штеточину, писац кроз речи главног јунака Давида Штрпца алегорично критикује државу и све недаће које она наноси обичном човеку. Мотив корупције је приказан кроз неправду, неефикасност и бахатост система.

У програму овог предмета је још једно ремек дело Бранислава Нушића, које омогућава ученицима завршног разреда да стекну

пуну слику о размерама и штетама коруптивних радњи у једном друштву. У драми „Сумњиво лице” на духовит и сатиричан начин приказује се корупција у бирократском апарату тадашње Србије, и то кроз чиновнике у полицији. Нушић овом комедијом не приказује само једног корумпираног чиновника, већ критикује читав систем у коме се положаји добијају преко веза, функције служе за лично богаћење, а закон се примењује селективно – зависи од тога ко је у питању. За чиновнике је држава „крава музара” и они је „музу” јер користе свој положај за личне интересе. Јеротије Пантић, главни јунак, ради као чиновник у пошти где отвара туђа писма. После тога напредује у служби и постаје срески капетан. Зна да његови нижи чиновници незаконито стичу богатство, али их не кажњава јер и он поступа на исти начин. Писар Вића без основе хапси људи, фабрикује им кривицу, а када добије мито, сви докази нестају.

Обрада књижевних дела у средњој школи

У програму за српски језик и књижевност у средњој школи постоји неколико књижевних дела која дају одличан простор за приказ коруптивних радњи и јачање антикорупцијске свести код ученика. Као и у основној школи, централно место заузима опус Бранислава Нушића. У програму за 2. разред заступљена је комедија „Госпођа министарка”, у којој су сви ликови вођени коруптивним тежњама почевши од насловне јунакиње „госпође

министарке”, чије име управо говори о идентификацији личности са коруптивном сликом саме себе, преко свих осталих ликова: ујка Васе, „кафанског клуподера”, избаченог с посла због неписмености, који убире користи за себе од моћне рођаке, зета Чеде који тражи од таште „класу”, Пере писара из административног одељења који министарки, па и самом министру јавља вести о именовану не би ли био „упамћен” и због тога аванзовао итд. Најживописнији пример пародирања коруптивне природе наших људи јесте сцена сусрета Живке министарке и фамилије. У тој сцени у маниру фарсе са повременим сатиричним тоновима може се видети каталог корупције. Живкина фамилија излаже своје молбе за „ситне” услуге чије би потенцијално остварење представљало озбиљне коруптивне радње и злоупотребе. Тако тетка Даца тражи да се њеној ћерки призна да је положила матуру иако није, Јова Поп-Арсин тражи државну пензију иако никад није радио већ је био по затворима, па како се он одужио држави, ред је да се и држава одужи њему, и тако даље. Ученици треба да препознају вештину Нушића да кроз духовит текст прикаже озбиљну друштвену појаву засновану на неморалу.

Милован Глишић је у својим приповеткама описивао живот нашег народа у сеоским срединама у 19. веку, у периоду младе српске државе након ослобођења од Турака, у којима показује разумевање за обичног човека, радника, препуштеног тлачењу

и уништавању од стране оних којима је дата моћ. Најпознатија Глишићева приповетка „Глава шећера” као централну тему има корупцију. У њој се прати живот и страдање сиромашног надничара Радана који се задужује код зеленаша и под теретом дугова губи сву имовину. Глишић овде акценат ставља на момент у српском друштву у којем се робна размена у условима новог система претвара у новчану размену из које корумпирани носиоци власти у спрези са тадашњим криминалцима – поткупљеним пандурима и зеленашима убиру корист на рачун неуквих и немоћних сељака. Глава шећера као, данашњим речником речено, „поклон мале вредности” за среског капетана постаје симбол корупционе машинерије. Њено вишеструко продавање и препродавање сељацима за скуп новац да би могли да дају поклон капетану претеча је финансијске коруптивне „хоботнице”, која укључује ланац чинилаца у том послу.

Стравичне размере корупције, тежње ка моћи и угледу ради лепшег живота тема су читавог опуса великог француског писца реализма Онореа де Балзака. У низу његових романа названих „Људска комедија” важно место заузима роман „Чича Горио”, који је такође у програму наставе и учења. У сложеној радњи с много ликова Балзак слика наличје сјајног, аристократског париског живота у којем су погон и суштина деловања свих ликова коруптивни мотиви. Гориоова пропаст уследила је фор-

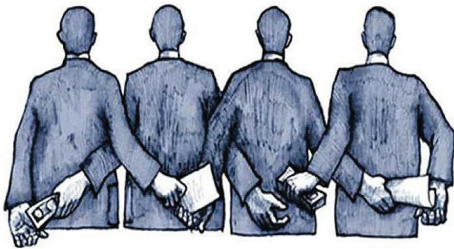
мално услед велике родитељске љубави, а заправо корупцијом сопствених ћерки. Да би задржао њихову „љубав”, односно било какав контакт с њима, Горио их „поткупљује”. Залаже сву своју скромну имовину да би им омогућио мираз преко сопствене мере уз који оне могу да уђу у високо париско друштво. Биланс овакве емоционално-финансијске корупције је још већи слом – једнако финансијски, морални и емоционални. Велико Балзаково књижевно дело показује унутрашњу природу друштвеног система заснованог на крађи, похлепи, поткупљивању, користи, из чега се диференцирају појединачни карактери и судбине, често трагичне.

За ученике завршног разреда средње школе предвиђен је, у складу са њиховом зрелашћу, филозофски и психолошки роман „Дервиш и смрт” Меше Селимовића, који у својој тематској структури такође има елементе корупције или корупционих поступака који одређују судбину људи. Одгонетање питања смисла живота, пријатељства, морала, правде, сопственог преиспитивања, учења на искуству и искушењима у једном нивоу задире и у тему корупције када Ахмед Нурудин, дервиш, настоји да се избори за правду и ослободи неправедно ухапшеног брата. Хапшење невиног и исправног човека као мера за сакривање истине о коруптивним и криминалним радњама показује се као пример корупције у високом државном апарату Отоманског

царства. Али, исто тако, и почетни поступак Ахмеда Нурудина, представника врлине, има у себи корупциону мотивацију. Да би спасао невиног брата из затвора, он пристаје да помогне у игри разбаштињења кадијиног шурака Хасана. Селимовићев роман је велики јер показује сложене моралне процесе у човеку. Овај роман под покровом приче смештене у отоманска времена алегоријски слика и надолазећа времена у којима се опет питање кривице и хапшења одвија по систему „кадија те тужи, кадија ти суди”.

СТРАНИ ЈЕЗИК (основна и средња школа)

Када је у питању страни језик, наставници могу да припреме текст о корупцији и да га обраде на начин на који то уобичајено раде (читање, превођење, одговарање на питања). Рад на таквом тексту захтева веће знање страног језика, па је то прикладно за старије ученике у средњој школи. На тај начин ученици се могу упознати са кључним појмовима као што су корупција, мито, сукоб интереса, непотизам, транспарентност. Након усвајања речника, корак даље би било организовање дискусије у којој би ученици имали прилику да на страном језику изнесу своје мишљење о коруптивним радњама. Ученици се могу поделити у мање групе са задатком да на основу добијене слике припреме краћи текст у коме ће објаснити како разумеју шта та слика представља. Наставник може направити избор слика, а ми нудимо неколико погодних.

ИСТОРИЈА (основна и средња школа)

Настава историје је погодна за рад на појму корупције јер постоје историјски догађаји и личности који илуструју колико је то штетна друштвена појава. Предмет је погодан јер се у историјским догађајима могу пратити многи аспекти корупције, нпр.: како је корупција утицала на пад појединих држава и династија; како је народ реаговао на корумпиране властодршце; какве су дугорочне последице корупције по економију и друштво итд. Настава историје је одличан терен за разумевање корупције јер пружа:

- › контекст (како и зашто настаје),
- › примере (ко је био корумпиран и како),
- › увид у последице (шта се догодило због корупције),
- › повезаност са садашњим временом (корупција некад и сад).

Проучавање корупције као појаве дугог трајања у оквиру историје одговара у потпуности циљу овог предмета који гласи: *Циљ наставе и учења историје је да ученик стекне основна знања о прошлости и гради компетенције неопходне за разумевање савременог света, развија већине критичког мишљења и историјску свесћ као предуслов његовања личној и колективних идентитета, интеркултуралности, одговорној односа према културно-историјском наслеђу, друштву и држави у којој живи.*

Бројни су примери корупције кроз историју, а за потребе овог приручника издвојено је неколико њих који су предвиђени важећим програмима историје за основну и средњу школу.

Најстарији познати историјски запис о корупцији – египатски папирус из доба Новог краљевства (око 1.200. год. п.н.е) и владавине Рамзеса IX, када је дошло до пљачке краљевских гробница у Долини краљева, а истрага је показала да су државни званичници, свештеници и радници примали мито како би омогућили или прикрили пљачку.

Најстарије законске одредбе које се односе на корупцију – Хамурабијев законик из 1.750. год. п.н.е. забрањују мито.

Корупција у Римској империји – распрострањена и дубоко укоренена појава, посебно у правосуђу, администрацији, војсци. Цицерон је водио чувени судски процес против гувернера Сицилије који је узимао мито и изнуђивао поклоне у облику уметничких дела. Корупција је била толико уобичајена да су развијени специфични изрази за њене различите облике, нпр. *peculatus* је означавао проневеру државног новца, а *ambitus* политичку корупцију и подмићивање бирача.

Пад Византије – повезује се, између осталог, са злоупотребом власти, широко распрострањеним подмићивањем, плачком државне касе од стране званичника, непотизмом, продајом функција, посебно у војсци и бирократији, порезима који се нису у целости сливали у државну касу, већ делом у џепове локалних управника.

Корупција у средњовековним државама – примери кад су феудалци злоупотребљавали положај.

Француска револуција – један од узрока за револуцију било је незадовољство због привилегија и корупције аристократије која је злоупотребљавала државни новац.

Корупција у католичкој цркви – продаја опроштајница, непотизам, симонија (куповина и продаја црквених положаја, што је био облик институционализоване корупције), раскошан живот свештенства. Последица је реформација 1517, коју је спровео Мартин Лутер.

Корупција у Отоманском царству – то је био системски проблем (чиновници су куповали своје положаје, порезници су прекомерно опорезивали народ и део новца узимали за себе, војсковође су лажно приказивале број војника да би вишак новца задржали за себе, судије су некад доносиле пресуду у корист онога ко им плати више). То је утицало на слабљење државе и незадовољство народа.

Крајем 19. и почетком 20. века – корупција у колонијалним управама, при чему су највише профитирали локални гувернери тако што су илегално присвајали део рудног блага, земљиште, порезе...

Две корупцијске афере у Србији 1914. године – прва је била тзв. пескарска, када је војсци испоручено брашно са песком ради повећања тежине и личног профита, и друга, тзв. опанчарска, када је малверзацијама војних лифераната испоручена обућа за војнике тако ниског квалитета да је трајала неколико дана, до прве кише. За ова неморална дела усред Првог светског рата, када су војници жртвовали своје животе за одбрану отаџбине, нико није одговарао иако је истрага идентификовала кривце.

Могуће активности:

Након проучавања неког историјског догађаја из перспективе корупције ученици могу дискутовати на следећа питања: Да ли се такви облици корупције дешавају и данас? Ако постоје, које су сличности, а које разлике? Како се данас боримо против корупције?

Могу се спровести мини-пројекти и истраживачки задаци. На пример, ученици могу истражити неки историјски случај корупције и направити о томе презентацију.

Ученици могу да истраже како се корупција третира у Душановом законнику у 14. веку (препозната је као друштвени проблем и озбиљно кривично дело) и да о томе направе нпр. презентацију, плакат или кратки играказ. У члану 114. Законика каже се: Судија који суди за дар да се казни и да му се узме све што има. Чланови 135. и 172. показују одлучност у борби са корупцијом и свест да правда мора бити непристрасна чак и у феудалном систему.

ГЕОГРАФИЈА (основна и средња школа)

У оквиру друштвене географије, посебно у средњој школи, ученици могу урадити анализу распрострањености корупције по државама у свету. Као увод у активност, наставник треба да представи индекс перцепције корупције јавног сектора (CPI), меру која се изражава у распону од 0 до 100 поена (више поена значи нижи ниво корупције) и која се утврђује дефинисаном методологијом која је за све земље света иста (неки од показатеља су број пријављених случајева корупције, број осуда, број текстова у медијима на ову тему, усвојени закони, најаве политичара и слично). Међу земљама које имају најнижи ниво корупције су Данска, Финска, Сингапур, Нови Зеланд, а највиши имају Јужни Судан, Сомалија, Сирија, Венецуела. Ученици треба да пронађу како се на листи индекса перцепције корупције котира Србија (за 2024. годину Србија је са 35 бодова била на 105. месту од

180 држава), какав је тренд последњих година и да то повежу са документом *Стратегија за борбу против корупције Републике Србије*. На основу тога ученици могу на географској карти света да идентификују регионе у којима је корупција нижа или виша и да продискутују о могућим факторима који утичу на то (степен демократичности, ратна дешавања, традиција, религија, мере за санкционисање корупције...).

МАТЕМАТИКА (основна и средња школа)

Иако овај предмет својим садржајем нема експлицитне везе са корупцијом, могу се осмислити задаци који у текстуалном делу користе неке појмове из те области и подстичу ученике да промишљају о неетичности те појаве. Наставник треба да припреми задатак који је примерен математичком знању ученика и након његовог решавања да одвоји време за разговор у коме би ученици имали прилику да изнесу како су разумели његову етичку поруку и последице. У наставку је дат пример како би могао да изгледа један такав задатак за ученике шестог и старијих разреда.

Општина је расписала тендер за асфалтирање 10 километара пута. Према реалним тржишним ценама трошак асфалтирања једног километра пута износи 50.000 евра. Међутим, компанија која је добила посао фактурисала је цену од 85.000 евра по

километру у договору са локалним званичником, који је заузврат примио мито у висини од 10% укупне вредности посла. На основу ових података треба израчунати:

1. Колико новца је стварно требало да кошта асфалтирање 10 километара пута?
2. Колико је укупно плаћено према фактури?
3. Колико евра је износило мито који је добио локални званичник?
4. Колика је разлика између стварних и фактурисаних трошкова, колика је штета?
5. Колики проценат укупне разлике иде на мито?

Решења:

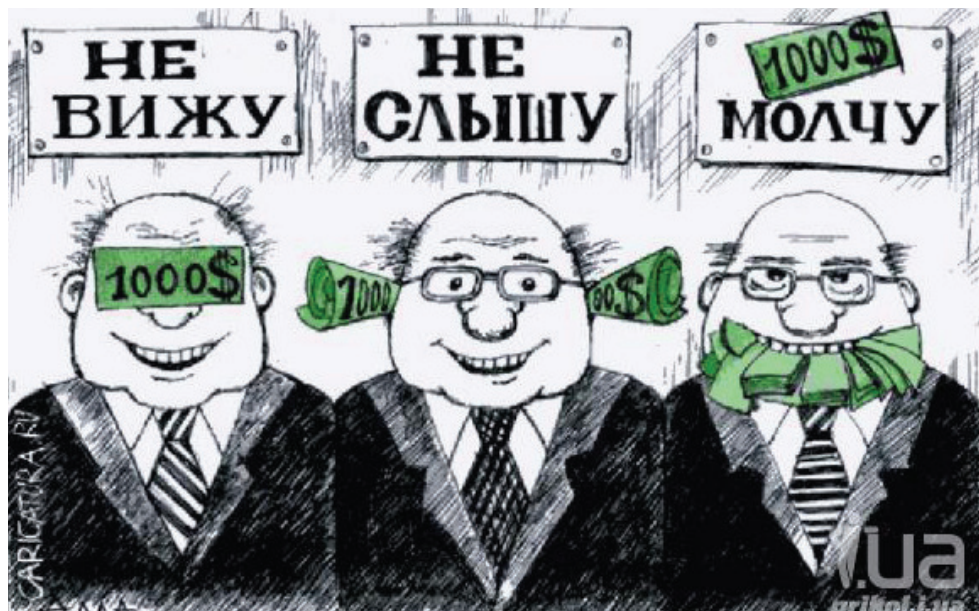
1. Реална цена: $10 \times 50.000 = 500.000$ евра
2. Фактурисана цена: $10 \times 85.000 = 850.000$ евра
3. Мито (10% од фактурисане цене): $0,10 \times 850.000 = 85.000$
4. Штета: $850.000 - 500.000 = 350.000$ евра
5. **Процент за мито:** $(85.000 : 350.000) \times 100 = 24,29\%$

Напомена: овај задатак одговара ученицима 6. разреда и старијим.

ЛИКОВНА КУЛТУРА (основна и средња школа)

У оквиру наставе ликовне културе ученици се могу ликовно изражавати на тему корупције, али уколико су претходно упо-

знати са карактеристикама и облицима те друштвене појаве. На пример, могу у мањим групама да прикупе податке о корупцији и да направе плакат којим би послали поруку „Стоп корупцији!“.

Осим ликовног изражавања, рад на тему корупције може се реализовати и у оквиру садржаја предмета који је у програму назван Споразумевање сликом и чији је кључни појам тумачење садржаја слике. То се може реализовати тако да ученици добију нпр. карикатуру или плакат у вези са корупцијом и сродним појавама са задатком да искажу утиске о опаженом, која осећања слика изазива и како су разумели шта је аутор тиме желео да каже. При избору слике треба имати у виду узраст ученика и њихово животно искуство. Слика испод је довољно инспиративна за

ученике да чак и са скромним познавањем коруптивних радњи могу да тумаче њен садржај.

ФИЗИЧКО И ЗДРАВСТВЕНО ВАСПИТАЊЕ (основна и средња школа)

Прегледом стандарда образовних постигнућа и појединачних програма наставе и учења по разредима за предмет Физичко и здравствено васпитање може се видети да се тематика корупције може природно уградити у образовно-васпитни рад са ученицима. Основ за то налази се у чињеници да су (не)фер-плеј и злоупотреба психоактивних супстанци и допинг средства добила велику пажњу у програмима за овај предмет, а то су врло распрострањене коруптивне активности у спорту. Оне су коруптивне јер особа тиме жели да добије оно што јој не припада, и тим неетичким понашањем доприноси неправди и неједнакости. Морал у спорту је врло важан јер прави спортиста се никада у борби не служи нечасним средствима. Фер-плеј се у основи састоји у поштовању правила, поштовању судија и поштовању противника. За увођење ученика у ову тематику може се организовати дискусија о значењу части, фер-плеју и последицама тога да се до успеха дође на непоштен начин и могла би се водити под насловом *Куйио је ѿобеду, а изѿубио образ.*

Наставници треба да планирају активности које воде ка остварењу следећих исхода образовног циклуса: *Критички се односе према употреби психоактивних супстанци, допинга и енергетских пића и Примењују принципе толеранције и фер-плеја у физичкој активности и спорту.*

Имајући у виду узраст ученика и њихово интересовање за спорт, с правом се може тврдити да им се појава корупције у друштву најлакше може приближити у оквиру овог предмета. До ученика долазе информације о аферама у спорту као што су намештање мечева, продаја утакмица, допинг спортиста, различити видови притисака на судије и сл. Наставник може изабрати оне које му дају највише простора за анализу и дискусију. У примерима треба приказати корупцијске скандале у којима су учествовали и спортисти, али и други бројни спортски и неспортски радници који некада неоправдано профитирају на рачун спорта и спортиста.

На пример, чувени бициклиста Ленс Армстронг је после вишегодишњих нагађања да узима недозвољена средства 2012. године и формално оптужен. Суспендован је доживотно, изгубио је седам титула на Тур де Франсу и олимпијску медаљу и није се жалио на пресуду. Као пример за рад може се искористити и догађај у Кошаркашком савезу Србије (КСС) из 2024.

године, када су двојица кошаркаша проглашена одговорним за кршење више одредаба Интерних прописа ФИБА. Тада је КСС објавио да остаје доследно посвећен очувању интегритета кошарке и примени принципа фер-плеја и да ће наставити да предузима све неопходне мере у циљу спречавања и санкционисања свих облика манипулације, недозвољеног утицаја и корупције у кошарци. Ученицима би могао бити интересантан и пример у коме се показује да и у најпопуларнијем спорту на свету, како се то често каже за фудбал, има и највише неетичког понашања. Постоје званични подаци специјализоване фирме за купљање података и анализу спортских података (Спортрадар) да је у току 2023. године, на глобалном нивоу, од 1.329 потенцијално нерегуларних мечева чак 880 идентификовано у фудбалу. Намештање резултата утакмица тесно је повезано са илегалним клађењима на којима појединци, којима је унапред познат резултат, могу добити велике суме новца. Погодни су и примери у којима су утврђене коруптивне радње при избору која ће држава добити неко такмичење (нпр. мито за чланове Међународног олимпијског комитета како би Олимпијске игре добио Бразил 2016. године), или малверзације, проневере везане за продају ТВ права за пренос великих спортских догађаја (нпр. ФИФА корупцијски скандал 2015), или утицај клубова на избор судија (нпр. у Италији 2006, клубови Јувентус и Милано).

Како у свакој школи постоје ученици који имају и лично искуство у бављењу спортом, наставник их може замолити да са одељењем поделе неке ситуације неетичког понашања које су и сами доживели или су за њих чули, као и да представе последице таквог понашања. Често се дешава да млади момци и девојке иако имају одличне резултате, не буду изабрани за такмичење, репрезентацију, клубове јер су њихова места попуниле особе које имају слабије резултате, али су деца нпр. спонзора, познатих спортских радника, политичара.

Кроз рад на оваквим примерима ученици треба да се упознају са распрострањеношћу и разноврсношћу коруптивних радњи у спорту, али и да сагледају штету које оне производе како за појединце (нпр. талентовани млади спортиста напушта спорт јер је разочаран) тако и за цело друштво (нпр. уместо да се новац од улазница инвестира у бољу опрему спортиста, он се слива у џепове моћника у клубовима) и по углед спорта.

БИОЛОГИЈА И ХЕМИЈА (основна и средња школа)

На први поглед у овим предметима нема садржаја који би се могли повезати са корупцијом, међутим веза је индиректна и произлази из чињенице да су ови предмети прави представници егзактних наука, а у науци такође има корупције. Иако се наука, посебно природне науке, често идеализује као објективна и непристрасна област, научно окружење није имуно на неетичко понашање. Оно подразумева злоупотребу научних метода, ресурса, академског положаја, резултата истраживања или нечег другог ради личне користи. У овом случају то не мора бити новац, али може бити ауторство над неким проналаском или стручним радом или добијање боље позиције. Међу чешћим коруптивним радњама у науци су: добијање титуле доктора наука на основу рада који је плагијат; „плаћено” објављивање радова у стручним часописима без одговарајуће рецензије, као и сукоб интереса када је научник истовремено и на некој функцији у власти. Дефиницију корупције испуњава и поступак научника који ради прикупљања података за сопствено истраживање не обавештава људе о томе да су учествовали у истраживању, што је неморално.

Многи сматрају да је корупција у науци повезана са чињеницом да су научна истраживања скупа и да их све чешће финансирају велике корпорације, често хемијске и фармацеутске, које себи дају за право да цензуришу резултате науке који им не иду у прилог. На пример, стварна открића научника говоре да неко средство или лек немају жељено дејство и да нема потребе да се производе и продају, али финансијер захтева да се тај податак не објави како би се наставила њихова производња.

Оправданост да се са ученицима ради и на овом аспекту корупције је у томе што она можда није највидљивија, али може бити најопаснија јер директно може утицати на здравље људи, биљака, животиња или животно окружење. Зато је важан кодекс части у науци, као и јасни механизми пријављивања неетичког понашања.

ТЕХНИКА И ТЕХНОЛОГИЈА (основна школа)

Како је циљ овог предмета, између осталог, изградња одговорног односа према раду и производњи, животном и радном окружењу, коришћењу техничких и технолошких ресурса, он пружа простор да се са ученицима ради на анализи последица корупције у оквиру технике и технологије. То се најлакше може реализовати ако се ученицима представе истинити догађаји. На пример, може се искористити пример велике трагедије 2023, када је

Турску погодио јак земљотрес и када је погинуло између 43.000 и 46.000 људи, преко 100.000 је било повређених, а огроман број људи је остао без домова. Тако велико страдање последица је ситуације да су се зграде рушиле као да су направљене од карата иако су углавном биле нове или су биле скоро реновиране и лепо су споља изгледале. Истрагом је утврђен узрок – штедело се на њиховој изградњи, градило се брзо и са јефтиним материјалима и нису поштовани грађевински прописи. То је довело до тога да се спратови вишеспратница урушавају један у други. У Јапану су земљотреси чести и јаки, али последице нису тако страшне јер се о свему строго води рачуна, почев од материјала који се користи, преко поштовања стандарда градње и законске регулативе, до обуке грађана о томе како се правилно понашати у таквим ситуацијама. Њихов мото је да се зграде не руше због земљотреса, већ због лоше градње.

Коруптивне радње су допринеле и у случају пожара у Северној Македонији 2025, када је погинуло 59 особа, а преко 150 је било повређено, углавном младих, у дискотеци у месту Кочани. Било је више узрока за настанак ове несреће али су многи повезани са неким обликом корупције. Иако је пожар изазвала пиротехника која је запалила плафон, он је заправо настао зато што је клуб радио без дозволе и није испуњавао прописом дефинисане услове безбедности (био је саграђен од материјала који

лако гори, није имао противпожарну заштиту, имао је само један излаз...). Осим тога, у клубу је било много више људи него што је било дозвољено, па је излазак услед пожара био отежан. Било је продато 250 улазница, а у клубу је у тренутку пожара било око 500 људи. Према неким изворима и много више јер су чувари на улазу пуштали и оне без карте ако би им понудили паре. Уз то, у клуб је унето много пиротехнике иако је то забрањено, али уз подмићивање и то је било могуће. Након истраге подигнута је оптужница за 34 физичка и три правна лица за тешко кривично дело против јавне безбедности. Одговорност је утврђена на више нивоа, од власника клуба до државних институција које су такво стање толерисале годинама.

Осим ових драстичних примера у којима је страдало много људи, ученицима треба представити и оне који су врло распрострањени, а у вези су са потрошњом јавних средстава, при чему нема људских жртава, али се неоправдано много троши порески новац грађана, односно јавна средства се одливају у приватне џепове. Ученицима треба објаснити шта су јавне набавке, тендери и како се ту појављује корупција (погледати пример задатка из математике). Јавна набавка је погодно тло за корупцију јер се ради о великим износима и постоје могућности да се новац преусмери ка приватним интересима. Ту су најчешћи облици корупције: намештање тендера (услови тендера се пишу тако

да одговарају одређеној фирми), фиктивна конкуренција (више фирми учествује, али су се унапред договориле ко ће колико пара тражити тако да једна буде најбољи понуђач), прекорачење трошкова (посао се додељује фирми која је понудила најнижу цену, али се у току рада уз образложење ти трошкови увећавају чак неколико пута), сукоб интереса (особа која учествује у раду комисије за доделу тендера има личне везе са фирмом која добија посао), недостатак контроле како се новац троши. Ове коруптивне радње не само што доводе до лоших јавних услуга (нпр. до лоших путева, тунела, мостова, некавалитетне опреме у болницама итд.) и великог губитка јавног новца већ стварају дугорочне штете које се препознају у губитку поверења грађана у институције. Рад на овој тематици треба поткрепити конкретним локалним и глобалним примерима. Ученици ће најлакше разумети примере у којима се говори о разним реконструкцијама, изградњи, техничком одржавању и другим пословима који се поверавају фирмама које иако немају искуство ни капацитет за тај обим и рокове посла, ипак га добијају на тендеру за јавне набавке уз помоћ различитих коруптивних радњи. У тим околностима често се дешава да урађени посао не само што не вреди колико је плаћен, не само што је пробијен планирани рок рада већ врло брзо показује своје недостатке (пукотине на новоизграђеном путу, пад фасаде, спирање боје и сл.), што захтева нове трошкове да би се то поправило.

Да би рад на овој теми био заокружен, ученицима треба представити начине борбе против корупције у јавним набавкама, као што су транспарентност, појачан надзор итд. али, за потребе овог предмета, најважније је постићи да разумеју колико је важно држати се стандарда струке, предвиђених процедура и важећих закона у области технике и технологије.

ПСИХОЛОГИЈА (средња школа)

Психологија има велики простор за рад на корупцији, што се препознаје већ у самом циљу предмета који предвиђа *да ученик овлада знањима, развије вештине и формира ставове који ће му омогућити израдању психолошке писмености како би боље разумео сложеност, разноврсност и развојне аспекте психичкој функционисања људи у био-социо-културном контексту, повећао капацитет суочавања са изазовима свакодневне животице и преузео одговорност за очување менталног здравља, функционисање у заједници и наставак школовања. Проучавање корупције кроз призму психологије треба, пре свега, да обезбеди ученицима разумевање тога шта су идентитет и интегритет јер особе са интегритетом препознају коруптивно деловање, у њему не учествују, показују спремност да такво понашање јавно критикују, али и боље препознају психолошке узроке корупције. Ови захтеви се уклапају у један од исхода из програма предмета Психологија који гласи: *корисни психолошка знања у**

анализи сојсїивених искустава и односа, друшїивених їрилика, уметїичких дела.

Рад на идентитету и интегритету је саставни део програма овог предмета и база за проучавање психичког живота човека. Не само што су сличне речи, па се неретко мешају, ова два појма су у великој мери повезана. Идентитету је неопходан интегритет да би га одржавао константним. У Референтном оквиру интегритет заузима важно место, а дескриптори га ближе одређују као *каїациїиетї особе да се бори за своје їринциїе и моралне вредностїи и да не одустїаје лако; да има доследностї у їонашању; да їоказује оїїорностї на їруїни їриїисак који захїева да одустїане од своїих моралних вредностїи и да има сїремностї да се суйроїсїави неїравди, неїошїењу, неодиоворностїи.* За рад на овом садржају погодно је користити биографије особа са интегритетом. На пример, ученици могу прочитати биографију Нелсона Менделе и разменити утиске о особи која је провела 26 година у затвору због борбе против апартхејда и која је након ослобођења уместо освете заговарала помирење и изградњу демократског друштва и која је остала доследна принципима правде и једнакости након што је постала председник Јужноафричке Републике.

Када је реч о психолошким узроцима корупције, са ученицима треба радити на личним особинама људи (ауторитарност, егоцентричност, недостатак емпатије, ниска морална зрелост), на когнитивној дисонанци, када људи често рационализују неморална дела („сви то раде”, „систем је неправедан”, ...), али и на конформизму и послушности у односу на ауторитет, када је у групи нормализовано неетичко понашање и људи у томе налазе оправдање за своје неморално понашање. Затим, може се дискутовати о друштвеним факторима корупције, као што су социјални и групни притисак, улога моћи где се преузимањем неких функција, нпр. политичких, доводи до смањења личне одговорности, и наравно о социјалном учењу кад млади виде да одрасли захваљујући неетичком понашању напредују у друштву и уче да је то прихватљиво, па чак и пожељно понашање. О корупцији се у оквиру овог предмета може разговарати и из угла емоција, мотива, вредности, ставова. Људи некада предузимају коруптивне радње из страха и несигурности како не би изгубили посао или статус, а то је област емоција. Код неких особа је главни мотивациони фактор стицање материјалног добра и та похлепа „побеђује” моралне вредности. Када се говори о вредностима, може се представити Колбергова теорија развоја моралности. Циљ свих активности на ову тему треба да буде разумевање психолошких фактора који подстичу корупцију, развијање

критичког става према неетичком понашању и увиђање значаја личне одговорности и етичког расуђивања.

СОЦИОЛОГИЈА (средња школа)

Тематика корупције, иако се може повезати са многим предметима, ипак највише припада социологији као науци која проучава друштво, друштвене односе, групе, институције и понашање људи у друштвеном контексту. У великој мери се ослања на сазнања психологије, посебно социјалне, јер групе и друштво чине појединци. Предност предмета Социологија у средњој школи је што се изучава у завршном разреду, када су ученици зрелији и са богатијим животним искуством, што омогућава да се друштвени феномени детаљније проучавају. Међутим, иако је то тачно, образовно-васпитни рад на ову тему не може се ослонити само на овај предмет, већ мора започети много раније, коришћењем међупредметног и спиралног приступа да би се у оквиру социологије заокружио.

Као и код психологије, и овде циљ предмета указује на то колико се рад на корупцији природно уклапа у програм предмета Социологија. Циљ учења је да кроз овладавање основним социолошким појмовима, теоријама, концептима и принципима оспособи ученике да разумеју сложеност и разноврсност функционисања друштва на локалном и глобалном нивоу, факторе

који делују у друштву и њихову међузависност ради развијања знања, вештина и ставова неопходних за одговорно и успешно учешће у друштвеном животу, критичко и конструктивно промишљање о односу појединца, институција и друштва, о проблемима савременог глобалног и српског друштва, начинима на који они настају и како се могу решавати. У складу са овим циљем корупцију у оквиру предмета Социологија треба посматрати као друштвену девијацију и повезати је са моћи, политиком, друштвеним институцијама.

Кроз примере наставник може ученицима приближити коруптивне радње у различитим аспектима друштва и повезати са садржајем предмета као што су: норме и вредности; обичај, морал и право; друштвене улоге и положај; бирократске организације; друштвене институције; друштвена неједнакост; појам рада; новац; тржиште; политика; моћ, власт, држава; обележја правне државе и владавине права; девијантност друштва.

За рад на корупцији треба избегавати класична предавања и испитивања и више користити студије случаја, анализу текста, дискусије, критичко промишљање и сл., на основу чега ученици сами могу изводити закључке о природи те појаве, њеним узроцима и начинима борбе. Као помоћ наводимо неколико могућих питања за разговор са ученицима на ову тему: Да ли је коруп-

ција последица сиромаштва или културе? Да ли се корупција може оправдати? Да ли бисмо сви чинили коруптивне радње кад бисмо знали да нас нико неће открити? Да ли људи бирају да буду корумпирани или их систем тера на то? Да ли медији могу бити оружје у борби против корупције? Да ли је особа која не даје мито у корумпираном друштву глупа или храбра? Да ли политичари служе народу или себи? Корупција у свету и Србији – сличности и разлике? Да ли млади имају снаге да се супротставе корупцији или ће се уклопити у лошу праксу? Да ли и како религије третирају корупцију?

При избору примера корупције из различитих области живота једне заједнице наставник ће бирати оне који су или распро-

страњени, или ученицима блиски, или скривени итд., наравно имајући у виду њихов узраст и животно искуство. На пример, то могу бити примери из области здравства, економије, саобраћаја итд. У њиховој обради добро је држати се неколико корака како би ученици стекли заокружену слику о коруптивној радњи. Ти кораци могу бити: одређивање шта је у том примеру проблем, да ли ту има корупције и ако је има, која коруптивна радња је у питању; идентификовање учесника коруптивне радње; промишљање о узроцима таквог понашања; предвиђање могућих последица; дискусија о могућим начинима реаговања појединаца и институција и шта треба радити да се такве појаве предупреду.

Имајући у виду узраст ученика (18 година, неки од њих су већ стекли возачку дозволу или раде на томе), као прикладан пример може се навести корупција у саобраћају и њене последице по безбедност саобраћаја. То је посебно прикладно ако се има у виду да млади више страдају од саобраћаја него од болести. Од ученика се може тражити да наведу шта мисле које се све врсте коруптивних радњи могу појавити у саобраћају. Циљ је да се дође до тога да их има више, али да су најчешће: давање мита полицајцу како би се избегла казна; куповина возачке дозволе без полагања возачког испита; нелегално издавање саобраћајних дозвола или регистрације возила; коришћење „везе” за избегавање техничког прегледа; добијање здравственог уверења за

вожњу без одласка код лекара. Следећи корак могао би бити разговор о узроцима таквог понашања (ниске плате запослених у ауто-школама, на техничком прегледу, у саобраћајној полицији; ниска свест грађана о законитости и безбедности; дуготрајне и компликоване процедуре нпр. при регистрацији; недостатак контроле и санкција; друштвена толеранција на корупцију). Рад се заокружава разговором о последицама коруптивних радњи у саобраћају које могу бити друштвене, безбедносне и економске. Друштвене су: губитак поверења у институције (полицију, медицину рада, техничке прегледе, ауто-школе); неједнакост међу грађанима; нормализација неетичког понашања. Безбедносне последице су: возачи без знања и вештина учествују у саобраћају; на улицама су неисправна возила; већи број саобраћајних незгода. Економске последице су: смањен прилив новца у државни буџет; трошкови за санацију последица саобраћајних незгода, лечење повређених; нелојална конкуренција у превозу и транспорту. И на крају, ученицима се могу поставити следећа питања: Да ли познајете неки случај корупције у саобраћају у свом окружењу? Шта бисте урадили када би вам саобраћајни полицајац тражио мито да не пише казну за прекорачење брзине? Да ли размишљате да поред вас у саобраћају може бити особа која је купила возачку дозволу и да ли вас то плаши? Шта мислите о томе да ли је могуће искоренити корупцију у саобраћају и како?

ФИЛОЗОФИЈА (средња школа)

Корупција као проблем има више аспеката – друштвени, правни, психолошки, али и етички. Може се рећи да је то и најважнији аспект, односно корен проблема. Рад на вредностима, моралу, личној и друштвеној одговорности свакако припада области филозофије. Чувена филозофска питања као што су шта је добро, а шта зло, шта значи бити праведан, да ли циљ оправдава средства директно се могу повезати са корупцијом.

Када је реч о садржају програма Филозофија, корупција се природно повезује са:

- › Кантовом етиком (дужност и морални закон) и схватањем да свако треба да поступа по моралном закону чак и ако му то није у личном интересу;
- › Утилитаризмом (Џ. С. Мил) и схватањем да је дело морално ако доноси највећу корист за највећи број људи;
- › Аристотеловом етиком врлина и схватањем да морално делање долази из карактера и врлине човека (поштење, праведност, храброст).

Филозофија омогућава да ученици корупцију сагледају не само као кривицу система већ као моралну одлуку појединца и да борба против корупције почиње у нама самим кроз развијање

моралног карактера и критичког мишљења. Зато прва област компетенција у *Референтном оквиру компетенција за антикорупцијско деловање* није знање, већ вредност, и то кроз веровање у праведност и једнакост, у поштење, одговорност и интегритет. Дескриптори даље описују сваку од ових вредности. За вредност која се односи на поштење опис гласи:

Ученик

- тврди да је поштење темељ праведног друштва;
- тврди да поштено понашање у друштву доприноси економском развоју друштва и већем степену остварености људских права;
- промовише потребу да се јавно говори о поштењу појединаца и последицама непоштеног понашања;
- заступа становиште да непоштено понашање у друштву треба санкционисати у складу са законом.
- Ови описи су, како је то већ наведено, жељени исходи и настава филозофије може дати значајан допринос да се они остваре, посебно ако наставник изабере адекватан начин рада који садржај предмета повезује са реалним животом младих.

ГРАЂАНСКО ВАСПИТАЊЕ (основна и средња школа)

Грађанско васпитање, поред социологије, пружа највише простора за рад на корупцији зато што су кључни појмови садржаја овог изборног предмета право, одговорност, друштвена праведност, равноправност, а циљ учења је да ученик, изучавајући различите друштвене појаве и процесе, постане свестан својих права и одговорности, осетљив за потребе појединаца и заједнице и спреман да активно делује у заједници уважавајући демократске вредности. У овом предмету корупција се третира као озбиљна препрека остваривању људских права, као појава која нарушава основне принципе праведности, једнакости, одговорности, транспарентности. Предност овог предмета у односу на социологију је што се налази у плану наставе учења за све разреде основне и средње школе, али недостатак је што је то изборни предмет и само један део ученика га бира.

Када се погледају програми овог предмета по разредима, на више места се може направити веза са појавом корупције. Ученици имају прилику да проучавају права и одговорности, опште добро, права појединца и опште добро, сукоб појединачних права и општег добра, права и правду, социјално-економска права, затим шта је транспарентност, ко су узбуњивачи, које су институције задужене за борбу против корупције у нашој земљи,

шта је дискриминација, каква је моћ медија. Циљ рада на корупцији у оквиру грађанског васпитања је да ученици ову појаву доведу у везу са степеном развијености демократских односа у једном друштву.

Како у оквиру грађанског васпитања нису предвиђена предавања, наставник ће примењивати различите облике активне наставе користећи примере који илуструју суштину корупције. Рад на корупцији треба започети са примерима који су ученицима блиски и у вези су са њиховим школским окружењем. У питању су коруптивне радње које се најчешће не опажају као такве, а то су: преписивање, шаптање, фаворизовање ученика, давање поклона наставницима ради боље оцене и сл. То су коруптивне радње зато што особа на нефер начин стиче предност/корист коју није заслужила, чиме се нарушава правичност и обесмишљава труд оних који су заиста радили. На пример, ученик није учио, преписује од другог ученика који је учио и оба ученика добијају исту оцену. За рад на оваквим садржајима врло добро су се показале радионице које могу бити и драмске („као да ситуације”), где ученици не говоре о свом одељењу, већ о неком имагинарном, што их чини слободнијим да искажу своје мисли и осећања о тим појавама. Ученици имају осетљивост за неправду и такве појаве им свакако сметају, али најчешће не реагују због схватања да је дозволити преписивање доказ другар-

ства. Радионице на ову тему имају озбиљан допринос јачању антикорупцијске свести ученика и спремности да се реагује у ситуацијама корупције. У даљем раду ученицима се могу дати примери корупције из различитих области живота (здравства, спорта, саобраћаја, судства...), које ће анализирати из различитих углова, али највише из угла угрожености нечијих права.

Као што је већ наведено, постоје многи садржаји грађанског васпитања који се лако могу довести у везу са корупцијом, али треба имати у виду да су они погодни за тематску наставу и корелацију са неким другим предметима. На пример, такви садржаји су транспарентност и право на приступ информацијама од јавног значаја. Ученици већ на школском узрасту треба да знају шта су информације од јавног значаја и како се до њих долази. У сарадњи са наставником информатике може се организовати час у коме ће ученици на сајту општине на којој је школа погледати завршни рачун за претходну годину и анализирати приходе и трошкове, посебно потрошњу новца за јавне набавке. У првом тренутку им вероватно много тога неће бити јасно, али то није ни битно. Важно је да су научили да су информације од јавног значаја доступне и да јавност има право да их зна. То је значајно и у борби против корупције јер уколико у друштву постоји слободан проток информација, лакше је уочити случајеве корупције и реаговати.

У средњој школи предвиђено је да се корупција још дубље обрађује, у смислу у којим облицима се она појављује и које су њене последице. Један од исхода у програму за 3. разред гимназије и стручних школа експлицитно се односи на ову тему јер тражи од ученика да *препозна појаве корупције и наведе начине њеног сузбијања*. Осим тога, ученици ће имати прилику да се упознају са документима које је наша земља донела или усвојила, а важни су за ову тему. Република Србија ратификовала је Конвенцију Уједињених нација против корупције (2005) и усвојила је циљеве одрживог развоја међу којима је и циљ бр. 16 који је усмерен на мир, изградњу институција и борбу против корупције. Такође, сазнаће да наша земља има Агенцију за спречавање корупције и Савет за борбу против корупције Владе Републике Србије, а наставници ће их упутити да погледају њихове сајтове и прикупе додатне информације.

Помоћ у планирању рада на корупцији у оквиру овог изборног предмета наставници могу наћи у Приручнику за наставнике грађанског васпитања који је доступан на сајту ЗУОВ-а (www.zuov.gov.rs), у којем је ова тема детаљно обрађена (170–174 стр.).

ЕКОНОМИЈА И БИЗНИС (гимназија, 3. и 4. разред)

Овај изборни програм на више места пружа простор да се направи веза са коруптивним радњама, али је то најизраже-

није код теме о предузетништву, где је предвиђено да се ученици упознају са појмом етика бизниса. То је скуп моралних правила и стандарда понашања који одређују шта је исправно или погрешно у пословним активностима. Етика је чак више од закона јер нешто може бити законски дозвољено, али није морално. Обично се каже да закон поставља минимум, а етика виши стандард пословног понашања. Рад на овом садржају је значајан да би се илустровало да коруптивних радњи у неком облику има и ван јавних институција и државних буџета, у суштини свугде где има протока новца.

Са ученицима се могу продискутовати неке етичке дилеме у пословном свету. На пример, запослени примећује да фирма намерно користи лоше материјале у производњи да би уштедела новац иако то може угрозити безбедност корисника. Дилема је да ли пријавити своју фирму или ћутати јер то излази из оквира личне одговорности, а може довести и до губитка посла. Овде се као вредности појављују: одговорност, интегритет, заштита јавног интереса. Други пример се односи на непотизам. Директор запошљава свог рођака на високу позицију иако има квалификованијих кандидата. Да ли реаговати и како? Вредности: праведност, објективност, професионализам. Трећи пример је у вези са коришћењем повлашћених информација, тзв. инсајдерско трговање. Менаџер сазнаје да ће његова фирма ускоро бити продата

што ће довести до скока акција и он одлучује да купи акције пре него што се вест објави и о томе никоме не говори. Вредности: праведност, поштење, транспарентност. Четврти пример је подмићивање новинара да о конкурентској фирми пише лажи како би јој угрозио углед. Вредности: истинитост, праведност, професионализам. Наравно, ту се могу навести и други примери неетичког понашања у бизнису, као што су: намештање тендера, фаворизовање фирми, лажирање докумената, сукоб интереса, фиктивне фактуре, утицајна трговина и др. Као илустрација може послужити догађај из 2008. године када је утврђено да је чувена фирма Сименс плаћала милионе евра мита званичницима у више земаља ради добијања уговора. Фирма је добила казну од 1,6 милијарди долара у САД и Немачкој и након тога је потпуно реорганизована и смењено је руководство.

Поента рада на овој теми у оквиру овог изборног предмета јесте да неетичко понашање у бизнису може довести до неког привременог профита, али на дуже стазе води ка урушавању фирме, њеног угледа и финансијског пословања.

ЈЕЗИК, МЕДИЈИ И КУЛТУРА (гимназија, 1. и 2. разред)

У дискусији шта „храни” коруптивно понашање, а шта га „укида” медији имају значајну улогу јер се за њих често каже да су „четврта грана власти”. Овај изборни предмет бави се питањима

функције, садржаја и утицаја медија тако широко да ученици, у оквиру истраживачко--пројектног начина реализације предмета, имају простор да се баве и феноменом корупције. „Ветар у леђа” том раду дају садржаји предмета који се односе на слободу говора и вредносне оријентације у једном друштву.

Циљ рада у оквиру овог изборног предмета је да ученици разумеју да медији када функционишу независно и професионално постају алат за разоткривање корупције, заштиту интереса грађана и ширење става да нико није изнад закона. Када се о корупцији јавно говори и пише, расте притисак на институције да реагују. Медији могу покретати јавне дебате и грађански активизам. Такође, медији имају едукативну улогу и могу грађане упознати са разноврсношћу коруптивних радњи, како да их препознају, коме се могу обратити да пријаве корупцију и сл.

Ученици могу да пронађу примере истраживачког новинарства које је посебна врста новинарства и чији је циљ да се разоткрију информације од јавног интереса које су скривене, а обично се односе на корупцију, злоупотребу моћи, криминал, неправилности у раду институција. То није само извештавање, већ темељно истраживање које може да траје и месецима. Осим истрајности новинара, карактерише га и храброст, проверавање информација из више извора, заштита идентитета извора (тзв. „звиздача”) и

рад у интересу јавности, а не неке партије, политичара, оглашивача. Често су такви новинари изложени претњама, застрашивању, тужбама, физичким нападима, цензури, економском притиску (губитак посла). Као један од познатијих примера истраживачког новинарства ученицима се може представити афера Вотергејт (могу погледати и филм), када су новинари открили политички скандал који је довео до оставке америчког председника Ричарда Никсона. На основу тога ученици могу самостално да прикупе детаље неких других примера истраживачког новинарства код нас и у свету. Као пример наводимо догађај из 2018. године, када је тадашњи председник општине Гроцка Драгољуб Симоновић подстрекивао неколико особа на паљење куће новинара портала „Жиг инфо” Милана Јовановића, који је истраживао и писао о његовим финансијским малверзацијама у општини. Истрагом је утврђено да је Симоновић полицајцу Интервентне јединице полиције обећао да ће му запослити жену ако новинару запали кући. Полицајац је ангажовао друга лица која су то урадила. У току суђења Симоновић је негирао оптужбе, али је суд одлучио да је крив за подстрекивање других лица на кривично дело изазивања опште опасности и осудио га на пет година затвора.

ПРОГРАМИ СЛОБОДНИХ НАСТАВНИХ АКТИВНОСТИ (основна школа)

У другом циклусу основне школе реализују се програми слободних наставних активности које ученици такође бирају. Међу њима има неколико који својим садржајем, а и начином реализације, показују велики капацитет за рад на корупцији и могућност доприноса развоју антикорупцијске свести код ученика.

ВРЕДНОСТИ И ВРЛИНЕ КАО ЖИВОТНИ КОМПАС (од 5. до 8. разреда)

Ова слободна наставна активност у потпуности обезбеђује да се ученицима основне школе приближи појам корупције јер има за циљ оснаживање личног развоја ученика и подстицање развоја вредности и врлина као главних ослонаца и водича у животу за добробит појединца и друштва, као и развој социјалних вештина значајних за просперитет, физичко и ментално здравље и живот у атмосфери узајамног уважавања и бриге једних за друге. Програм предвиђа рад на темама животне вредности и људске врлине, при чему кључни појмови као што су опште добро, социјална правда, одговорност, поштење, праведност имају директну корелацију са појмом корупција. Следећи исходи из програма су посебно значајни за јачање антикорупцијске свести.

Ученик ће бити у стању да:

- › критички разматра систем вредности у друштву;
- › одупире се притиску вршњака да се понаша супротно сопственом систему вредности;
- › препозна примере негативног понашања када се лично добро ставља испред општег добра и искаже свој негативни став према томе;
- › прихвати одговорност за сопствено понашање.

Наставник има пуну слободу да креира активности на тему корупције, што се огледа у избору подстицаја, примера, техника и облика рада водећи рачуна о томе да то води ка остваривању наведених исхода.

ФИЛОЗОФИЈА СА ДЕЦОМ (7. и 8. разред)

Програм ове слободне наставне активности предвиђен је за ученике 7. и 8. разреда и представља право освежење у нашем образовно-васпитном систему јер омогућава да се са ученицима разговара о темама које их интересују и које су универзалне, као што су добро и лоше, правда, слобода, срећа, једнакост, истинитост, што задире и у суштину корупције као друштвене појаве. И исходи програма имају универзалност и широку применљивост

у различитим областима живота јер се очекује, између осталог, да ученик на крају рада на програму може да:

- › критички промишља и анализира питања и проблеме свог окружења;
- › јасно изрази сопствене мисли и осећања;
- › практикује интелектуалну отвореност и радозналост;
- › уважава релевантне аргументе;
- › искаже објективност и непристрасност у процени властитих и туђих становишта, поступака и постигнућа;
- › препозна проблеме у свом непосредном окружењу и дискутује о могућностима њиховог решавања;
- › развије осетљивост за социјални и културни контекст;
- › преузме одговорност за сопствене поступке, однос према природном и друштвеном окружењу;
- › усвоји интелектуалне врлине истинољубивости.

Ови исходи су велика подршка развоју антикорупцијске свести ученика, а искуства школа које реализују ову слободну наставну активност су више него позитивна. То се тумачи чињеницом да млади данас одрастају у окружењу које их често збуњује и доводи у моралне дилеме, о чему се са њима недовољно разговара.

ДРАМСКА УМЕТНОСТ (од 5. до 8. разреда)

Драмска уметност пружа могућност за рад на корупцији уколико изабрани текст на коме ће ученици радити говори о тој тематици. Програмом је предвиђено да ученици на почетку рада анализирају ликове и мотиве, карактеризацију ликова и доживљај драмског текста, што ће им свакако појаснити корупцију као појаву и приближити контекст у коме се она одвија. За узраст ученика најприкладнија су дела Бранислава Нушића, у којима се на хумористичан начин сервира горка истина о једној од најозбиљнијих болести друштва.

ПРЕДЛОЗИ АКТИВНОСТИ ЗА ЈАЧАЊЕ АНТИКОРУПЦИЈСКЕ СВЕСТИ УЧЕНИКА У ОКВИРУ ДРУГИХ ОБЛИКА ОБРАЗОВНО- ВАСПИТНОГ РАДА

Након анализе обавезних и изборних предмета са становишта колике могућности пружају за образовно-васпитни рад на јачању антикорупцијске свести ученика, у овом делу Приручника налазе се примери како се на томе може радити кроз друге облике рада као што су ваннаставне активности, час одељењског старешине, ученички парламент, активности школског психолога и педагога, наравно опет имајући у виду Референтни оквир компетенција за антикорупцијско деловање. Иако се некада занемарују, ваннаставне активности су саставни део образовно-васпитног рада (ЗОСОВ), које школа планира, организује, остварује и вреднује ради достизања циљева образовања и васпитања и развоја компетенција, а које ученици самостално и добровољно бирају. Оне су прилика да се ученици, без притиска оцена, додатно образују и развијају. Због своје форме, оне пружају наставницима више могућности да упознају и задовоље потребе и интересовања ученика, али и више од тога – да побуде њихова интересовања. Оне имају велики потенцијал да допринесу остваривању циљева јер се одвијају у различитим областима, на различитим садржајима, кроз различите форме. Оно

што их чини посебно погодним и што дефинише њихову сврху јесте то што код ученика обезбеђују:

- развој различитих аспеката личности (когнитивни, морални, естетски, физички, социјални, емоционални...);
- повезивање, проширивање и продубљивање знања, развој вештина и навика стечених у школи и свакодневном животу (посебно развој општих и међупредметних компетенција);
- правилан однос према раду и подстицање професионалног развоја;
- бољи однос према школи, школским обавезама, ученичком колективу, наставницима.

Слаба страна ваннаставних активности је што то није обавезни део образовно-васпитног рада, ученици слободно бирају да ли ће се укључити или не, и зато је важно с пуно пажње одабрати које ваннаставне активности ће се реализовати и на који начин. Уколико оне буду актуелне и атрактивне, већи број ученика ће их бирати.

Значајне могућности за рад са ученицима на тему корупције пружа час одељењског старешине, који осим администрације и координације, има посебно важну и још значајнију педагош-

ко-васпитну функцију. Добра страна ЧОС-а је што је он обавезан за све ученике, реализује се једном недељно, у распореду је, те се може остварити континуитет васпитног рада са ученицима.

У овом делу Приручника налази се и предлог како се може тематика корупције повезати са радом ученичког парламента. Та веза је природна јер је функција ученичког парламента да указује и предлаже могуће реаговање у ситуацијама када су нечија права повређена, неостварена, а све коруптивне радње свакако воде ка угрожавању нечијих права. Наравно, и овде је слаба страна што су само неки ученици, и то 7. и 8. разреда, укључени у рад ученичког парламента, али уколико он ради добро, може постати видљив и за друге ученике.

Стручна служба школе, пре свега школски психолог и педагог, али и библиотекар (дат је предлог једне ваннаставне активности коју реализује библиотекар), такође представља важан ресурс школе за рад на јачању антикорупцијске свести ученика. Њиховим програмом рада предвиђене су активности са целим одељењима на изабрану тему, а то у овом случају могу бити теме које се односе на животне вредности, ставове, карактер личности, емоције, социјалне односе у групи, проактивност, емпатичност. Подразумева се да избор теме и начин на који ће се она

обрађивати мора бити усклађен са узрастом и животним искуством ученика.

У наставку текста налазе се примери како се садржаји везани за корупцију могу уградити у претходно наведене облике рада. Наставници их могу реализовати тако како су понуђени, могу их модификовати у складу са потребама својих ученика, а могу их искористити као инспирацију за креирање нових активности.

И на крају, мада не мање важно, јачању антикорупцијске свести код ученика доприноси и сама установа у смислу како функционише, колико је транспарентна и како се односи према различитим врстама неетичког понашања независно од тога да ли су у питању ученици, запослени или родитељи. Активности које предузима школа по том питању обликују школску климу која може бити више или мање толерантна према коруптивним радњама, а може бити и непријатељски настројена прима њима и потпуно их искоренити.

ПРИМЕР 1

ДРАМСКА АКТИВНОСТ

Ученици припремају представу под називом:

ПОШТЕЊЕМ И ОДГОВОРНОШЋУ ГРАДИМО ДРУГАРСТВО

То је мозаик представа која се састоји од више сцена (подтема) које су повезане истом темом – дружење.

Циљ: јачање увида ученика у неетичко и коруптивно понашање у школском окружењу, подстицање да се реагује на такво понашање, а другарство гради и одржава поштењем и одговорношћу.

Очекивани исходи

На крају ваннаставне активности ученик ће бити у стању да:

- изнесе своје ставове о поштеном и одговорном понашању у дружењу;
- разликује коректно од некоректног понашања другара из одељења;
- реагује на адекватан начин када се у дружењу деси конфликт;

- › залаже се за промовисање поштеног и одговорног понашања у дружењу;
- › сарађује у групном раду;
- › креативно се изрази кроз припрему представе.

Ова ваннаставна активност доприноси развоју више компетенција из Референтног оквира, али издвајамо посебно: А.2, дескриптор А2.1 Тврди да је лична одговорност важна за добробит појединца и друштва и А.3, дескриптор А3.3 Промовише потребу да се јавно говори о поштењу појединаца и последицама непоштеног понашања.

РАЗРЕД: други циклус основне школе, може се адаптирати и за средњу школу

Фонд часова: 36

Ваннаставну активност води наставник/наставница српског језика.

Глобални план

Циљ: оснаживање ученика да поштењем и одговорношћу граде другарство.

Динамика и главне активности:

У првом полугодишту (18 часова) спроводе се следеће активности:

- › упознавање ученика са темом (дружење) и са корупцијом као појавом;
- › упознавање ученика са врстама корупцијског деловања у школском окружењу које утичу и на дружење;
- › размена личног искуства у дружењу (поштено и непоштено, искрено и неискрено, одговорно и неодговорно понашање у дружењу);
- › припрема за писање сценарија за позоришну представу у оквиру које се обрађује дружење међу ученицима у контексту поштења и одговорности;
- › подела ученика на мање групе и писање сценарија за позоришну представу (свака група пише један део сценарија на изабрану подтему о дружењу).

У другом полугодишту (18 часова) спроводе се следеће активности:

- › завршавање сценарија и подела улога;
- › увежбавање позоришног комада, одржавање проба по групама;
- › повезивање делова представе у целину;

- › реализација представе;
- › критички осврт на реализацију целокупне активности.

Припрема за писање сценарија и извођење представе садржи: упознавање са начином писања сценарија, истраживање у вези са темом и подтемом. Ученици могу користити туђе текстове, књижевна дела из програма српског језика, а могу писати и своје текстове на основу ситуација из свакодневног ђачког живота. Уколико процене да им треба помоћ, могу се обратити педагогу и психологу у анализи ликова и мотивације њиховог понашања.

Предлог могућих подтема:

- › преписивање и шапутање (добивање исте оцене за различито знање и труд);
- › наставник одузима контролни и даје јединицу и ученику који преписује и ученику од кога он преписује;
- › ученик одбија да шапуће тачне одговоре/уради презентацију/ нацрта ликовни рад другом ученику и трпи критике да није друг;
- › фаворизовање појединаца на основу материјалног положаја (родитељ доноси скупе поклоне наставнику, школа има уговор да ученици иду на праксу у сервис који држи отац једног ученика, ученик има најскупљи телефон/сат/патике);

- › издајање ученика на основу друштвеног положаја родитеља (родитељ је познати певач/глумац/политичар);
- › намерно сакривање важних информација ради личне користи (ученица не говори другарици да је отворен литерарни конкурс како би само она послала рад иако зна да и другарица лепо пише).

ПРИМЕР 2

СУСРЕТИ У БИБЛИОТЕЦИ

Ученици кроз организоване сусрете у библиотеци анализирају изабрана књижевна дела са становишта неетичког понашања и коруптивних радњи, као и њихових последица по појединца и друштво.

Циљ: оснаживање ученика да развију критичко мишљење о феноменима корупције и да развију став да је поштено и одговорно понашање темељ праведног друштва.

Очекивани исходи:

На крају ваннаставне активности ученик ће бити у стању да:

- › доведе у везу елементе књижевног дела са примерима корупције у стварности;
- › критички сагледава негативне коруптивне појаве друштва;

- › образложи важност поштеног и одговорног понашања за добробит појединаца и друштва;
- › допринесе, на креативан начин, ширењу свести о штетном утицају корупције на развој појединца/друштва;
- › сарађује у групном раду.

Ова ваннаставна активност доприноси развоју више компетенција из Референтног оквира, али издвајамо посебно: А1.1 *Тврди да су њраведносћ, једнакосћ и њошћовање њудских њрава њемељ друшћива*; А4.1 *Засћуѡа мишљење да њуди ѡреба да се ѡнашају у складу са моралним вредносћима и ѡрофесионалним дужносћима*; В3.4. *Анализира сћћуације у којима ѡосћоје ећћичке дилеме.*

РАЗРЕД: грући циклус основне школе и средња школа.

Фонд часова: 36

Ваннаставну активност води библиотекар школе.

Глобални ѡлан:

Динамика и главне активности:

У првом полугодишту (18 часова) спроводе се следеће активности:

- › упознавање ученика са темом (шта је корупција, у којим облицима се појављује, које су јој последице по појединца и друштво, како се сузбија...);
- › преглед књижевних форми у оквиру којих се може појавити тематика корупције (приповетке, романи, песме, пословице...);
- › предлагање књижевних дела за рад на теми корупција (предлоге даје библиотекар, наставници српског језика, ученици);
- › избор пет књижевних дела, по једно за сваки месец, која се на неки начин баве тематиком корупције (избор раде заједнички библиотекар, наставници, ученици);
- › избор начина како ће се радити на анализи изабраних књижевних дела са становишта тематике корупција.

Предлози могућих приступа:

- › **ДРАМСКИ ПРИСТУП:** осмишљавање кратког играказа/ скеча у коме се приказује изабрани део књижевног дела као подлога за разговор на тему корупције;
- › **ЛИТЕРАРНИ ПРИСТУП:** припрема пано-изложбе на којој се приказује процес тумачења једног књижевног дела са становишта тематике корупција;

- › **ЛИНГВИСТИЧКИ ПРИСТУП:** искористити мапе ума са часова тумачења књижевних дела и представити кључне термине повезане са корупцијом са аспекта порекла речи, значења, културолошких нијанси, конкретних примера итд.;
- › **ЛИКОВНИ ПРИСТУП:** припрема ликовних радова изабраном техником (стрип, цртеж, колаж и сл.), који илуструју тематику корупције у изабраном књижевном делу;
- › **ДЕБАТНИ ПРИСТУП:** у оквиру изабраног књижевног дела издваја се нека морална дилема и ученици, библиотекар, наставници дискутују са становишта ЗА и ПРОТИВ.
- › **ГЛЕДАЊЕ ФИЛМА:** одабир инсерта филма који је екранизација неког књижевног дела (нпр. Дервиш и смрт) који садржи моралну дилему. Гледање инсерта је подлога за разговор на тему корупције.

Свака од ових активности се реализује по неколико часова, по потреби.

У другом полуугодишту (18 часова) спроводе се следеће активности:

У периоду од фебруара до јуна спроводи се по један СУСРЕТ У БИБЛИОТЕЦИ месечно. Он подразумева више активности и више часова (по потреби). На пример, припрема играказа, изложбе, дебате, ликовних радова и сл.

Рад на овој ваннаставној активности завршава се анализом како је група радила, чиме је била задовољна, а чиме не, шта су биле тешкоће и како су их превладавали и сл.

ПРИМЕРИ ЧАСОВА ОДЕЉЕЊСКОГ СТАРЕШИНЕ

ПРИМЕР 1

Сценарио часа „ПОШТЕЊЕ СЕ ИСПЛАТИ“

Овај час доприноси развоју компетенције из Референтног оквира БЗ, дескриптор БЗ.1 *Изражава њозиџиван сџав љрема љошџенон љонашању.*

РАЗРЕД: 5. и 6. основне школе

Циљ часа:

Подстицање развоја позитивног става према поштенон понашању.

Очекивани исходи

Ученик ће на крају часа:

- разликовати поштено од непоштеног понашања;
- изразити критички став према непоштењу, фаворизовању, лажном другарству;
- на примеру препознати корупцију у школском окружењу;

- › у ситуацији непоштеног понашања предност дати реаговању уместо ћутања.

Ток часа

Уводна активност (10 минута) Разговор са ученицима (шта значи бити поштен, да ли сте некада видели да неко вара, како сте се тада осећали). Кратко објашњење наставника (поштење значи да говоримо истину, не варамо, не узимамо оно што није наше). Корупција код одраслих значи да неко користи положај да би себи или себи блиским особама помогао на непоштен начин. Код ученика то може бити варање на контролном, у друштвеним играма, добијање боље оцене зато што је родитељ донео поклон наставнику, заузимање места у школском спортском тиму уместо оних који су бољи у том спорту.

Главна активност – играње улога и дискусија (20 минута) Подела у групе од неколико ученика. Свака група извлачи картицу са ситуацијом (нпр. ученик доноси поклон учитељици да би добио бољу оцену; ученик преписује тачне одговоре од друга; у избору за председника одељењске заједнице један ученик је донео чоколадице и дели их другим ученицима; наставник физичког васпитања увек бира истог ученика да буде капитен школског тима у фудбалу иако се и други труде). Ученици имају задатак да одглуме

ситуацију коју су добили, а затим цело одељење дискутује о томе као су је разумели и шта је у њој спорно.

Завршна активност (15 минута) Наставник/наставница представљају две ситуације и дискутују о њима.

Ситуација 1 – Део одељења игра квиз знања, а остали ученици прате и навијају. Један ученик не зна одговор, али му га шапуће другарица која зна тачан одговор. Ученик који је одговорио на основу шапутања је дисквалификован, а другарица која је шапутала добила је критику од наставника. Она се бранила тиме да је хтела да помогне и да је то другарство. Дискусија на тему да ли је то заиста другарство.

Ситуација 2 – Ученик је изгубио у друштвеној игри јер је играо по правилима, а победник је варао. Да ли је и он требало да вара?

Наставник даје завршни коментар да никоме не прија непоштено понашање, али се оно ипак дешава. Нереаговање у таквим ситуацијама је опасно јер се тиме подстиче непоштено понашање и временом постаје нешто што је уобичајено и „нормално”. Увек треба реаговати и не прихватати да је то нормално јер како би овај свет изгледао ако бисмо сви били непоштени. Међутим, сви се питамо како реаговати. Свакако не нападом, већ указивањем на оно што је проблем, на сопствена осећања у тој ситуацији и шта би тре-

бало променити. На пример, у другој ситуацији правилна реакција би била: Ја волим са вама да се играм, али данас игра није била поштена. Видела сам кад сте варали. Ја сам играла поштено и осетила сам се и бесно и тужно јер сам све време губила. Волела бих да следећи пут или сви играмо по истим правилима поштено или ја тако нећу да играм са вама ову игру.

Напомена за наставника: треба бити опрезан око осуде неког непоштеног понашања. На пример, неко преписује јер се јако плаши оца који га кажњава за сваку оцену мању од петице. На овој тематици са ученицима треба да ради психолог.

ПРИМЕР 2

Сценарио часа „МИСЛИ О КОРУПЦИЈИ“

Овај час доприноси развоју свих компетенција из Референтног оквира.

РАЗРЕД: сценарио одговара ученицима и основне и средње школе.

Циљ часа: јачање капацитета ученика да препознају коруптивно понашање у друштву и његове последице.

Очекивани исходи

Ученик ће на крају часа бити у стању да:

- › разликује поштено/праведно/искрено од непоштеног/неправедног/неискреног понашања;
- › изрази критички став према непоштењу, неправди, неискренности;
- › опише последице непоштеног, неправедног, неискреног понашања по појединца и друштво;
- › препозна, на примерима из свакодневног живота, неетичко понашање и корупцију.

Ток часа

Уводна активност (5 минута) Наставник пита ученике да ли знају неку пословицу или мисао која се тиче поштења, праведности, новца, одговорности. Као пример наводи пословице *Хоће хлеба њреко њојаче*, *Боље је немајти нејо ојимайти*, *Где је стига, њу је и њошјнења*. Од ученика тражи да укратко објасне како их разумеју, али не улази у дубљу анализу. Затим им указује на то да су то важне животне теме и да зато постоји пуно пословица, изрека, мисли о томе.

Главна активност (30 минута) Ученици се деле у парове или мале групе (у зависности од тога колико их има у одељењу). Свака група добија картицу са једном пословицом са задатком да је анализира, о чему она говори, коју вредност истиче, како је раз-

умеју, да ли се са њом слажу или више не одговара садашњем времену, које последице такво понашање има за појединца и друштво, као и да припреме пример из свакодневног живота који илуструје ту пословицу.

Предлог пословица за рад (наставници праве избор и могу додати још неку):

Ко друјоме јаму која, сам у њу ујага.

Боље је своје јаје нејо шјуђа кокош.

Боље сува хлеба с јошшјењем нејо масна колача с нејошшјењем.

Гвожђе реже и дрво и камен, али и њеја рђа једе.

Једно криво дрво цео шовар расје.

Ко лојову іледа кроз јрсје, и сам је лојов.

Ко се на шјуђим колима вози, неће далеко ошјићи.

Примаш ли јоклоне, јродајеш слободу.

Шшо је живои скујиљи, каракітер је јефшјинији.

Ако каншар не ваља, шш буди исјраван.

Врана врани очи не вади.

Чисш рачун, дуја љубав.

Како сејеш, шш како жањеш.

Новац људе квари.

Где лаж руча, шш вечера.

У лажи су крашје ноје.

Представници пара/групе наводе пословицу коју су добили и дају одговоре на питања. Када сви изнесу своје одговоре, наставник модерира дискусију питањем чиме су се руководили у анализи пословице са циљем да ученици препознају да су у питању животне вредности као што су поштење, праведност, одговорност, савесност, искреност и сл. и са циљем да сагледају последице понашања о којима пословице говоре.

Завршна активност (10 минута) Наставник даје завршни коментар да тако велики број пословица о различитим неетичким понашањима постоји зато што у свакодневном животу таква понашања имају велике штетне последице и по појединце и по друштво. Све то повезује са коруптивним радњама и глобалном правдом. Даје пример изреке *Новац буши иде бурџија неће*. Тражи од ученика да искажу своје мишљење о овој изреци, да ли сматрају да је актуелна, тачна и да наведу које последице по друштво би биле ако би сваки грађанин тако размишљао. Рад завршава наводећи следеће пословице и мисли: *Вога свашиџа ойере до црна образа* (народна мудрост); *Нейравда било иде йрејџа је йравди свуда* (Мартин Лутер Кинг) и *Слобода йресиџа је џамо иде йочиње нейравда* (Монтескје).

ПРИМЕРИ АКТИВНОСТИ УЧЕНИЧКОГ ПАРЛАМЕНТА

ПРИМЕР 1 (основна и средња школа)

Школа је учествовала са својим фудбалским тимом састављеним од ученика 7. и 8. разреда на општинском такмичењу у фудбалу. Од шест школа заузели су пето место и сви су били разочарани. До Парламента је дошла информација да ученици нису задовољни како је наставник саставио тим. Он је предност дао ученицима који већ тренирају фудбал у неком клубу, али се они нису добро показали на такмичењу. Неки од њих су били повређени, неки су били уморни јер су имали напорне тренинге са клубом, а неки нису имали мотивацију за тај ниво такмичења, па су се „штедели” за утакмицу свог клуба. Осим њих, било је још пуно ученика који су иако не тренирају фудбал у неком клубу, много вежбали на часовима физичког и здравственог васпитања и показали су велику мотивацију да уђу у тим, али нису били изабрани. Они су се осетили превареним.

Ученички парламент процењује да је у овој ситуацији главни проблем начин на који је наставник формирао тим, да није било транспарентности и демократских процедура, да су неки ученици фаворизовани. На основу тога, планира активност како би се променила таква пракса.

ПРИМЕР 2 (средња школа)

Ученички парламент спроводи анкету о томе колико ученици познају шта је корупција, у којим облицима се јавља, које су последице коруптивних радњи, који су начини борбе против корупције. На основу анализе добијених одговора и процене да ученици недовољно познају ову штетну друштвену појаву организује трибину на тему **СТОП КОРУПЦИЈИ**.

ПРИМЕРИ АКТИВНОСТИ ШКОЛСКОГ ПСИХОЛОГА И ПЕДАГОГА

ПРИМЕР 1 (основна и средња школа)

Радионица НЕПРАВДА, у трајању од једног школског часа.

Ова радионица доприноси развоју компетенције из Референтног оквира Б1, дескриптор Б1.1 *Осећа нелагод у ситуацији кршења праведности и једнакости и изражава spremности да критикује такво понашање*; Б3, дескриптор Б3.3 *Изражава став да је важно говорити у јавности о примерима неопштености понашања у друштву и последицама таквог понашања*; В3, дескриптор В3.1 *Прејознаје примере неправедности и неједнакости постојања*.

Уводна активност (15 минута) Водитељ радионице пушта видео клип у коме се види реакција пса на неправду (*Unfair parents*

make dogs angry Corgi All things cute plan Healing at home Dogs).

Ученици коментаришу клип, а затим исказују своје мишљење о томе шта је неправда, како се људи тада осећају, како реагују, које су последице неправде. Водитељ даје пример неправде у коме има елемената корупције (подмићивање, сукоб интереса, фаворизовање...), а затим тражи од ученика да и они наведу неки пример који се или догодио њима или неком кога знају. Заједно покушавају да дођу до дефиниције неправде, да је то ситуација када неко бива третиран на начин који није праведан, поштен, једнак, најчешће због неравнотеже моћи, предрасуда, интереса.

Централна активност (20 минута) Водитељ изговара неколико тврдњи и тражи од ученика да се за сваку од њих одреде за три опције (слажем се са њом, не слажем се са њом, неодлучан сам). У зависности од тога шта су изабрали, одлазе у један од три дела учионице. Водитељ идентификује коју опцију је изабрало највише ученика. Тражи да образложе свој избор. Затим, то исто тражи и од ученика који су изабрали друге две опције. Води дискусију и на крају пита ученике да ли има некога ко би сад, на основу онога што је чуо, променио избор и зашто. Водитељ на крају целе активности даје коментар који сажима ученичке одговоре у вези са тим да ли треба или не треба реаговати у ситуацији неправде.

Тврдње су:

- › Неправде су део живота, нема сврхе борити се против њих.
- › Ако ћутимо на неправду, постајемо њен саучесник.
- › Једна особа не може променити систем.
- › Супротстављање неправди је једини начин да се она смањи или елиминише.
- › Мени се не може догодити неправда, ономе коме се догоди, сам је крив.
- › На неправду је најбоље реаговати узвраћањем неправде.

Завршна активност (10 минута) Водитељ пита ученике који су то мали кораци које свака особа може да предузме у борби против неправде. На табли бележи предлоге и додаје ако нису већ наведени следеће:

- › изражава став да је важно говорити у јавности о примерима непоштеног, неправедног понашања у друштву и последицама таквог понашања;
- › не учествује у активностима које би могле да нанесу неправду некоме чак и кад има корист од тога;
- › тврди да је неправда зло које уништава једну заједницу, друштво;

- › чува све доказе неправде како би могао да потврди шта се догодило;
- › удружује се са другима у борби против неправде, ако је „противник” јак, не иди сам;
- › познаје законе, прописе који му могу бити од помоћи у борби против неправде;
- › користи легалне канале помоћи у ситуацији неправде (повереници, синдикати, медији...);
- › не дозвољава да се у ситуацији неправде осећа лоше и криви себе за то што се догодило јер то више говори о ономе ко је починио неправду;
- › показује упорност у борби против неправде, не одустаје код прве препреке;
- › помаже особама које су биле изложене неправди (од изражавања емпатије до конкретне помоћи);
- › заступа становиште да неправду у друштву треба кажњавати.

Водитељ завршава радионицу тврдњом да се неправде ретко решавају брзо и лако, али и мале победе су важне. Сваки корак ка правди се рачуна. У тој борби важно је не остати сам јер што је више оних који се супротстављају неправди, ближи смо

животу у друштву у којем владају праведност, једнакост, одговорност. Један од „алата” у тој борби је едукација о томе како препознати неправду, како реаговати, а да то не буде да једна неправда изазове нову неправду. На крају, водитељ пита ученике да ли им се радионица свидела, да ли су после ње нешто променили у погледу на неправду и да ли мисле да је био у праву Монтескје кад је рекао *Слобода њрестѡјаје ѡамо ѡде ѡочиње њейрѡвда.*

ПРИМЕР 2 (основна и средња школа)

Радионица ШТА ЈЕ ИСПРАВНО, у трајању од једног часа (уколико постоје услови може се реализовати и као двочас јер то пружа веће могућности за дискусију ученика).

Ова активност доприноси развоју компетенције из Референтног оквира А1, А2, А3 и А4 и свих пратећих дескриптора, посебно дескриптора А4.1 *Засѡуѡа мишљење да људи ѡреба да се ѡонашају у складу са моралним вредносѡима и ѡрофесионалним дужносѡима.*

Уводни део (5+5 минута) Водитељ поставља питање ученицима: Да ли је увек лако проценити да ли је нечије понашање исправно или не? Ученици износе своје мишљење, а водитељ завршава активност закључком да није увек лако. У наставку држи петоминутно предавање о ситуацијама када постоји морална дилема,

када свако реаговање има добре и лоше стране, када су околности такве да нема једноставног избора. Као пример, наводи ситуацију у којој је једном човеку жена била јако болесна, трпела је јаке болове и њему је било јако тешко да је гледа. Била је ноћ и он је покушао да јој купи нешто против болова, али су све апотеке биле затворене. А онда је одлучио да провали у једну апотеку и узме лек. Да ли је исправно поступио? Након одговора ученика водитељ констатује да у таквим ситуацијама има пуно отворених питања.

Централни део (30 минута) Ученици се деле у групе. Свака добија картицу са описом ситуације која садржи дилему како реаговати. Задатак групе је да анализира ситуацију и одговори на питање. Ситуације су:

- › Лука игра тенис. На важном турниру је и жарко жели да победи. При сервису противника видео је да је добра лопта, али је судија рекао да је аут. Шта треба да уради Лука?
- › Марко је на улици видео да три момка малтретирају једног старијег мушкарца. Шта треба да уради Марко?
- › Милица је на улици нашла новчаник у коме има доста новца. У том тренутку никога није било у близини. Шта треба да уради Милица?

- › Јелена моли своју најбољу другарицу Наташу да потврди њеној мами да заједно иду у биоскоп иако она не иде са њом, већ са својим новим дечком. Како треба да реагује Наташа?
- › Сањи је свака оцена важна да би имала одличан успех. Из математике има две четворке и две петице и важно је шта ће добити на писменом задатку. Наставник доноси вежбанке и Сања види да је добила четири, међутим у електронски дневник уписана је петица. Како треба да реагује Сања?
- › Милош је купио сок од 190 динара и дао је продавцу новчаницу од 1.000 динара, међутим, добио је кусур као да је дао 2.000 динара. Тај додатни новац му омогућава да купи скупље слушалице које већ дуже време жели. Шта треба да уради Милош?

Представници група кратко образлажу ситуацију, дилеме које су имали и одговор како треба реаговати. Водитељ модерира дискусију питањем чиме су се руководили у анализи ситуација. Уколико се радионица реализује као двочас, може се проширити дискусија и на тему да ли циљ оправдава средство.

Завршни део часа (5 минута) Водитељ закључује да је у оваквим ситуацијама важно промишљати о последицама различитих

реакција, као и о животним вредностима које су нам важне, као што су праведност, искреност, поштење, одговорност, оданост... На пример, у ситуацији бр. 6, ако Милош узме паре од продавца а да му не скрене пажњу да је погрешно и дао више новца, последица је да ће продавац морати из свог џепа да надокнади штету. Како бисмо се ми осећали да се нама деси нека таква грешка? Којим вредностима треба да се руководи Милош у овој ситуацији? Све наведено доводи се у везу са појмом интегритет личности. Уколико се радионица реализује као двочас, водитељ отвара и дискусију о интегритету, шта он значи, како се препознаје, које су последице кад особа нема интегритет.

РЕЧНИК ПОЈМОВА

ИНТЕГРИТЕТ

Склад између речи,
мисли и дела

МОРАЛ

Правила о исправном
поступању

ВРЕДНОСТИ

Трајна уверења која
усмеравају наше
понашање

КОРУПЦИЈА

ОДГОВОРНОСТ

Прихватамо последице
наших поступака

СУКОБ ИНТЕРЕСА

Када лични интерес
утиче на рад, одлуке

ЈАВНИ ИНТЕРЕС

Интерес заједнице

ПРАВДА

Једнак третман свих

СОЛИДАРНОСТ

Спремност да се
помогне другима

ПРОФЕСИОНАЛИЗАМ

Етичан и стручан рад

⇒ **Антикорупцијска едукација** – процес подучавања (деце, младих и одраслих) о облицима, узроцима и последицама корупције, као и о вредностима као што су интегритет, одговорност и транспарентност. Циљ је изградња друштва отпорног на корупцију. Пример: На часу се разговара о томе зашто је важно да наставници и ученици поступају поштено у подели школских ресурса.

⇒ **Вредности** – трајна уверења и принципи који усмеравају наше понашање и размишљање.

Пример: Поштење и солидарност су вредности које обликују наше односе са другима.

⇒ **Дискреционо овлашћење** – овлашћење које даје могућност појединцима да се у одређеним ситуацијама одлука донесе по слободној процени.

Пример: Наставник има дискреционо овлашћење да одлучи хоће ли ученику дозволити додатни рок за предају задатка.

⇒ **Етика** – грана филозофије која проучава морал и вредности, односно правила понашања и доношење суда о томе шта је добро, а шта није.

⇒ **Етичка дилема** – ситуација у којој се сукобљавају две или више вредности, а решење захтева избор само једне.

Пример: Ученица мора да изабере да ли ће пријавити друга који vara или ће ћутати да би сачувала пријатељство.

⇒ **Етички кодекс** – скуп начела и правила понашања који дефинишу стандарде професионалног и етичког поступања којих морају да се придржавају чланови одређене професије, институције. Функција му је да ствара свест о заједничким вредностима и принципима.

⇒ **Етичко одлучивање** – доношење одлука засновано на вредностима, принципима и последицама, уз поштовање етичких норми.

⇒ **Интегритет** – склад између онога што мислимо, говоримо и радимо у свим животним улогама, чак и онда када је лакше поступити супротно.

Пример: Ученица признаје да није сама урадила домаћи иако би јој било корисније да то сакрије.

⇒ **Институционални оквир за борбу против корупције** – јавна тела и механизми (Агенција за спречавање корупције, судови, тужилаштва, полиција, државна ревизија) који су над-

лежни да спречавају, откривају и санкционишу коруптивна понашања.

- ⇒ **Јавни функционер** – свако изабрано, постављено или именовано лице у органу јавне власти осим лица која су представници приватног капитала у органу управљања привредног друштва које је орган јавне власти.
- ⇒ **Јавни интерес** – интерес већине грађана једног друштва, односно оно што доноси корист за заједницу.
- ⇒ **Јавни ресурс** – свака непокретност, покретна ствар и свако добро које је у јавној својини, односно добро које користе органи Републике Србије, аутономне покрајине, јединице локалне самоуправе, јавна предузећа, јавне установе у обављању својих послова.
- ⇒ **Јавни службеник** – појединац који ради у јавној управи, пружајући услуге и обављајући послове у корист државе или локалне заједнице, односно за опште добро.
- ⇒ **Квадранти одговорности** – модел који приказује различите стилове понашања у односу на прихватање одговорности и извршавање датих задатака.

⇒ **Клијентелизам** – однос у којем појединци или групе добијају услуге или користи захваљујући својој политичкој или личној повезаности, а не на основу заслуга.

Пример: ученик добија боље прилике нпр. да води приредбу, представља школу на такмичењу и сл. зато што школа има уговор да се пракса остварује у фирми његовог родитеља.

⇒ **Корупција** – настаје коришћењем службеног или друштвеног положаја или утицаја ради стицања недозвољене користи за себе или другог. Појављује се у облицима као што су мито, непотизам, фаворизовање, злоупотреба положаја, сукоб интереса.

⇒ **Култура** – све материјалне и духовне творевине које је човек створио и које се преносе генерацијама. Она обликује вредности, начин мишљења и понашање људи.

⇒ **Мито** – новац или друге вредне ствари које се дају у замену за услугу или привилегију која се не може добити на законит начин.

⇒ **Морал** – неписана правила и обичаји које је једно друштво усвојило и којима се руководи при процени шта је исправно, а шта погрешно.

- ⇒ **Морална одговорност** – обавеза да поступамо у складу са етичким и друштвеним нормама чак и када не постоје правне санкције или формална одговорност.
- ⇒ **Непотизам** – облик корупције у којем се даје предност члановима породице или блиским особама приликом запошљавања, или напредовања, или доделе других привилегија без обзира на стручност.
- ⇒ **Обука** – систематски начин преношења знања, вештина и ставова у складу са унапред утврђеним програмом. Циљ је унапређење постојећег нивоа знања и вештина полазника у одређеној области.
- ⇒ **Одговорност** – обавеза појединца или институције да прихвати последице својих поступака и одлука било у правном, моралном или професионалном смислу.
- ⇒ **Потерова кутија (*Potter Box*)** – модел етичког одлучивања у четири корака: дефинисање ситуације, препознавање вредности, утврђивање етичких принципа и разматрање лојалности према различитим актерима у датој ситуацији.
- ⇒ **Праведност** – вредност која подразумева једнак третман свих, у складу са правилима и заслугама.

Пример: Наставник оцењује све ученике по истим критеријумима.

⇒ **Професионализам** – понашање у складу са стручним знањем, етичким нормама и одговорношћу у оквиру професије.

Пример: Наставница поштује радно време, припрема се за час и одговорно приступа обавезама.

⇒ **Приватни интерес** – свака корист или погодност коју појединац или повезано лице може да има због своје функције или положаја у јавној служби.

⇒ **Превентивне мере у области корупције** – мере које имају за циљ да отклоне или умање ризике од корупције, као што су јачање интегритета, одговорности и транспарентности јавног сектора.

⇒ **Репресивне мере у области корупције** – активности државних органа усмерене на откривање, процесуирање и кажњавање корупције, као што су кривично гоњење или дисциплински поступци.

⇒ **Солидарност** – вредност која подразумева узајамну подршку и спремност да помогнемо другима, посебно у ситуацијама неправде.

Пример: Ученици се удружују да би заштитили друга од неправедног поступка.

- ⇒ **Сукоб интереса** – ситуација у којој приватни интерес утиче, може да утиче или изгледа као да утиче на поступање појединца у вршењу пословних дужности.
- ⇒ **Транспарентност** – принцип отворености и доступности информација и поступака јавних институција, који омогућава јавности увид у њихов рад и спречава злоупотребе.
- ⇒ **Традиција** – преношење вредности, уверења и ставова с генерације на генерацију.
- ⇒ **Трговина утицајем** – ситуације у којима лица користе и/или злоупотребљавају своје занимање и положај да би себи или другима прибавили корист. Извршиоци не морају бити само функционери, политичари или пословни људи, већ могу бити личности из других области друштвеног живота, попут медија и културе.
- ⇒ **Узбуњивач (*Whistleblower*)** – лице које пријављује неправилности, незаконито или коруптивно поступање у институцији у којој ради или у широј заједници.

Пример: Запослени у школи пријављује да се школски фонд неправилно користи.

⇒ **Фаворизовање** – незаконито или неетичко давање предности једном појединцу или групи у односу на друге на рачун правичности, објективности и фер конкуренције.

РЕСУРСИ

Приручник за тренинг о интегритету (Агенција за спречавање корупције)

[https://www.acas.rs/storage/page_files/Priru%C4%8Dnik%20za%20trening%20o%20integritetu%20\(2013\)_1.pdf](https://www.acas.rs/storage/page_files/Priru%C4%8Dnik%20za%20trening%20o%20integritetu%20(2013)_1.pdf)

Етика и интегритет у јавном сектору – Приручник за извођење обуке за предаваче (Агенција за спречавање корупције), у којем се могу наћи етичке дилеме, као и други едукативни материјали

[https://www.acas.rs/storage/page_files/Etika%20i%20integritet%20u%20javnom%20sektoru%20priru%C4%8Dnik%20za%20izvo%C4%91enje%20obuke%20\(2015\)_1.pdf](https://www.acas.rs/storage/page_files/Etika%20i%20integritet%20u%20javnom%20sektoru%20priru%C4%8Dnik%20za%20izvo%C4%91enje%20obuke%20(2015)_1.pdf)

Приручник за препознавање и управљање ситуацијама сукоба интереса и неспојивости функција (Агенција за спречавање корупције)

[https://www.acas.rs/storage/page_files/Priru%C4%8Dnik%20o%20sukobu%20interesa%20oktobar%20\(2021\).pdf](https://www.acas.rs/storage/page_files/Priru%C4%8Dnik%20o%20sukobu%20interesa%20oktobar%20(2021).pdf)

Серијал кратких играних филмова *Етика и интегритет у јавном сектору* (садржи филмове о поклону, ситуацији сукоба интереса, етичкој дилеми, вредностима, интегритету, хијерархији одговорности)

<https://www.youtube.com/playlist?list=PLHBowDef-zianeStj6g72KC8KGT85jKar>

Анимирани филм на тему сукоба интереса предавача (Агенција за спречавање корупције)

<https://www.youtube.com/watch?v=KCoV0KRJb1g>

ЛИСТА ЗА САМОПРОЦЕНУ НАСТАВНИКА

Листа за самопроцену садржи 26 тврдњи на које треба да одговорите са ДА/НЕ како бисте имали јаснију слику о томе у којој мери сте спремни за рад са ученицима на јачању антикорупцијске свести и колико вам је додатне едукације потребно.

Редни број тврдње	ТВРДЊА	ДА	НЕ
1.	Познато вам је шта појам корупција обухвата.		
2.	Упознати сте са различитим облицима корупције (мито, фаворизовање, непотизам, злоупотреба положаја, сукоб интереса и сл.).		
3.	Познајете националне прописе и стратегије које се односе на борбу против корупције.		
4.	Упознати сте са тим да постоје репресивне и превентивне мере против корупције.		
5.	Познато вам је да наша држава има Националну стратегију за борбу против корупције.		
6.	Упознати сте са постојањем Агенције за спречавање корупције и њеном улогом у превенцији корупције.		
7.	Препознајете ситуације које су Законом о спречавању корупције дефинисане као сукоб интереса.		

Редни број тврдње	ТВРДЊА	ДА	НЕ
8.	Сматрате да системска подршка (школске управе, министарства, друштва) има велики значај за успех антикорупцијских програма у школама.		
9.	Уверени сте да наставници имају значајну улогу у формирању ставова ученика о поштовању правила.		
10.	Сматрате да је важно указати ученицима на последице које корупција има по појединца и друштво.		
11.	Осећате се компетентним да радите са ученицима на садржајима са темом корупције и на вредностима попут етике, интегритета, одговорности.		
12.	Доприносите развијању отпорности ученика на притиске и неетичко понашање.		
13.	Сматрате да медији имају важну улогу у едукацији младих/друштва о негативним последицама корупције.		
14.	Сматрате да ученицима кроз предавања треба представљати личности (позитивне примере) које су својим деловањем допринеле изградњи праведног друштва.		
15.	Препознајете у програмима наставе и учења садржаје који промовишу вредности одговорности, интегритета и транспарентности и настојите да их међупредметно повежете.		
16.	Сматрате да својим понашањем показујете ученицима пример одговорности и интегритета.		

Редни број тврдње	ТВРДЊА	ДА	НЕ
17.	Подстичете ученике да учествују на конкурсима на антикорупционе теме.		
18.	Разговарате са колегама и размењујете искуства на тему превенције корупције.		
19.	Креативно користите наставне методе (игре, примере, задатке) како би ученици лакше разумели појмове као што су корупција, интегритет, етика, вредности, одговорност.		
20.	Познајете последице корупције по друштво, школу, ученике и др.		
21.	Препознајете ситуације у образовном окружењу које указују на неетичко понашање, сукоб интереса и сл.		
22.	Идентификујете ситуације у којима постоји ризик од корупције и користите их као пример у настави.		
23.	Препознајете значај едукације у развијању културе интегритета и отпорности на корупцију.		
24.	Спремни сте да учествујете у додатним обукама и активностима које унапређују ваш професионални интегритет.		
25.	Сматрате да можете да објасните ученицима зашто је важно да постоје и да се поштују закони и правила у борби против корупције.		
26.	Сматрате да овај приручник може да буде користан инструмент у вашем раду.		

